

FARKAS

1848-49

hősnői

N.M.

201142

Hungary
1722 r

OSZK

74
AZ

1848/49-KI SZABADSÁGHARCZ

HÖSNÖI.

IRTA :

FARKAS EMÖD.

BUDAPEST.

RÓZSA KÁLMÁN ÉS NEJE KIADÁSA.

VIII. KER., SZENTKIRÁLYI-UTCZA 30. SZ.

Legjobb és legolcsóbb képes politikai lap

a hetenként kétszer (csütörtök és vasárnap) megjelenő

NEMZETI HIRLAP

mely pártoktól teljesen független képes politikai közlöny s már XVII. évfolyamát éli.

A „Nemzeti Hirlap“ kellő irodalmi színvonalon áll és így nélkülözhetlen és kifogástalan családi lapja a magyar olvasó közönségnek.

A „Nemzeti Hirlap“ elsőrendű írók művein kívül tanulságos gazdasági közleményeket, bel- és külföldi, valamint budapesti és vidéki vegyes és érdekes napi-hireket, tárcza-rovatot, adomákat stb., stb. közöl.

A „Nemzeti Hirlap“ mellékletül mindig egy érdekesítő **regényt** hoz folytatólagosan, melyet az előfizetők díjtalanul kapnak, nemkülömben minden év befejeztével egy igen díszes kiállítású és szép elbeszéléseket tartalmazó naptárt adunk minden előfizetőnek.

Legajánlatosabb úgy olvasás mint szép kiállítás és szellemi tartalmánál fogva a

NEMZETI HIRLAP,

melynek előfizetési ára egész évre **12** korona, félévre **6** korona, negyedévre **3** korona.

Előfizetési pénzek, valamint levélbeni megkeresések, ily cím alatt küldendők:

A „Nemzeti Hirlap“ kiadóhivatalának,

Budapest,

VIII. ker., Szentkirályi-utca **30.** sz.

Mutatványszámokat bárkinek ingyen küldünk, ki eziránt a lap kiadóhivatalához fordul.

Rózsa Kálmán és Neje,

a „Nemzeti Hirlap“ kiadói.

AZ

1848—49-KI SZABADSÁGHARCZ

HÖSNÖI.

IRTA :

FARKAS EMÖD.

BUDAPEST.

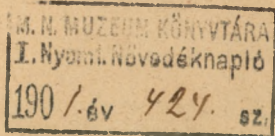
RÓZSA KÁLMÁN ÉS NEJE KIADÁSA.

VIII. KER., SZENTKIRÁLYI-UTCZA 30. SZ.

glüh. h.
1722^r

207.142

ELŐSZÓ.

A szabadságharcz néhány kiváló szereplőjét mutatom be itt a közönségnek. Csak néhányat, mert munkám folytatása attól függ, hogy ez első kis kötetet szívesen fogadja-e a közönség. Rövid, jellemző vonások csak ezek, apró sugártöredékei annak az örökragyogásu glóriának, a melylyel a magyar nők vonták be nevüket és emléküket a nagy nemzeti dráma fölséges jelenetei alatt.

A mit a magyar nők tettek 1848—49-ben, azt csodálni igen, de híven megírni nem lehet. A költő lantjára méltó, a próza kevés ez apothéozishoz. A női szívek akkor a nemzeti lelkesedés gyújtó lángjai voltak. Otthon és a harczmezőn, templomokban és a kórházakban egyetlen szent imában forrtak össze, a költőnek eme lélekemelő fohászában: *Isten áldd meg a magyart!*

Zászlók és szemfedők, cserkoszoruk és győzelmi hozsannák, diadalok és gyászos csapások közt rendületlen szívvvel álltak ők, ezerszeresen visszhangozva a Szózat jóságját:

Az nem lehet, hogy annyi szív

Hiába onta vért

S keservben annyi hű kebel

Szakadt meg a honért.

Erdélyben előkelő nők hölgyzászlóaljat akartak szervezni, de Csányi azt mondta nekik: Többet tehetnek a kórházakban, mint a csatamezőn. Nagyok voltak akkor a nők, csak nagylelkű anyák szülhettek olyan fiakat, a kik dalolva mentek a halálba.

Bár sikerülne fölkelteni irántuk azt a tiszteletet, azt a hálát és elismerést, a melylyel én adózom drága emléküknék.

Budapest, 1901. január 31-én.

Farkas Emőd.

GRÓF BATTHYÁNY LAJOSNÉ.

Nomlokán a legnagyobb fájdalom martyrkoronájával, szívében az összeomlott családi boldogság véres romjaival, úgy állt a mai nemzedék előtt a határtalan tisztelet talapzatán, mint egy fenséges Niobe-szobor, mely hazájának gyászszal és dicsőséggel, tépett győzelmi zászlókkal és hóhérkötelekkel betemetett szabadságharczára megkövült búbanattal tekintett vissza.

A lefutott század csodáslelkű Zrinyi Ilonája volt ő, hitében, honszeretetében rendületlen mint az, hős a csapások, magasztosan erős a szenvedések között és mindhalálig hű szerelméhez, melyet a kamarilla egyenruhás fenevadja, a kinek egy nemzet átka a sírköve, oly iszonyatos módon fojtott a földbe.

Számüzött volt ő is, miként Zrinyi Ilona, a saját boldogtalansága s a nemzet gyásza és tompa jajszava üzte ki hazájából, de aztán visszajött, hogy itt járjon közöttünk, mint egy könyező márványszobor, mint egy fenséges emléke a vérbe, könybe fojtott multnak, hogy gyászba borult élő tiltakozás legyen az égbe kiáltó hóhérmunka ellen. Szíve be volt fagyva az örök fájdalom jegébe s belsejéből mégis gyógyerejű meleg forrás fakadt: a jótékonyság, mely vigaszt és megnyugvást talál ott, a hol mások szenvedéseit enyhítheti.

A jóság és türelem fejedelemasszonya volt ő, a ki a maga könyeit szívébe zárva, egész életében a

szenvedők, az árvák, az elnyomottak könnyeit törle egy angyali lélek égi szárnyaival.

Páratlan szive olyan volt, mint a ritka fekete gyöngy, melynek sugara is fekete. Az ő szívéből is csak az örök gyász boruján keresztül mosolygott a jótékony-ság égből szállt nemtője. A mikor az őrzöngő zsarnokság részeggé ittasult nemzete véréből s a hóhérapadra hullott igaz szerelmének tiszta napvilága, akkor még szép volt és fiatal. Arczán a rózsa és fehér lilium, a májusi haj-nal és az esti harmat ragyogó színe olvadt össze.

De mikor a hóhérkötélből font szöges ostorral berontottak szive szentélyébe és szörnyű istenkárom-lással földre tiporták benne a szerelem oltárát, lever-ték és összetiporták a családi boldogság képeit, akkor egyszerre olyan lett, mint a sziklák jéggé dermedt hava, mely soha föl nem olvad többé.

Mosolya ezentúl egy keresztfára szögezett mar-tyr zokogásra készítő mosolya volt.

A merre járt, mintha vért sirtak volna még a virágok is, a merre nézett, mintha gyászba borult volna még a temető is. A legszomorubb kálvária-út volt az élete s a kik látták őt méltóságos bánatával a szegény kis árvák között, azok jól tudták, hogy ő a legárvább mindnyájok között.

Pedig milyen más volt az út, mely szépsége és ifjusága teljében előtte állott. Cser- és babérfák közt vezettek léptei s egy nemzet hálájának tapsa volt zengő indulója. És hová vitt ez az út?! A legsöté-tebb siralomházba, hol szívét és boldogságát végezték ki. De ő ama ritka nagy lelkek közül való volt, a kik belső világuk romjain új világot alkotnak az anyai jószágból és szeretetből. Az ő nagy szerelmét elevenen sírba zárta a rémuralom; ámde a mi addig osztat-lanul egyé volt, mint szerelem, az ezentúl a nemzeté lett, mint szeretet.

A szent fájdalomra balzsam áradt a haza szere-tetéből és ő e balzsamot nagy szive rostjain átszűrve, visszaadta a nemzet árváinak.

A haza kettős Golgotája: az aradi és pesti, benne és Damjanichnéban testesült meg a legigazabban.

Az a gyász, mely e két helyről omlott a nemzet lelkére, bennök volt a legsötétebb, miként a ravatal lábai.

A legtökéletesebb nő és honleány volt, a kiben még a gyűlölet is felolvadt a szeretetben. A hősl elkü Zrinyi Ilonának Komáromi János, neki a mérhetetlen fájdalom s egy nagy vértanu szent emléke volt hűséges sekretariusá martyréletének hosszú néma szenvedései között. És halálos ágyán épp oly fenséges megnyugvással mondhatta el Zrinyi Ilona eme utolsó szavait: *Követem az édes uramat, én ő kegyelméhez igaz voltam . . . Nekem megbocsássanak, én is mindeniknek megbocsátok . . .*

*

*

*

Gróf Zichy Antonia, a vértanú magyar miniszterelnök fenkölt elkü özvegye az ősi Zichy-család cifferi ágából származott. Atyja a dúsgazdag Zichy Károly 1785-ben született és 91 éves korában halt meg.

Első nejét, gróf Batthyány Antoniát még mint Vas megye főispáni helytartója 1807-ben vette el. Második neje özv. gróf Szapáry Sándorné, szül. nagyapponyi Apponyi Francziska grófnő volt, a kit 1842. július 28-án vezetett oltárhoz Eberhardban. Zichy Károly grófnak első házasságából négy fiú és négy leánygyermek született; legidősebb volt köztük Anna (szül. 1808) a ki 1827-ben herczeg Odescalchi Ágost neje lett s túlélte a vértanú özvegyét, a legfiatalabb Ferencz gróf volt, a ki 1822-ben született s 1854-ben vezette oltárhoz gönczruszkai gróf Kornis Annát.

E kettő között születtek: Mária (1810) csillagkeresztes hölgy, báró Walterskirchen Vilmos szolgálaton kívüli lovassági százados cs. és kir. kamarás neje, József (szül. 1814), a ki herczeg Metternich Winneburg Melanie csillagkeresztes és palotahölgyet vette el 1853-ban, Antonia (szül. 1816. július 14-én), Károly

(szül. 1817), *Karolina* (szül. 1818), Nep. János (szül. 1820), neje báró Kray Irma, krajovai báró Kray János és Wenckheim Mária grófnő leánya.

Ime tehát a szabadságharcban oly kiváló szerepet játszott Zichy Antonia és Karolina grófnők, úgy a saját, mint testvéreik házassága révén Magyarország leggazdagabb és legfényesebb történelmi múltú főúri családjaival álltak egyenes vagy oldalági rokonságban.

Batthyány Lajos gróf, Antonia grófnő férje, 1807-ben született Pozsonyban. Atyja József kilépett huszárkapitány volt, s igazi példányképe a magyar mánásvilág szellemi elmaradottságának. Lovainak és gazdaságának, meg a könnyebb fajta szórakozásoknak élt, a nemzeti nyelv és irodalom, a hajnalsugarait előre hintő nemzeti újjáébredés lassan fejledező küzdelme nem érdekelte.

A nagy vagyon és tettekre hívó ősi név nála holt kincs maradt, a melyet el nem tékozolt, de nem is gyarapított. Élt, mint a többi mánás az elröppenő manak, mit sem törődve a holnappal, még kevésbbé hazájával, a mely akkor kezdte bontogatni a nemzeti újjászületés és feltámadás porlepett lobogóit. Szeszélyes elme volt, de lelke mégis az idealizmus felé hajolt, mert nem érdekből, hanem szerelemből nősült, magához emelve a szegény, de régi nemes vérből való szép és szellemdús Skerlecz Borbálát, a kitől *Lajos* és *Amália* gyermekei születtek.

A takarékos gróf nemsokára meghalt s a szép özvegy tele marokkal szórta a pénzt, fényes épületeket emelt, azokat pazarul rendezte be, százezreket költve ritkaság- és műgyűjteményekre, nagyszerű ünnepekre és utazásokra. A nagy jövedelemből egy ideig bőven futotta, de a költséges szórakozások elvonták gyermekei neveltetésétől. Azt nevelőre és gouvernantra bízta. A gyermek Lajos gróf ily körülmények közt félszegül nevelve, ugyszólván magára hagyatva szilaj és makacs természetűvé lett, a nevelő intéseit félvállról vette, s anyjával szemben is daczos volt. A szép

paripákat és vadászatot szerette, a könyvet sutba dobta s a tudományok iránt semmi fogékonyságot se mutatott.

A grófné akkor a bécsi Klinkowström-féle intézetbe adta, a hol bárgyu tanárok keze alá kerülvén, szunnyadó tehetségei nem ébreddezhettek s csak a főúri dacz és büszkeség fokozódott benne.

A 11 éves gyermekkel az intézetbe küldték egy jobbágyuk 15 éves fiát is, hogy a magyar nyelvet el ne felejthesse. Gyöngé elméjü gyerek volt ez a Jancsi, a kit hasztalan kért fiatal ura, hogy együtt magolja vele a latin nyelvet, ez bizony nem ment az inas fejébe, hanem azért sokat köszönhetünk ez együgyü parasztsuhancznak, mert nélküle a gróf teljesen elfelejtette volna anyanyelvét s maradt volna katona, mint az atyja, a ki meg nem értette volna a nemzet kiáltását, midőn sorompóba hívta fiait, hogy új alapokra építsék a régi korhadtt intézmények romjain a hazát.

Jancsi hűséges társa volt az ifju grófnak, mérséklője a kevélységben és bizalmasa apró csinyjeiben. A gróf 15 éves volt, a mikor az első szellemszikra homályos fényt vetett ébredező lelkében. Schlegel Frigyesnél megismerkedett dr. Neurohrnal, Chateaubriand fordítójával, s a művelt ember szinte észrevétlenül lopta be lelkébe a tudomány szeretetét.

Hanem e jóltevő befolyás alól csakhamar kiragadta a nyers katona-élet, melynek szolgálaton kívüli szórákozása a kaland, szerelem és kártya. Mint 16 éves ifjú kadét s nemsokára hadnagy lett a Miklós-huszároknál. A napoleoni világháborúk harci zaja elnémulván, a katonaság diadalmámoret aludta s a ki közójük állt, annak a lelkét szintén megrészegetítették. Így járt Batthyány Lajos gróf is, de volt egy szerencséje, mely a folytonos élvezetek szellembenítő hatását nagyban mérsékelte.

Velence közelében feküdt ezrede s e város műkincsei, a testvéresült tudomány és művészet ragyogó

finomságai megihlették ifjú lelkét. Mintha csodás zenét hallott volna, mely fölébreszté álomba merült lelkét. Megrázkódva tekintett körül. A léhaságból kivette részét s megcsömörlött tőle. Az az igazi élvezet, a mit a tudás fája ad. Ez a gondolat kezdett ébredezni benne s már mint hadnagy jogi vizsgát tett Zágrábban.

Később Páduába került s itt hallotta meg, hogy anyja, a ki mértéktelen költekezésével adósságba merült, Estei Ferdinánd főhercegnek el akarja adni családjuk ősi birtokát: Ikervárt. Feltámadt benne az ősök iránti kegyelet s hogy anyjának e végzetes lépését megakadályozhassa, letette kardját, 21 éves korában nagykorúsította magát, apai örökét birtokába vette s anyja özvegyi tartásul a szalonaki uradalmat kapta.

Itt élt ezentúl az özvegy s fiával kibékülve halt meg 1834-ben. Batthyány Lajos gróf a katonaságnál vak engedelmességhez és parancsoláshoz szokva, eleinte nagyon katonás rövidséggel bánt gazdasági tisztjeivel. Ekkor még erősen ingadozott ama két út között, mely a nemzet szívéhez, vagy egy zárkozott s csupán magának és szenvedélyeinek élő gazdag kényúr haszon-talanul elfecsérelt életéhez vezet.

Még csak könnyelmű és jószívű gavallér volt, de szívében még nem mozdult meg az a vér, a melylyel később örök betűkkel irta be nevét és emlékét nemzete lelkébe.

Hanem elméje már világosodni kezdett, szeme lassankint egészen felnyílt s észrevette saját elmara-dottságában hazája hasonló sorsát is. Szívéig hatott ama hozsánna-kiáltás is, a melylyel a nemzet Széchényi nagylelkű tényét üdvözlé.

Most már buzogni kezdett a közügyekért is, jósága, nemessége, alvó hazaszeretete villanyos ütest kapott Széchényi, gróf Károlyi György, gróf Vay Ábrahám és gróf Andrássy György hazafias áldozat-készségétől. Újból érintkezésbe lépett a tudós Neurohrallal s annak elhatározó befolyása alatt ritka szorgalommal

feküdt neki a tudományoknak, hogy azzal fölvértetve közpályára léphessen. Ez üdvös lelki erjedés közben eljárt a megyegyűlésekre s első nyilvános szereplése az volt, a midőn a megyei küldöttséggel a szegény lengyelek érdekében a trón elé járult.

Kevéssel azután forduló ponthoz ért, megszerette és nőül vette gróf *Zichy* Antoniát s ettől fogva szive, lelke, minden érzése és gondolata a hazáé lett, mely akkor kezdte meg évekig tartó heroszi tusáját az elnyomó bécsi kéz ellen.

Az ifjuság tobzódásából tisztán és romlatlanul kikerült lelke fehér lap volt eddig, de midőn e magasztos lelkü honleánynyal 1836-ban oltár elé lépett, nemcsak neki fogadott hűséget, hanem hazájának is. Összeforrt szerelmükből a haza szerelme alakult ki tisztán és fenségesen, mint a milyen emléük marad örökké, a meddig csak egy csöpp magyar vér lesz e vértanuk földjén. Hajthatatlan elvszilárdsága az igazságból meritette erejét és ez az igazság, mely viszont a nemzet létérdekeivel forrott össze, az ellenzék lobogója volt.

Állhatott-e máshová Batthyány, a kinek egész politikai pályafutása egy nagy igazság volt?!

Már akkor szakított konzervatív barátaival, a mikor még Pozsonyban lakott. Pedig ekkor még fényes estélyein gyakori vendégek voltak a császári ház egyes tagjai is, mint Albrecht, István és Vilmos főherczegek, a kik egy közelben állomásozó huszárezred tisztjei valának.

Ő volt az első főúr, a ki lakását sógorával együtt Pestre tette át, hogy az ország szive középpontja legyen az új lendületet vett magyar társadalmi életnek is.

Tevékeny részt vett a közélet minden mozgalmában s megalakította az ellenzéki kört a jog- és vallás-egyenlőség magasztos jelszavaival.

A bécsi udvartól e miatt kapta Antonia grófné az első törszúrást. A mig ugyanis három nővérét

csillagkeresztes hölgygyé nevezték ki, addig őt a fekete lelkű Metternich herczeg intrikáira mellőzték.

Ez azonban legkevésbé se fájt a fenkölt lelkű s Béccsel egyáltalán nem törődő grófnénak, a kit bőven kárpótolt e nevetséges mellőzésért férje szűz beszéde a mágnás-táblán, a melyet akkor még maroknyi pártja oly lelkesedve éljenzett, hogy maga az elnöklő József nádor intette csendre őket.

Élénk politikai szereplése mellett az irodalomnak is lelkes pártfogója volt, Petrichevich Horváth Lázártól tanulta a magyar irodalmi nyelvet, titkára Kuthy Lajos szintén író volt.

E közben Széchényitől mindjobban eltávolodott és Kossuthhoz mindjobban közeledett.

Kossuth ékesszólásában a nép szíve zendült meg százados vágyaival, törekvéseivel, igazságot követelve hosszas elnyomatásáért; szava, írása mindenkit föl-rázott, mint a Lehel-kürt zengése. Batthyány pedig az ekkép fölszított nemzeti önérzetet ama nagy politikai elv megtestesítésére használta, mely a nemzet boldogságát és jövődjő nagyságát egyedül a haza alkotmányos függetlenségében találja.

Zichy Antonia ekkor mutatta meg, hogy nemcsak példás nő és anya, hanem olyan honleány is, a ki férjének fenkölt geniusza, nagy eszmékért hevülő lelkének iránytűje, buzdítója és lelkesítője.

„A nők szerepe, mondja Ozonam, hasonlít az őrző angyalok hivatásához. Vezérelhetik az embereket és mégis láthatatlanok.“

Ilyen láthatatlan lelki vezére volt neki a saját felesége, a ki épp úgy szíven viselte hazája sorsát, nemzete küzdelmét, mint maga Batthyány, vagy Kossuth.

Az ellenzéki kör tíz pontba foglalt irányelvei között volt eme két pont is:

9. A hazaszeretet felgerjesztésére minden veszélyeztetett nemzetnél hathatós eszköznek *tapasztaltatott a nőnem ösztönzése; hogy ez nálunk is mennél előbb fogja fel a dicső szerepet, iparkodni fogunk.*

10. Minden remélhető jobblétnek föltétele a gyermekek jobb nevelése: azon kell tehát lennünk, hogy ezek úgy neveltessenek, miszerint főképen politikai feladatuknak megfelelni képesek is, hajlandók is legyenek.

Ki nem érzi e két magasztos irányelvben a nagy honleánynak, hitvesnek és családanyának áldó sugallatát s néma dicséretét? Igen, ezt az ő szelleme, hazaszeretettől besugárzott jósága és gyöngéd nőiessége sugallta Batthyánnak. Olyanok ez igék, mintha a bibliából szakították volna ki. Jóságuk ezek, a mikben egy jobb kor tükrözését látjuk.

E szavakat márványtáblákba vésve kellene őriznie minden családnak és iskolának. A nő és anya, a honleány és hitves kötelességeinek foglalatja ez s annál szentebb és követésre méltóbb, mert a ki egykor reá lehelte, az egy hosszú martyr-élet könyeivel és fájdalomával szentelte meg azt.

A két Zichy grófnő: Antonia és Karolina, az újjászületett hazának keresztanyja volt. Ők ihlették meg férjeik lelkét, ezek pedig annyi sok jelessel gyújtó zsinórjai lettek a nagyszerű nemzeti fellángolásnak, a melyben őszerejének és hatalmának egész nagyságában mutatkozott be a világ előtt.

A magyar ipar pártolására alakult védegyelet nemcsak Kossuthban, Batthyány és Károlyi grófokban, hanem feleségeikben is lelkes támogatóra talált; ők öltötték föl legelőször a magyar gyártmányú kartonruhát s ezzel az egyszerű, de honi szövet viselését egyszerre főúri divattá tették.

Batthyányban az erő, akarat, politikai vaskövetkezetesség, kitartó szívósság nagy szivnemességgel s a nép igaz szeretetével párosult. A mit jónak látott, a mit egyszer czélul tűzött maga elé, attól el nem állt, ha csattogó mennykövek közt kellett volna is odáig jutnia. Pedig ifjú korában hatalmasabb volt nála is a szeszély, mint az akarat. Nagylelkű volt, de olykor zsarnok is. Honnan ered e gyökeres változás? A hitves szerelméből, a feleség gyöngédségéből, gazdag

szellemének meleg kisugárzásából, mely akaratlanul is magához vonzza, a mi nemes, a mi örökéletű és eltasztja, a mi hozzá nem méltó.

E boldogító szerelem verőfénye öntötte aczéllá Batthyány jellemét, ez a minden dobbanásával neki és hazájának élő ritka sziv töltötte meg lelkét a magyar nép szeretetével.

Nem a tapsvihar volt neki a lelkesítője, hanem az a gyöngéd asszonykéz, mely boldogságtól eltelve simította le homlokáról a főrendi tábla küzdőterén szerzett veritékcsépeket.

Ki hitte volna még akkor, hogy amaz arab dervis jövődömondását, a ki tenyeréből jósolva, csak öt évre szabta életét, oly kegyetlenül beváltja a rettenetes végzet.

Batthyány 1844-ben családjával gőzhajón jött haza Bécsből. A vele utazó bécsi török nagykövet kíséretében volt egy galambősz, Gül Baba sírjához zárándokló arab dervis, a kit a keletet megjárt gróf török szokás szerint üdvözölt s felkérte, hogy mondjon jövődőt neki. Az öreg dervis kezébe fogta a daliás gróf tenyerét, hosszan és mereven nézett rá, aztán ujjjaival öt évet mutatott.

— Csak öt évig élnék még! — mondá mosolyogva a gróf, — az egy kissé kevés. Hiszen még fiam sincs, pedig én nem akarok meghalni addig, a mig fiam nem lesz.

A grófné egy pillanatra összeborzongott, midőn a dervis merev, szinte rémült tekintetét látta, aztán a társaság többi tagjaival együtt ő is elnevette magát.

Ha sejtette volna, hogy a dervisnek mily borzasztó igazat ad a sors, talán ő lett volna az első, a ki férjét a közpálya örvényes útjáról visszavonta volna a magánélet tövistelen, csöndes nyugalmába. De a végzet szövevényein nem láthat keresztül földi szem...

Két évre rá megszületett Elemér fiuk s e gyermek születése volt családi boldogságuk betetőzése. Volt már a gróf magasztos politikai hitvallásának fiúörököse

s ez a tudat a legnagyobb örömmel tölté el honfiui lelkét. A keresztelőt fényes ünnepséggel ülték meg ikervári jóságukon.

Családi boldogságával együtt nőtt tekintélye is az országban. Mint az ellenzéki klub elnöke és vezére, döntő tevékenységet fejtett ki az 1847-iki választásokon.

A büszke arisztokratát a haza boldogításának min-dent áthidaló vágya lelkes demokratává tette s midőn Batthyány Kázmérral karöltve, óriási korteskedés után, Kossuthot sikerült pestmegyei követté választaniok, a dúsgazdag oligarcha pitykés lajbliban, pörge kalapján hosszú vörös tollal, fekete gubában, pompás arabs ménen maga vezette Kossuth üdvözlésére a lovas bandériumot.

Mily büszkeséggel és örömmel lengették akkor feléje a Zichy grófnők zsebkendőiket. Mintha csak az egész Pest város örömmámora szívéből sugárzott volna ki.

Ki hitte volna még akkor, hogy évek mulva ugyanazon az úton halad el a vértanu Batthyány komor gyászmenete, a hol akkor az ellenzék ama fényes diadalát hirdető bandérium lovagolt. És ki gondolta volna, hogy ebből az örömből szakad majd a grófnő lelkére az örök gyász fekete hulláma.

A két Zichy-grófnő rajongó híve volt Kossuthnak. Egyszer, mikor a szónak e nagy messiása a Károlyi-palotában volt, gróf Károlyi Györgyné a vendégek előtt átszellemülten kiáltott föl:

— Van-e nagyobb boldogság a földön, mint Kossuth körében lehetni! . . .

Nemcsak Széchényi és Petőfi, hanem Batthyány is megérezte a közelgő vihart, melyben ágyúk mennydörögnek és puskatűz villámlik. Petőfi így szólt 1847-ben Csengeryhez: „Ugy érzem a forradalmat, mint a kutya a földrengést.” Batthyány pedig ekkép fejezte ki sejtelmét a parlamentben: „Még jósló tehetség nélkül is kitalálhatni, hogy a közelebbi háboru elvek

háboruja leend és hogy azon két jelszó, mely bizonyos idő óta két ellenséges táborra osztotta a status-tudomány és a szónak férfait, *maholnap lobogókon lesz olvasható, melyek után rohanandanak Európa majd minden hadseregei.*“ A hatnapos felirati vitában már teljes nagyságában domborodik ki rendithetetlen elvszilárdsága s hajolni a trón előtt sem tudó nagy és önzetlen honszerelme.

És a mikor diadal hírével tér vissza Bécsből, legelső a felesége, a kivel megosztja örömét. A hű hitves és legjobb tanácsadó sugárzó tekintetének boldogsága a nép lelkületének ragyogó tükre, abba néz ő, hogy emennek üdvét láthassa benne.

A két Zichy grófnő ott van a pozsonyi emlékezetes országgyűlés berekesztésén, a hol megjelenik a király, a királyné, Ferencz Károly és fia, Ferencz József főherczegek, hogy április 11-én nagyszerű ünnepélyességgel tartsák meg az önkény vaskoporsójából kivett alkotmány konfirmációját.

— Hiv magyar nemzetemnek szivemből óhajtom boldogságát, mert abban találok fel a magamét is, — szólalt meg a király és szava Batthyány örömteli szívének felséges visszhangjaként rengett át a termen.

Az első magyar miniszterelnök üdvözlő válaszában azt mondta, hogy egy boldogított, háladatos nép környezi most királyi székét, mert a Fölség a jelen törvények szentesítése által honunk újjáalkotója lett.

De épp ezt nem akarta a bécsi kéz, épp ezért fürta lázas sietséggel az aknákat, hogy felrobbantsa a törvény palástjában oly fenséges királyi méltóságot s vele egy nemzet régen megérdemelt boldogságát.

A mi ezután következett, a kamarilla szörnyű játéka egy nemzet sorsával és alkotmányával, az mindenki előtt tudva van. A grófnében előtérbe lépett a hitves és az anya s hazaszeretetének tiszta lángját az aggodalom szürke felhői rajzották körül. Azt a nyil-egyenes utat, melynek egyik határköve a nemzet élete, a másik a királyhűség volt s a melyen férje eddig a

törvények védpaizsa alatt ingadozás nélkül haladt, az árulás vérrel és holttestekkel temette be s abból a két határkőből vagy a nemzet, vagy a királyhűség sírkövének kellett lennie.

A nemzet élni akart s ez utóbbit választotta. Batthyány félreállt, mert ugymond „ha már egy nemzet existenciáját kénytelen védeni, akkor én is meg vagyok róla győződve, hogy a loyális némi tekintetben akadályllya is válhatik.”

Visszavonult Ikervárra, de a rabló horvátok ellen maga is fegyvert fogott, közharczosnak állva be Vidoss József csapatába. Október 16-án, midőn Horpács és Salamonfalva között gróf Zichy Ottó és Manó s Kovács Zsigmond őrnagyok 1800 emberrel a tizezernyi horvát rablóbandát megtámadták s délután Vidoss segélyével, a kinek gróf Festetich Tasziló volt a segéd-tisztje, teljesen megszalasztották, Batthyány lováról lebukott s karját törte. Neje önfeláldozóan ápolta s nem a beteg karról, hanem folyvást csak a beteg hazáról beszéltek.

Ezalatt a rágalom is öltögetni kezdte éles fullánkját, mely oly könnyen kap tüzet a forradalom izzó levegőjében.

Fájt ez Batthyáynak, de még jobban nejének, a kinek a szive nővéreével együtt gyújtópontja volt a nemzeti lelkesedésnek, a midőn rablánczból kardot, börtönzárból szuronyt, harangból ágyút kellett öntenie a mindenfelől veszett kutyáktól marcangolt magyarnak.

A midőn a védegyletet és iparegyesületet felkarolták, a miknek célja a nép társadalmi függetlenítése volt s bevitték a szalonokba a magyar ipart, a pesti ifjuság fáklyás zenével tisztelte meg őket s Petőfi is megilletődve zengte róluk: „Hogy ők e honnak hű leányai.”

És e fáklyalángból most korom verődött a tiszta lelkű Batthyány felé. Csak egyesek sziszegése hajtotta feléje, de nejét mégis keserőséggel töltötte el. A hitves, a kinél senki jobban nem imádkozhatott azért, hogy

a fegyverbe állt haza eltapodja az árulás tűzét, ekkor érezte a politika második törszúrását s bizonyára ő ösztönözte a minden gyanun fölül álló Batthyányt, hogy meghajtva a nemzet előtt férfibüszkeségét, Kossuth Hirlapjában védelmére keljen önmagának, bár a nélkül is maga lett volna a megtestesült eszményi tisztaság. Itt mondja többek közt, hogy a csatasíkra indult, hogy mint hű fia hazájának, nemcsak tanácscsal, hanem életével és vérével is bebizonyítsa őszinte szolgálatát. Most tétlenül kell vesztegelnie, mert ágyhoz van szegezve, de hiszem — ugymond — hogy ismét gyülekszik roncsolt karomba annyi erő, hogy a hazát dúló ellenséggel szembe szállhassak s a győzelem dicsőségében, vagy ha lenni kell, a *gyászos, de nagyszerű temetésben részt vehessek.*

Mintha csak a „Szózat“, ez az örökéletű nemzeti zsoltosma zendülne meg ajkán. De hasztalan torlódnak rohamosan egymás fölé az események, a grófné nem veszi el önbizalmát; már ekkor kezd aczélosodni erős férfilelke a későbbi borzalmak elviselésére. Férje ismét képviselő lesz s vele megy Pestre.

A legnagyobb izgalomban találja a kormányt és a népet. Budán sánczokat kezdenek hányni a közelgő Windischgrätz ellen. Az aggodalom láza, a bizonytalan, borus, jövő villámlása még a férfiakat is kapkodóvá teszi. És a két Zichy grófnő, mindkettő csupa ész, szív és szellem, most megmutatja azt is, hogy az erő nem a férfikarban, hanem a férfilelekben van.

Oda állnak a készülő sánczokra, mint a párisi kommunard munkásnők, maguk talicskázzák a földet s a verejték, mely szép homlokukról hull, szentté avatja a munkát, mely egyesült erővel a hazáért folyik.

Zrinyi Ilona védte Munkács várát és magával vitte fiát, a gyermek Rákóczit az ágyútűzbe, aztán elverte a vár alól az ostromló zsoldos hadat; a Zichy grófnők hordták a földet a védsánczokhoz, föllelkesítették az önkéntes munkások ezreit, megmutatták gyermekeiknek, hogy ez a föld itt a haza, a melyért dol-

gozni dicsőség, izzadni lelki pihenés s a verejték, mely ekként rögeire hull, olyan, mint a szenteltvíz mely a templom áhitatába meríti a lelket. És e hősi példájukkal ezrek aggodalmát verték el, mert hiszen hogy veszhet el az az ország, a melyben a nők állanak a férfiak élére az önfeláldozásban, a haza megmentésében.

E nagyszerű tettükkel magának Batthyánnak a szívéből is leverik a csüggedést s ő elmegy a békeküldöttséggel a gögös, de futni jól tudó Windischgrätzhez, mert — ugymond — magamért nem félek, ha fejemmel kellene is játszanom, de ha azzal hazámnak hasznot tehetek, kész vagyok elmenni.

A tábornagy őt nem fogadta s a kiket fogadott, azoknak azt mondta, hogy előbb boruljon le előtte a nemzet, hogy megvasalhassa, akkor azután majd szóba áll vele.

Az ország e helyett kardra bizta igazságos ügyét s a kamarilla gögjét, mely az árulás tüzeiben öntötte a magyar alkotmány halálharangját, porig alázta.

De mig ideig jutottunk, abba jó idő tellett. Batthyány, a kinek éles eszénél csak hiszékenysége volt nagyobb, azt hitte, hogy a kinek az útja az igazság, minden tette és lépése törvény volt ideig, tiszta homlokával nyugodtan állhat meg az ellenség között is, mert az ő élete egy nyitott biblia, melyet félredobni, összetépni s vérrel beszennyezni az ellenségnek sem szabad.

Csodás lelki nagyság nála az öntudatnak eme bámulatos nyugalma, a melyet hiven osztott vele felesége is. A kik a politikában és hazaszeretetben is mindig csak az igazságot keresték s az álnokság rejtekajtóit nem ismerték, hogy is hihették volna azt, hogy a pokol törvénytelen fattya: a zsarnokság legjobban szomjuhozza az igazság vérének s minden tettének, minden lépésének csak az a célja, hogy hóhérhurkot vethessen nyakába.

A Károlyi-palotában zsoldos katonák lepték meg s fogságba hurczolták. Megkezdődött tehát a szent

asszony martyromsága. De ez csak egy forgács volt még ama bitófából hasított keresztből, a melyre a szenvedés ez igazi nagy asszony életét szögezte.

A gróf lángoló hazaszeretetét politikai óvatossággal szigetelte körül s nem is ezért kellett meghalnia, hanem mert ő rázta fel az ország főurait, ő volt a vezére, az előkészítője a főúri világ hazafias átalakulásának. Széchényi kezéből ő ragadta kezébe a zászlót, melyen ez a fényes jelszó lengett: Magyarország nem lesz többé soha Ausztria lábzsámolya!

Ő adott tüzes szárnyakat a szabadságharcz lelkének: Kossuth Lajosnak, a mikor országos izgalmak után bevitte a parlamentbe. E halhatatlan érdemek voltak halálos bűnei.

Batthyányné nem kételkedett abban, hogy urát hamarosan szabadon bocsátják, bárhoggy fordul is a háboru kockája. Minden héten kétszer volt szabad meglátogatnia Reichard őrnagy jelenlétében s gyermekeit is bevihette magával.

Soha a legkisebb csüggedést se mutatta Batthyány a maga sorsa fölött s ha lehetett, a ritka jellemű grófné, a ki maga se táplált balsejtelmeket, csak a haza ügyéről szólt neki.

A midőn a honvédsereg győzedelmesen közeledett, az őrnagy még sürűbben engedte be a grófhöz nejét s gyermekeit s egyszer csak így szólott:

— Asszonyom, hozassa rendbe mielőbb a gróf úr lakását, egyszer csak hazaviszem őt.

Hanem a láb nem tudja, mit forral a fej. Batthyány kellett a kamarillának, hogy végleges győzelmünk esetén ő legyen a villámhárítójuk, ha pedig elbukunk, a szabadjára eresztett boszunak ő legyen az az áldozata, a melylyel az egész nemzetet szíven találják.

Laibachba vitték sógorával együtt, a hová levelekbe sirva küldte utána hűséges neje a szeretet és a türelem vigaszát.

Mikor a végzetes balsors a világosi szabadságsír felé sodorta nemzetünk, visszahozták szülőföldjére

Pozsonyba, a hol a hű hitves, nagybátyja : Zichy Ferencz gróf közbenjárására többször meglátogathatta.

Klapka még egy koszorút kötött a honvéd dicsőségre augusztus 3-iki fényes kirohanásával. Az igaz, hogy ez már csak halotti koszorú volt, de mégis oly rémületet keltett Bécsben, hogy Batthyányt éjjel és lopva tüstént Olmützbe vitték . . .

A kamarilla győzött, a diadalmas honvédszászlókból a szabadság szemfödele, ágyúiból és fegyvereiből ravatala lett. Most már keresztül tombolhatott a nemzetben a féktelen düh és boszuállás szörnyű fergetege. Leghamarabb megérezte szívet hasogató villámait Zichy Antonia, a kitől megtagadták az útlevelet, hogy Olmützbe mehessen és ráborulhasson hazája vesztét sirató urára.

A grófné látta a csörömpölő bilincseket, a miket garmadaszámra hoztak a zsandárkopók, hogy a vaslánczokkal porba rántott s félig megfojtott oroszánt lelánczolják. Hallotta az árvák, az özvegyek tompa jajszavát, de még sem tudta, hogy ő lesz köztük a legárvább.

A kamarilla kimondta, hogy Batthyánynak veszni kell s ezt tudta Schwarzenberg herczeg. Ámde tudta azt is, hogy Ausztriában a halálítélet végrehajtásához a császár jóváhagyása kell. Miért kenje a koronához ezt az örök szégyenfoltot!?

De hát a gróf sorsa meg van pecsételve s a herczeg, a ki a kamarilla véres uszályáról csöppent a kormányshéjbe, már hálából se tehet ellene. Vissza tehát vele Pestre, ott van a kamarilla hóhéra Haynau, majd elvégzi az a maga szakállára. Ő csak az Istennek felelős, mert hogy lelkiismerete annyi sincs, mint egy hiénának, azt megmutatta Bresciában.

És visszakisérték a grófot az Újépületbe. Nejét és gyermekeit mindennap láthatta s az osztrák tisztek is azzal biztatták, hogy Komárom meghódolása után kegyelmet kap.

Utoljára október 4-én beszéltek vele neje és gyer-

mekei. Ez a nap volt a komáromi vár feladásának kölcsönös megegyezéssel kitűzött határnapja. A honvédek már október 1-én megkezdték a kivonulást. Haynau maga vezette Klapkával a tárgyalásokat és maga is ott volt, a midőn fölrepültek a komor várbástyákra a gyűlölet és bosszú hirdetői: a feketesárga lobogók.

A várátadási okmány szeptember 27-én kelt, a nemzet bakója tehát már ekkor elküldhette futárát Pestre, hogy Batthyáynak pribékkezek készítsék el a halotti párnáját.

A szegény grófné mitse sejtett ebből. Ha időt nyer, talán mindent nyer. Ha leborulhat a trón elé, fájdmára talán a hideg koronából is kilép legszebb gyöngye, a részvét, a melyet akkor egy nemzet pusztulásán vijjgó sirályhad lepett el.

De Haynau nem azért volt fejedelmi fattyu, hogy ne tudta volna, mit kelljen tennie, hogy a grófné és hatalmas rokonsága meg ne közelíthesse a tigrisekkel körülvelt koronát.

Tisztjeivel egész október 5-ig azzal ámitotta Batthyányt, hogy a komáromi várkapuval együtt az ő börtöne is megnyílik. Ez a remény és az ártatlanság tudata annyi bizalmat öntött a grófné szívébe, hogy nem akarta büszke vállaira vetni az alázat köntösét, hogy ama bécsi hatalmasok kilincsét koptassa, a kik olyan herosztráteszi elszántsággal gyalulgatták a magyar szabadság koporsóját.

Saját lelkében, e legtisztább tükörben, legjobban láthatta férje tetteit, s azzal a nyugodt öntudattal távozott mindig börtönéből, hogy ezt a férfiut, a kinek paizsa a törvény, kardja az igazság, fegyvere a lojalitás volt, méltatlanul szenvedtetni igen, de megölni nem lehet.

És a várkapu megnyíltával, az utolsó magyar zászló lebuktával csakugyan megnyílt a gróf ajtaja is, de nem azért, hogy felesége és gyermekei karjaiba repülhessen, hanem hogy meghallgattassák vele halálos ítéletét, aztán áthurcolják a siralomházba.

Október ötödikén már le volt kötve a nemzet mindkét karja: az egyik Világosnál, a másik Komáromnál.

A diadalokból emlék, a csataterекből sír, a boldogságból köny lett és elfásult keserv. Most már ki ragadhatta volna meg a vörösfrakkos hóhér kötelét, hogy korbácsként verje ki vele azt a gyülevész fajzatot, mely sziveket tört és lelkeket taposott.

A bosszú nem mérlegel s nem lát tovább a má-nál, de itt látott és mérlegelt. Előre meg volt fontolva a tett, mely bocsánatot nem nyerhet soha! Előre ki volt számítva a nap, a melyen letörik a nemzet gerinczét Pesten és Aradon.

A kegyes Grünne grófot esküje kötötte, hogy Latour felkötésének évforduló napján lógni fognak a lázadók fejei. Egy világhatalom ereje kellett ahhoz, hogy e gyáva esküből lehessen valami.

A grófnéra úgy hatott a halálos ítélet híre, mint az álmodóra a fölötte lángba borult ház fojtó füst-fellege. Alig tudott feleszmélni. Hogyan, hát ez is lehetséges? Ijesztés akar ez lenni, vagy csak kósza hír, melyet az utca fujt fel, hogy aztán szétessék, mint az üres buhorék?!

De nem esik kétségbe, mert hihetetlennek tartja ezt a hírt; csak akkor rendül össze, a mikor őt és gyermekeit kéri be Batthyány.

Akkor tehát már a siralomházban van s neki sincs többé reménye.

Ez a megdöbbenő fordulat összefácsarja szerető szivét. Gyorsan kocsira ül s Kempen tábornokhoz hajt. Ez megerősíti a szörnyű hírt. Most már kialszik belőle a remény, vak sötétség fogja körül lelkét, a melyen csak egyetlen csillag ég: a hit.

De ez elég neki, hogy le ne roskadjon. Nem sir, nem tördeli kezét; a ki oly vallásos, mint ő, oly művelt és fenkölt gondolkozása, mint ő, annak csak álom itt az élet, mely jó vagy rossz, keserű vagy édes, csak egy ide sodort falevél az örök élet fájáról.

Látni akarja utoljára, magába akarja szívni azt a kint, a mely a gróf végperceit megkeserithetné, hogy oly tisztán szállhasson az égbe, a milyen élete volt.

De ezt megtagadják tőle. A gróf gyermekeit is látni akarja, ezt sem engedik meg. A kamarilla teszi ezt vagy Haynau, az mindegy. Ez olyan bűn, a mitől még a pokol is elsüllyedne. Nincs a világon nép, a mely ezt a lelki akasztást eltűrte volna. Az osztrák kamarillának ez is szabad volt. Az isten is elbólintott akkor, lehetetlen, hogy ezt látta volna.

A grófné nem nyugodott. Addig nem halhat meg az ura, míg egy búcsúcsókkal rá nem lehele utolsó áldását. És az a szent fájdalom, a mely madonna-arczáról lesirt, oly szivrehatóan tudott kérni helyette, hogy Liechtenstein herczeg a hiéna parancsa ellenére is bebocsátotta a siralomházba.

Előttük két szuronyos katona, mögöttük kérges szivü császári tisztek, milyen búcsúzás lehetett az! Csak a szemük beszélt, de ez jobban kiáltott mint a vihar, csak a lelkük zokogott, de ettől facsaró viz lett a szivük. Nem is tudtak szólni, csak annyit: Isten veled! Mind az a fájdalom, a mely valaha a földön élt, mind az a gyász, a melyet a sors világ kezdetétől ráakgatott az emberi lélekre, benne reszketett e szóban, és még sem omlott össze az a kőkoporsó, mely annyi drága élet siralomháza volt...

A grófnét megnyugtatta az utolsó kézszorítás, az utolsó csók, mert látta, hogy ura a hiénák által kikapart sír szélén is éppen oly nagy, mint a boldogság eltűnt perceiben volt.

A remény utolsó foszlányát is kitepték lelkéből azok a villogó szuronyok s úgy ment ki abból a hiéna-barlangból, mint a temetőből, a hol életének felét, szívének boldogságát elföldelték. Homlokán a lemondás megdicsőüléssé vált s nem mint földi árnyék, hanem mint egy túlvilági álmokép suhant el a pri-békhad között.

Batthyány asztalán gyertyákat gyujtottak a feszü-

let mellett. Egyedül volt, mert az a két katona néma volt, mint egy sírszobor. Az étellel leszámolt, de büszkeségével nem. Az lázadozva követelte, hogy azt a kötelet, a mit a kamarilla hurkolt, az ő nemes lelke meg ne érintse. Hiszen van nála egy szabadító e gyalázattól. És a ki a közéletnek szentelé minden percét, hogy is félhetne a haláltól. Ellenségei ott rejtegetik azt mindig a pisztolyok csövében és a kardok hegyén.

Megírja búcsúlevelét nyugodtan, mintha nem is a siralomházban, hanem nászúton volna. Minden sora egy-egy ércznél marandandóbb emlékoszlopa kátói jellemének. Nem vádol benne senkit, hogy meg kell halnia, de azért úgy vág minden sora, mint a villám. Örök vádlevelé ez az osztrák hóhéruralom ellen!

„Drága kedves nőm, — kezdi utolsó levelét, — hasztalan reméltünk az emberiség utolsó szikrájában, midőn egymást látók, ezt is megtagadták tőled . . .“

Van-e magyar ember, a kinek ez a sor a szívébe nem vág? Van-e érző szív, a ki nem hallja ebben a szokrateszi nyugalomban a végtelen gyöngédséggel szerető férfinak utolsó hördülését?! Ugy tetszik, mintha ebben a sorban hazájához is szólna, a kit nejénél és gyermekeinél is önzetlenebbül szeretett.

„Isten veled, végzi búcsúzását, szivemben egyedül képeddel, ajkimon a te neveddel halok meg. A viszontlátásra.“ Ugy hatnak ránk e sorok mint a lélekharang kondulása. A haldokló sóhajtása reszket végig rajta, azért oly szomorú. De mégis, mintha egy csatainduló tüzes hulláma is keresztülzúgna rajta, a mely felgyújtja bennünk az engesztelhetetlen harag lángját, hogy olthatatlanul égjen ama istentelenek ellen, a kik áldozati oltárrá tették a vérpadot s kéjelegve hallgatják azt a gyászéneket, a mit egy nemzet siralma kelt.

Aztán lefeküdt s reggelre halálra sebezte magát. Egy jajszó, egy mukkanás nélkül ejtette magán a sebeket. A nagy lelkierő még a halál küszöbén sem hagyta el. Ezalatt neje felsőbb parancsra távozott

Pestről. Éjjel utazott, kebléhez szorítva gyermekeit. A pokol minden gyötrelme egyszerre hullatta rá izzó pernyezáporát.

A hideg októberi égbolt sötéten húzódott utána, mint egy végtelen gyászfátyol. Maga előtt látta a siralomház feszületét, a lobogó gyertyákat, férje méltóságosan szelid homlokát, a melyen egy sírdomb árnyéka sötétlik.

Hallotta sóhaját, melyben egy összeomlott világ halálnyögését vélte hallani, de ha ránézett nyugodtan szendergő gyermekeire, mintha csak az ég nyílt volna meg fájdalma előtt, hogy angyalok csókolják föl patakzó könyeit.

Férje másnap meghalt, büszke homloka lebukott a porba, nemes vére kiomlott a kamarilla gyilkos golyóitól s a honfikegyelet gyalultatlan deszkakoporsóban a ferenczrendiek sírboltjába rejtette.

Hamvai fölött sirva mondhatta el Dank Agáp, a mit Demosthenes mondott Epaminondes sírja felett: Ha minden ember ily erős jellemet, szilárd akaratot, bátor szívet és annyi önzetlenséget nyert volna örökségül, akkor a szolgaság lánczai már rég darabokban hevernének a szabad népek lábainál.

„A gyermekeket csókjald s áldd meg a nevemben. Ne szégyeljék, nem kell szégyelniök magukat atyjuk miatt. Előbb vagy utóbb azokra háramlandik vissza halálom gyalázata, kik engem *hálátlanul s igazságtalanul gyilkolnak meg*. Hagyd el most az országot a gyermekek miatt; itt az ő jövőjük csirájában megmérgeztetnék. A te vagyondod elég leend nekik; jobb egy szerény sors, mint az alamizna azok kezéből, kik őket árvákká tették“; — így szólt a vértanú utolsó levelében.

És az özvegy menekül a Golgota-országból. Kettős sírkereszt van az ő szíven, az egyik férjét, a másik hazáját gyászolja. De női méltósága nem engedi, hogy ezt a gyászt hóhérok láthassák. Szent ő neki mindkét halott s martyrélete az övék, a mig csak szive egyet

dobban. Jövőjét férje emlékének s gyermekei nevelésének szenteli. Szívét pedig egészen és osztatlanul odaadja annak a másik boldogtalan özvegynek, a kinek üdvössége az övével együtt omlott össze: szegény, szerencsétlen hazájának.

A feleség meghalt benne, csak az anya és a honleány él. És miként a gyermek az anyát, úgy szereti ő árva hazáját. Tudja, hogy föl kell támadnia, valamint férje is feltámad milliók kegyeletében, a mit most a vas és börtön, a golyó és kötél a szívek legmélyére zár.

Emma, Ilona és Elemér gyermekeivel Genfbe megy; itt gyülekeznek a szabadság siratói, a hősök és államférfiak, egy részük megtelepszik, más részük tovább bujdokol. A kik ott maradnak és a kik tovább mennek, áldva emlegetik a nevét e szent asszonynak, a ki mátyrkoszorúját nem a homlokán, hanem a szíven hordja s ezerek vigasza, jóltevője, gyámolítója lesz. Mindenkit szívébe fogad, a ki hazáját gyászolja, mindenki előtt nyitva áll kimerithetetlen jósága, a kinek a sors keserű hontalanságát nyomorral tetézi. Mint a nap, mely felhőkbe temetve is csak meleget áraszt, úgy tűnik fel ő a hazátlan bujdosók között.

A megtestesült földi gondviselés, a kinek könnyeiből is áldás fakad. Az ő boldogságát a világ minden császára sem adhatja többé vissza, annak csak emléke fogja át a szívét, mint egy kőszobrot a virágfüzér, de ő ezereknek ad gyászoló szívére balzsamot a vigaszból, a részvétből, az anyai szeretetből.

A türelem, a lemondás, az élet tragikus gyásza végtelen gyöngédséggel párosul nála s a kinek sebére nincs vigasz, nincs orvosság többé, az páratlan nemeslelkűséggel gyógyítja a mások lelki sebet, száritja fel könnyeiket, igyekszik puhábbá tenni a hontalanul bolyongók, a száműzöttek kőkemény kenyerét.

Szellemi kapcsolatokkal fonódik mindazokhoz, a kik a nagy korszak kiválóbb szereplői voltak. Ir s biztat, bátorít, vigasztal, gyámolít s jósága úgy ragyog a

hontalanság borús egén, mint az örökfényű hajnalcsillag. Szereti és csakis azokat szereti, a kik karddal és tettel, vérükkel és földönfutásukkal szentelték meg honszerelmüket.

Ezek előtt egészen kitárja a szivét. Nincs titka előttük, mert ezek is szenvednek, mint ő, ezek is lelkükben hordják a Golgota keresztjének véres forgácsait, mint ő. Senkise vigasztalja, mert mindenki tudja, hogy a koporsón nem hat keresztül semmi földi szó, pedig abba van bezárva nála a hitves, a feleség, az asszony.

Az a levelezés, a mit a világba szétdobott bujdosókkal folytatott, köteteket tenne ama válaszokkal együtt, a miket az emigráció tagjaitól kapott.

E gyászorszaknak rejtett gyöngyszemei ezek, a miket a közös szenvedés tengeréből kiemelni a történetíró lesz hivatva. Mi csak azokból említünk meg néhányat, a miket a szabadságharcz Bercsényije, a magát gunyorosan Kóficz Lázárnak keresztelt Mészáros Lázár irt a vértanu özvegyének.

E Diogenes-lélek, ki a megtestesült becsületesség és önzetlenség mellett az egyeneslelkűség s hajolni nem tudás igazi eszményképe volt, 1852. márczius 12-én így ír Jerseyből neki:

„Mélyen tisztelt grófné!

Kegyeddel együtt gyászolni, együtt sirni tudtam, de vigasztalni nem s ez oka nemirásomnak. *Vigasztalásra nincs szüksége a Kegyed, viszonyok fölé is emelkedni bíró lelkének.* Mindazonáltal szerencsétlenségében legalább egyszer kezet óhajtottam kegyeddel szorítani, sőt annál többet: meg akartam csókolni homlokát és gyermekeit. Kegyed és azon férfiú hamvai iránt való legmélyebb tiszteletem jeléül, kit nagyra becsülék, mindenki fölé helyezék. . . .“

Ezután elmondja, hogy a nyomor vendégévé lett s Amerikába készül. Megható levelét így végzi: „Az Isten tartsa és áldja meg Kegyedet és gyermekeit,

mélyen tisztelt grófné: igaz üdvözetemet Károlyi (György) grófnénak és Almássy asszonyságnak, tiszteletemet Horváth püspöknek, Almássy Pálnak, gróf Teleky Lászlónak, Pukynak, Karacsainak (ezek voltak a genfi emigránsok vezérei) és minden hazánkfiának. A legmélyebb tisztelettel Mészáros Lázár.

Magyarország egykori hadügyminisztere oly szükségben élt, hogy Teleky László gróf révén kölcsönsegélyt kért a grófnétól. Batthyányné mélyen megindulva, tüstént válaszolt neki és hogy ez a válasz mindenben méltó lehetett nagy lelkéhez, bizonyítja Mészáros Lázár levele:

„Mélyen Tisztelt Áldott grófné!

Hogy Kegyed az Isten teremtményeinek egyik legjobbika, azt öntudata éreztetheti, de én ezt kifejezni nem tudom, valamint hálaérzetemet sem azon nagy szivességért, mely most alkalmat ad Kegyének újból üdvözlésére és jótéteményeinek megköszönésére.

Mig fekete-sárga színt viseltem, másképp gondolkoztam, mióta azonban a száműzetés keserű kenyerét eszem, higgye el a grófné, hogy sok lélekküzdelem közt vetemedem a gróf T. Laczi barátom által tudatott kérésre, *melyet hogy kockáztassak, csak magasztos jellemének köszönheti Kegye s e magasztos jellem adott bátorságot merénylenem kérésemet akkor, midőn ott-hon sok közelebb álló honosomban hiányzott a bátorság az önkénytes segélyezésre...*“

Ezután megírja, hogy mindennemű küldeményét jószívű, derék hazánkfiához, Mayer szűcshöz címezze Londonba s mentetgetve magát a miatt, hogy a grófnő kegyes hívására nem mehet Genfbe, de ha a sors üldözését folytatná, mégis e nemesszívű társaságba megy, levelét így végzi:

„Az Úr Isten áldja meg és boldogítsa Kegyét. Legmélyebb hódolattal és hálaérzettel tiszteli és üdvözlí alázatos tisztelője M. L.“

Az angyalszívű özvegy a legnemesebb áldozat-

készséggel siet az ősz tábornok nehéz gondjainak enyhítésére. És Mészáros, a ki kényelmes élete után közel hatvan éves korában ugyszólván a földet túrta, hogy becsületesen megszerezhesse a mindennapiját, nem félve a világ gyarló ítéletétől, hálátelt levélben köszöni meg a magasztos honleány páratlan jóságát:

„Mélyen tisztelt kegyes Grófném! — írja újabb levelében — midőn Mayer londoni honfitársunk tudósítását kéréssem testesített tartalmával olvastam, mély hála-sóhajok törhettek elő belőlem s midőn Kegyének magasztos érzelmü, nagyszivü sorait olvasám, átéreztem azokat s érzéseim terjedt részecskéit összegyűjteni, fogalmazni igyekeztem, de hiába! Nem szólhattam, nem szólhatok s nem szólok mást, mint azt, hogy az Úr Isten áldja meg Kegyét szülöttjei szép reményeiben, kik nemes szivü szüleik másaiként vigasztalják Kegye jövődjét s erősítsék mindaddig, míg Kegyének *szive, mely oly nemesen s oly hön buzgott és vert honáért*, itt verni fölhágy, de mely e földön túl új és örökös örömeket élvezhessen, viszontlátásában annak, *kit e haza, kit Kegye sirat és mi együtt siratunk*. Amen.

De a túlélet boldogsága oly későn jöjjön, hogy még itt is, pedig igen sokáig élvezhessen örömeket, kellemithesse a hozzátartozók és körülötte levők életét s mikép az, ki ebbeli kívánságát itt nyilvánítja, elébb hunyhassa be szemeit s hogy Kegye mondhassa el fölötte: Nyugodjanak porai, egy becsületes emberrel kevesebben vagyunk és hogy az végpillanataiban rebeghesse: Rossz ugyan a mostani világ, de el nem vész, *mert vannak benne jótékony lelkek, magasztos szellemek, kik fentartják s végre is jobbá teszik*.

A sorsnak fentartom az „as you like it“ shakespearai mondatot; ha jót ad: hálálom, ha rosszat: magam választám, nem morgok, mert van elkerülhetetlen révem az életen túl s *van biztos révem itt is egy oly nemes-szivü hölgyben, kinek örökös hódolója s hálaadója marad az, ki legmélyebb tisztelettel üdvözli Kegyét*. M. L.“

Mily szép és igaz sorok ezek, a mik a száműzetés

zordonságában, keserű bánatkenyéren tengődő tábornok nemes lelkéből szakadnak. Mintha csak egy templomi zászlót hajtana meg a vitéz katona a boldogságos Szűz képe előtt.

A következő levélben már új hazájából keresi föl a grófnét s keserű humorral írja jóltevőnjének, hogy az isten és az ő segítségével 75 holdas bácskai tótból 24 holdas amerikai tóttá lett. Magányban élvezi a kezdő gazda nyomoruságát s mint bukott nagysághoz illik, van egy talyigája és egy lova.

Ámde az öreg tábornokot nemsokára súlyos csapás érte a messze idegenben. Keservesen felépített kis háza földig égett s ő megint minden nélkül maradt. A kegyeslelkű grófné hírét vevén e lesújtó szerencsétlenségnek, azonnal siet felajánlani neki nagylelkű segítségét. E páratlan jóságtól meghatva a sors ostorától kegyetlenül csapkodott hazátlan bujdosó, mély hálától eltelt sorokban mond köszönetet érte a grófnénak. „Kegyes asszonyom, — kezdi levelét — nem, több mint az, még több, mint barátném és *ha van emberi alakban személyesített gondviselés, úgy ez az, a mi nekem Kegyed.* Kegyének köszönhetem legfőképp és Kegye mellett bátyámnak (M. Antal), hogy földönfutóból házhelyes s mint nálunk mondanák, félszessziós paraszt lettem és csak önmagamnak jobbágya, mivel, a mi örömezt lettem volna, *Kegyed jobbágya nem lehettem.*“

„Ismervén nemes szívét, magasztos jellemét, megvallom: szégyenlettem volna állapotomat megalapító kegyessége után újra terhelni, nehogy másoktól vonjam el kegyességét, kik azt, ha nálamnál nem jobban, szintén úgy, vagy talán sürgetőbben érdemelhették meg. Hanem ily ajánlatnak, ily szív- és jellememelkedettségnek, ily fölséges jótéteménynek már azért sem állhatok ellent, mivel szegény vagyok és valóban szűkölködő s mert, ha a mennyekből nem esik alá ily véletlen s éltető manna, talán bukásnak is indulok az idő rövidsége miatt. Pirulok és szégyenlem magamat, de nemes ajánlatát elfogadom, elfogadom

még azért is, mert *egy mélyen tisztelt nőtől jön s hogy csak Kegyednek köszönhessem életem biztosítását.*

... Bocsásson meg, kegyes grófném, hogy bajaimmal untattam, hanem oly nemes és magasztos jellem, mint *a Kegyéé, midőn ajánl: érez s midőn részt vesz: örül, hogy jótéteményezhet s azért bocsánata bizonyos!* ...

Megható levelében még arra kéri a grófnét, hogy úgy segítsen rajta, hogy mások se rövidüljenek meg adakozásában.

E levéltöredékek hálasorai épp oly fenkölt lélekből fakadnak, mint a grófnée s épp ezért kettős becsük van. Láthatjuk ebből, hogy a grófné apai vagyonát nem kimélve, mindenütt megjelen segítő kezével, a hol a bujdosók között szükségét lát.

Tudja, érzi, hogy a csapás, mely hazáját földre sujtotta s legjobb fiait fölfönfutókká tette, magában is elég, hogy megtörje a reménye vesztett lelket, hát még akkor, ha kenyere a bánat, fejealja a nyomor, havas takarója a rideg közöny és részvétlenség.

Mészáros bátyjához irt levelében ismételten hangsúlyozza, hogy gróf Batthyány Antonia özvegygyel együtt ők képezik „yankee-gondviselését.” De az volt Batthyányné a többi menekültnek is, igazi gondviselő anyja.

Maga az oly nemeskeblű Mészáros írja ezt neki 1855 végén, a midőn a közelgő újév alkalmából üdvöзли.

„Kegyed, írja e levelében, megjárta a Haza és önáldozatja földjét, busonghatott, sirhatott vesztén, de egyuttal szívhatta azon levegőt, melyben a jelennél jobb jövőnek szült; hallhatta romlatlan és együgyű, de páratlan tömegének hazai hangjait s hallását, bár hallgatva, de ott kecsegtethette azon helyen, melynek egykor tevő és beszélő díszje volt; végre sokszorosan sajnálhatta az „azelőtt“-et, de ha az előbbi Hazáért lángoló szeretet ébren látta, úgy szerencsétlensége mellett is boldog lehetne, azon hitet hozván magával, hogy a kinek oly szép multja van, annak bizonyára

jövője is van. Legyen is, hamar is, hogy *Kegyed, ki a Hazáért élt és sokaknak többet tett és legtöbbet áldozott*, a szenvedés töviseivel fölékesítve, újra visszatérhessen azon körbe, hol a mint azelőtt dísze, úgy most példája legyen azon erényeknek, melyek *minden esetben fentartják magasztos érzéseit.*“

Mily egyszerű sorok s mégis mily megkapóan fenségesek. Igen, ilyen volt és ilyen maradt a grófné véglegelhetéig. Az az örökös gyászház a szívében a legszebb erények kincses háza volt.

És a mennyi arany van a földben és föld felett, mondja Plátó, az mind nem ér fel az erénnyel. Tisztelték is őt, mint egy szentet, a ki minden földi salaktól megtisztulva, a jóság égi szárnyain lebegett hazája felett. Szemere Bertalan volt miniszterelnök Párisban született Irén leánykája keresztanyául kéri fel 1852-ben, keresztapja gróf Batthyány Kázmér volt, míg neje gróf Batthyány Lajos özvegyét helyettesítette.

Az ítéletében változékony, de puritán jellemű Szemere, a ki nehezen viselt hontalanságában sokkal több keserüséggel, mint igazsággal támadta Kossuthot, a szabadságharcz három nagy alakjáról: Kossuthról, Batthyányról és Görgeyről könyvet irt s azt megküldte a vértanu özvegyének. A nemeskeblű hölgy, a ki fölül tudott emelkedni a keserüségükben egymás érdemeit tépdő emigránsoknak emberi gyarlóságból eredő gyöngeségein, többek közt ezeket írja köszönő levelében Szemerének: „Boldogult férjemnek jellemét jól és hiven rajzoló, de meg is érdemli őt! Ő egy volt azon *szilárd és rendületlen jellemek közül, melyek az életben ritkán találhatók . . .*“

Megható az az őszinte, fiui hálás ragaszkodás, a melyet az öreg Mészáros tanusított élete végéig a kegyes grófné iránt. Minden év végén „boldog újévet“ kívánt neki, a szerencsekívánó levéllel azonban a grófné rendesen megelőzte. A nagy vértanu özvegye ilyenkor mindig nagyobb összeget is mellékelte leveleihez.

A száműzött Vukovics Sebőhöz intézett soraiban humorosan említi, hogy Horváth borkereskedő püspök úr megfélekedezett róla, nyilván azért, mert ő vizívó. „Ez azonban nem oly nagy baj, írja tovább, mivel gróf Batthyány Lajosné már előbb felkeresett levelével és helyettesítette a püspök tisztjét, 100 tallér küldeménynyel megelőzván feleletemet, miért az isten áldja meg őt.“

Siet is ezt megköszönni a grófnénak. „Isten éltesse és áldja meg a grófnét, — mondja többek közt, — sok nemes tulajdonaiért s ezek közt azon ritka érdemeért, *mely mindig kész másoknak örömet szerezni*. Alkalmilag méltóztassék hálámat Bácskában is kinyilatkoztatni azon asszonyságnak, kit az özvegy gróf Batthyány Lajosné barátnéjának nevez s *kinek épp azért derék asszonynak* kell lennie . . . Eljenek a magyar asszonyok és tanítsák a magyar férfiakat jótékonyágban őket utánózni s ha nem bírnák, úgy küldjék őket a lengyelekhez tanodába, kik méltóbban tudnak száműzöttjeikről megemlékezni . . .“

Időközben Batthyányné visszatért hazájába. Vissza-hozta a szive, a föld szeretete, melynek illata és varázsa van, és ama koporsó látása, melyben boldogsága porladott. Az önkényuralom valamit engedett már halálos hidegségéből, de azért még mindig nem vették le a keresztfáról a nemzetet.

Az öreg tábornok, ki vén napjaira nevelő lett s az ebadta der die dast, mint maga említi, tölcserrel se tudta tanítványai fejébe önteni; azoknak szárnyarbocsátása után megint egyedül maradt a világban. Elhatározta tehát, hogy visszatér Európába és Genfben telepszik meg, a hol Puky Miklós volt kormánybiztos és nyomdatulajdonos ígért állást neki.

Meg is érkezett 1858 őszén Angliába s barátja gróf Teleki Sándor látogatására Eywoodba ment, a hol régi és végzetes betegsége, a váltóláz megint elővette. Teleki gróf anyósa, lady Langdale, valamint neje Bickersteeth Johanna önfeláldozóan ápolták,

de a szegénységében is oly puritán és törhetetlen jellemű hazafin nem segíthettek s az november 16-án Vukovics Sebő és Czecz János karjai közt kilehelte nemes lelkét.

A hontalanság nagy vértanuja tragikus halála előtt is mélyen megható jelét adta a grófné iránti hálájának és határtalan tiszteletének. Puky 1000 frankot küldött neki az európai útra, de ebből apróbb tartozásait fizette ki s ha az a család (Mitschel-ék), melynél nevelő volt, nem adott volna hajójegyét neki, nem tudott volna elutazni.

De a hős, ki bátran állt a csatatűzben és nyugodtan a sorscsapások között, még e nagy szorultságában se vált meg attól az ezüst-táltól, a melyet örök emlékül a grófnénak szánt. Ez volt az ő legnagyobb kincse s ezzel akarta némileg leróni a kegyelet és hála adóját legnagyobb jóltevője iránt.

Az angol születésű Telekiné magyar levélben írta meg a grófnénak a szegény „bukott nagyság“ halálát.

Édes grófné, — kezdi levelét, — fájdalomteljes kötelességet bizott reám a végzet és sajnálom, hogy először közeledvén Kegyedhez, szomoru tudósítás hírnökének kell lennem. Még csak pár nap előtt a számkivetett bajtársak között állt egy ember, kit mindenki becsült, mindenki tisztelt, mint egy atyát, kinek nemes kitartása és nyugalma számtalan szenvedések alatt buzdította társait a kötelesség keskeny ösvényét követni; egy ember, ki *Kegyedet legtiszteltebb barátnejának, legnagyobb jóltevőjének nevezte és kinek első kérdése* — visszatérve azon messze Amerikából, hol öt évig sóvárgott hazája és barátjai társasága után — *Kegyed után volt*, ezen ember nem szenved többé, örök álmom enyhíti fájdalmait.

Csak nyolcz napja, hogy kezeimbe téve egy *ezüst-tálat*, melyet magával Amerikából hozott, nekem ezt mondta: Küldje el Batthyány Lajosnénak, legnagyobb jóltevőnőmnnek olyantól, a ki meg meri neki mondani, hogy Mészáros Lázár küldte ...“

Mily könyekre fakasztó nagylelkűség! Mennyi hála és tisztelet sugárzott a grófnéra ama ezüst-tálról, a melyet a honszerető, de hazátlanul bolyongó koldus ajándékozott neki.

Még halálos ágyán is reá gondolt, még a végső küzdelem kínos tusájában is rajongó tisztelettel említi szent nevét. Ki látta azokat a drága könyeket, a mik ez angyal szemeiből hullottak, midőn megsiratta a hőst, a tökéletes férfit, a kiszenvedett nemes hű barátot? Nem látta azt senki, a grófné szívébe zárta könyeit, miként a gyászba borult hazát.

A kinek annyi siratni valója volt, az csak a magány csöndjében találhatott írt szenvedéseire. A veszprémmegyei Dákára vonult gyermekeivel. Nekik élt, nekik vésegette fogékony szívébe a hazaszeretet búvös talizmánját. De midőn az ország szívének üterében: az ifjúságban hevesebben kezdett lüktetni a vér, ő is Pestre jött, hogy lássa, mennyi erőt hagyott még a hazán keresztül tombolt vihar a nemzet reményében.

Boldog volt, hogy ismét olyan ifjúságot talált itt, mely a haza véres rongyaival saját élete árán is kész volt megfojtani a zsarnokságot. Nem kívánta ugyan, hogy kardok villámaiban tisztuljon meg a haza erjedt levegője, de azért együttértett az ifjúsággal, mely bárhol látta is, néma hódolattal hajolt meg szent fájdalma előtt.

Napirenden voltak akkor a véres összecsapások Prottmann vérebeivel. Az ifjúság vezéreit becsukták, eltolonczolták, de támadt helyettük más, a ki újra kezébe ragadta a zászlót, mely alatt nagyszabású tüntetésekkel, macskazenékkal, nemzeti viselettel s a múlt emlékei iránti tüntető kegyelettel akarták vérig zaklatni a rablánczokon trónoló hatalmat.

Az elszánt Nedeczky Jenő, Deák unokaöccse, a Nemzeti Színházban tartott álarczos bálon, melyen Albrecht főherczeg is megjelent, a cseh trombitás kezéből kikapta a kürtöt s hátához vagdosta, hogy el ne fújhassa a „Gott erhaltét“.

Becsútták, elüldözték Pestről, de eme osztrák-gyűlöletről átizzadt levegőben, a midőn ilyenformán mutatták be az ifjak egymást: „Nagyon becsületes fiu, már be is volt csukva,” száz akadt helyette, a kik készek voltak utcán, színházban, kávéházban tovább harsogtatni a zsarnokság halotti marsát.

Ez a nemzetébresztő, lelkes ifjuság rendezte 1859-ben az első nagy gyászmisét a ferenczrendiek templomában a vértanu Batthyányért Domonkos, az ifjuság egyik vezére, elment a kolostorba s a rendfőnököt megkérte, hogy mondasson gyászmisét Lajos nevű apjáért. A hazafias rendfőnök egy szót sem kérdezett az ifjutól, hanem felállítá a templomban a gyászkatafalkot s fél óra múlva megkezdődött a gyászmise. Egy másik ifju ezalatt a vértanu özvegyét hívta meg, a ki nővérével mély gyászba öltözve épp akkor lépett a templomba, a midőn a miséző pap e szavakat énekelte: Szervum Ludovicum . . .

Az ifjuság, mely kisebb csoportokban szinte észrevétlenül lepte el a templom hajóját, könnyezve nyitott utat a grófnénak, a ki csendesen zokogva imádkozott.

A feles számmal bujkáló rendőrkémek azonban csakhamar megsejtették, hogy milyen néma tüntetés folyik a templomban s rendőrség és katonaság vonult ki, de már ekkor a megható gyászszertartás véget ért s a templomot zárva, a barátokterét üresen találták.

Ez a tűzvérű ifjuság, a mely a magyarfaló „*Presset*” nyilvánosan megbotoztatta s kitiltotta az országból, 1860. márczius 15-én elhatározta, hogy megkoszorúzza a honvédek sírját. A határozatot titokban tartották, de a spitzliuralom mégis megtudta s mig Kormos Béla, ma budapesti kir. közjegyző, a katonák szuronyai fölött dobta le a koszorút a honvédsírra, az eldőrdülő sortűz az ifjú Forinyák Gyulát leterítette. A golyó térdét zúzta össze s a nyomoru lelkü egyenruhás rabszolgák egy lisztes zsákokkal telt ígás szekérre dobva vitték a Rókusba. Nem volt annyi lelkük, hogy a szegény ifju sebét bekötözték volna s a teme-

tőtől a kórházig az egész útvonalon hulló vére festette be a kövezetet.

A gyilkos sortűz hire villámként futotta be a várost. A felháborodás forradalmi hangulatot teremtett s valóságos zarándoklás indult meg a kórházba. Az előkelő hölgyek között legelső volt a nagy vértanu özvegye, a ki meglátogatta kórágyn a hazájáért elvérzett ifjút. Könyezve simogatta meg fájdalomtól verejtékező homlokát, részvéttel fogta kezébe láztól vonagló kezét, glóriás fejről leomló gyászfátyolával legyezte lázban égő arcját. És az ifju megérezte, hogy a haza bánatos védőangyala jött el zokogni kórágzához. Fölnyitotta szemét, az ajka megrándult, melléből a meghatottság hálasóhaja szállt föl s elhalóan susogta:

— Ne sirasson, kegyes nagyasszonyom, hiszen vértanúk porából kél ki a szabadság.

A grófné összedidergett s végtelen keserőséggel válaszolt:

— Oh fiam, több már nekünk a vértanúnk, mint az imádságunk.

Az ifju fejére vonta a grófné kezét s halkan rebegte:

— Drága jó patronánk, áldjon meg engemet.

Batthyányné az ég felé tekintett és szeme ragyogott, mint a földre sugárzó legfőbb jóság. Aztán föl-magasztosulva mondá:

— Aldásom read!

A halavány ifju boldogan nézett rá és a gyönyörteljes fájdalomtól elvesztette eszméletét. A midőn újra fölébredt, ott látta grót Károlyinét, Damjanichnét és a gyászruhás előkelő hölgyek hosszú sorát, a kik mind-mind a halállal vivódó áldozatot siratták.

Huszonhárom napig tartott ez a megható zarándoklás. Az ifju hősbén, a ki a honvédek sírja előtt esett el, a nemzet vértanúját és kiontott vérében a szabadság hajnalhasadását látták. És a midőn kiszenvedve ravatalon feküdt, az a hideg, lezárt ajak forradalmi tüzze beszélt a pesti néphez. Telepy lerajzolta,

de a rendőrség rettegett a néma halott képétől s a rajzot lefoglalta. Holttestét titokban akarták kilopni a temetőbe, de az ifjuság résen állt, s a rendért kezességet vállalva, országos gyászpompával kísérte ki a temetőbe.

A főrangú hölgyek is mély gyászba borulva vettek részt a temetésen s élükön ott haladt a legnagyobb élő fájdalom, a vértanú Batthyány özvegye. Sirva hajtotta meg gyászfátyolát az ifju előtt, kit ugyanaz a zsarnoki önkény gázolt le, a mely az ő urát tapodta a sírba . . .

A döblingi remete megrázó halála újabb fájdalmas csapás volt az országra. Az ifjuság koszorút köttetve, hajóra szállt, hogy a legnagyobb magyarnak a kegyelet könyvével és virágaival szentelje be koporsóját. A nép óriási tömegben kísérte ki az ifjuságot a Duna-partra. Az elegáns fogatok hosszú sorát ismét Batthyányné hintaja nyitotta meg; ő mindenütt ott volt, a hol fájó sebet látott a nemzeten, a hol a hét fájdalmas sebből vérző hazaszeretetet egy-egy kínos lélegzettel életjelt adott magáról. Az ifjuságot a policzia kiparancsolta a hajóból, vissza kellett fordulnia, mielőtt elindulhatott volna és a vértanú özvegye egy újabb törszúrással vánszorgott palotájába, mert látta, hogy a magyarnak még gyászolni sem szabad.

A midőn a nagy és antik jellemű Teleki László, a ki a drezdai kormány nyomoru szolgálalkúsége folytán az adott férfiszó foglya lőn, bilincsbe vert lélekkel hazájába tért, legelső útja Batthyánynénak szólt, a kit dáakai magányában keresett föl. Ki tudja, mit beszélhettek, ki tudja, mit érezhetett a hazaszeretetnek ez a tüzes lelkü, de elnémitott oroszlánja, a mikor a gyászoló Hungária előtt leborult. Tettvágyó szelleme két tűz közé jutva elégett, mielőtt egyetlen koporsószeget verhetett volna a zsarnokságba.

Harcolni akart, de az adott szó kicsavarta kezéből a zászlót s csak meghalni jöhetett be hazájába. És a nemzet könyeiben a legtisztább csöpp volt

megint a martyr-asszonyé, a ki nemcsak a nagy hazafit, a hűséges barátot, de a férjéhez hasonló sorsu vértanút is megsiratta benne

Az önkényuralom vasmarkának szorítása engedni kezdett. Az októberi diploma a jobb kor szellőjével frissítette föl a nemzet ellenálló erejét. A honfiak mozogni kezdtek, a nők pedig a cselekvés terére léptek. Társadalni úton akarták közelebb hozni a sziveket, növelni az összetartás szellemét, példát adni a férfiaknak, hogy a meddig a szurony és vas hatalma meg nem dől, addig is sebeket gyógyítsanak a hazában.

Batthyányné és Damjanichné a magyar nők virágát összegyűjtve 1861. márczius 13-án megalapították az országos magyar gazdasszonyok egyletét. A bevallott cél: az árvák szeretetteljes gondozása és nevelése volt, de az igazi cél, a mely a két fájdalmas szívű nagyasszonyt e magasztos hivatásu egylet létrehozására serkenté, első sorban az volt, hogy olyan erőslelkű és hazafias nőket neveljenek az árva hazának, mint ők. A nemes példa gyűjtött, a magyar nők összefogtak, hogy társadalmi úton mentsek, a mit lehet. Ők dobbantották meg az elhaló szívet halkan, titkon, hogy úgy ne járjanak, mint Antigone, a kinek csak földet volt szabad hozni rá, de könyeit vissza kellett fojtania, mert a köny meleg s fölérezhet tőle a halott is.

És az egyesület csakhamar fölvirágozott s áldása lett a nyomor és elemi csapás által sújtott vidékeknek. A mellett nevelte az árvákat, adott nekik kenyeret és igaz szeretetet. Puha párnája, meleg takarója lett az elhagyottaknak, a világba kidobottaknak. Részvétre melengette a közönyt, áldozatra a részvétet. Minden hazafias és társadalmi mozgalom kezdeményezője, úttörője, sikerének zászlóvivője volt.

Folyton egymás mellett állva, nem lehetett volna eldönteni, melyik szentebb, melyik nagyobb. Mindkettő egyformán nagy volt a balsors viselésében, a

tájdalomban és szeretetben Könyeiknél csak jó tetteik valának sűrűbbek Így várta Batthyányné türelemmel és megnyugvással azt az időt, a mikor kettétörik a haza ellenállásán a zsarnokság pokoli pallosa és eljő az a nap, a melyen nyiltan temetnie szabad. Mert az ő nagy vértanúját titkon falazták be a kriptába, s mindig attól remegett az őrző kegyelet, hogy a drága hamvakat is elorozzák. A sírdúlás, az elföldelt vértanú utólagos meggyalázása gyönyörűségre volt az őrző bosszúnak.

És az Isten, az igazságos Isten, a ki csapásért csapással fizetett, a nemzet megalázásaért porig alázta a bitor hatalmat s a végzet ostorcsapásai alatt meg-szégyenülten hajtotta le fejét, míg a nemzet büszkén emelhetette föl azt.

Megérte a grófné, hogy a kérlelhetetlen bosszúból szánszalmat kolduló nymoruság lett, a mely minden szalmaszál után két kézzel kapott, hogy el ne merüljön saját gyalázataiban.

Ütött hát az óra, a midőn bántatlanul napvilágra hozhatta a nemzet legelső vértanúját. Most már befogta az önkény haldokló szemét, hogy ne lássa az általa letapodott ország feltámadását.

Budapest előkelő polgárai Királyi Pál elnöklete alatt rendező-bizottságot alakítottak, hogy a vértanú országos temetését előkészítsék. A bizottság 1870. június 7-én a megdicsőült Elemér fiával lement a kriptába s annak megállapítása után, hogy a korhadozó fakoporsó tényleg a nagy vértanú hamvait takarja, a tetemet áthelyezték a díszkoporsóba s június 8-án a templom hajójában tették ravatalra.

A koporsót egy aczél és két arany kulccsal zárták le. Az aczél kulcsot a főkapitány vette át, a tömör aranykulcsok egyikét, melyen B. L. monogramm látható, a városi levéltárban helyezték el, míg a másikat küldöttség vitte el a grófnénak, hogy meghívja a temetésre.

Batthyány özvegye az „István főherczeg“ szálló-

dában családtagjaitól környezve mély gyászban fogadta a küldöttséget. Királyi Pál rövid beszéddel adta át neki az arany kulcsot, s midőn a gyászoló özvegy átvette, hangosan felzokogott.

„Köszönöm“ — csak ennyit tudott rebegni a fájdalmas meghatottságtól.

Mindnyájan sirtak, de nem az engesztelődés, csupán a felújult honfi-keserv könyei voltak ezek.

A temetés napján június 9-én fekete erdő volt a város, a templom is fekete embererdőben állt, mely levelek helyett gyászzászlókat lengetett. A templom hajója is egészen fekete volt. Mintha csak mind ama sötét gyász itt futott volna össze, a mely abból a szétömlött tintából omlott a nemzetre, a melyet Görgei feldöntött, mikor végzetes tollvonásait megtette. A templom homlokzatán gyászfátyolos Batthyány-czímer, bent a felfutó oszlopok, a mellékoltárok fülkéi, a karzatok párkányzata, a padok, a jobboldali szószek mind-mind feketébe voltak vonva, az ország, a főváros és a Batthyány-családczímerével díszítve. A főoltárról hosszú fekete bársony futott le, közepén hófehér keresztel. A koporsó hat dús aranyozású érczlábon nyugodott s díszbe öltözött egyetemi ifjak álltak őrt mellette. A koporsón arany babérkoszorú feküdt, föltötte aranynyomású „*Törvénykönyv*“.

Ki ne zokogott volna föl, a midőn a ravatalon azt a „*Törvénykönyv*“-et meglátta. Az volt a vértanú politikai hitvallásának bibliája és őt ezzel a szent bibliával ölték meg... A koporsó körül gyászfátyolos gyertyák lobogtak, fejénél pedig a vértanú áttetsző gyászlepellet bevont márványmellszobra állott. Délután két órakor kezdődött a fejedelmi gyászszerartás. Ekkor érkezett meg az óriási néptömeg néma üdvözlése s az egyesületek meghajtott zászlói között a nagy halott özvegye Elemér fiával s két leányával: Batthyány Gézánéval és gróf Keglevich Bélánéval, meg a gróf Károlyi és Zichy családokkal. A templom szentélyében a magyar gazdasszonyok országos egye-

sületének gyászruhás csoportja állott a legnagyobb magyar hős: Damjanich özvegyének vezetése alatt.

A megható gyászszertartást Szabó József püspök, a primás helyettese végezte négy apát és a pesti papnövendékek segédlete mellett.

A gyászoló özvegy a katafalk előtt fekete bársonnyal bevont imazsámolyon térdelt, mellette két szál gyertya közt a feszület volt. A mikor a choruson megzendült Komócsy gyönyörű gyászdala, az özvegy sírva hajtotta le fejét a katafalk lábára s az egész közönség halk zokogással hallgatta a fájdalmasan bugó gyászszolozsmákat.

Piry Czirjék ferenczrendi házfőnök könyekre fakasztó gyászbeszéde után a koporsót a fekete díszmagyarba öltözött rendező-bizottság a halottas kocsira emelte, a főváros összes harangjai megkondultak, valamennyi pest budai dalárda Beethoven gyászindulóját zengte s a mikor a közel 200.000 főnyi temetési menet a polgári zenekar gyászütemei mellett méltóságos csöndben, könyezve elindult, ugyanazon úton hömpölygött tova, a melyen 47-ben a daliás ellenzéki főúr a képviselővé választott Kossuthtal diadalmenetben vonult végig lengő zászlóerdő, víg zeneszó és örömrivalgó nép között.

Az egyletek élén a 48-as honvéd-egyletek haladtak gyászfátyolos csatazászlók alatt, mögöttük golyó-tépett fakó atillákban, szemüket törölve, a dicső honvédsereg sebekkel borított daliás romjai. Az ország, a város s a Batthyány-család fekete fátylas lobogóit és czimereit festői lovas-bandérium vitte. A sírnál a dalárdák hatalmas karából fölzengett Egressy „Búcsúzójának” szivetrázó bús melódiája s a vértanú áldott hamvait átadták az anyaföldnek, a melyért életét áldozá...

A szomorú özvegy megkönyebbült szívvel járta ezentúl a kálvária-utat. Látta, hogy a haza meleg szeretettel zárja azt szívébe, a ki őt igazán szívébe fogadta. Még 18 évig hordozta a földön a súlyos ke-

resztet. A veszprémmegyei Dákán 1888. szept. 29-én váltotta meg tőle a Gondviselés. Egyetlen fia szeretők karjai közt adta vissza lelkét az Istennek. Az a nemes sziv, melynek minden dobbanása áldás volt a hazán, ott porlad immár férje mellett, de szent hamvaik fölött ott lebeg örökké könnyel és babérral a nemzeti génusz. Végtelen nemességű lelke, a mely a gyászfelhők között is hajnalcsillagunk volt a véresőt hullató éjszakában, összeölelkezhetik az ég kárpitján magas eszményképével, Zrinyi Ilonával, róla is, mint erről, sirva mondhatja el a krónikás:

„Megmenekedél, istenfélő, kegyes, tiszta életű, jó erkölcsű, sok boldogtalanságodat férfi szívvvel meggyőző s annyi gyötrelmedet békességes lélekkel szenvedő fejedelemasszony, nekem édes jó kegyelmes asszonyom, e rossz világtól és bizony, a mennyit ez világon szenvedtél, soha több purgatoriumba nem mentél...”

Fölötte is megállott az idő, mindig csak ama fekete napot látta, melyet férje halálos ítélete és kivégzése homályosított el. De őt angyali szive és páratlan nagy lelke kiemelte a földi boldogság romjaiból s vigaszt keresve mások örömében, utolsó perczéig az áldott jótékonyság angyalaként lebegett hazája fölött...

Ha valaha templomot emelünk nemzeti védszentjeinknek, az ő nevéről kell azt elneveznünk. Az ő gyásza milliók gyásza volt, az ő nagyságától milliók kaptak erőt, hitet, bizalmat a jobb jövő iránt. Az ilyen nő emléke szent, tisztelni érény, leborulni előtte honfiui kötelesség.

GRÓF KÁROLYI GYÖRGYNÉ.

A megdicsőült szentéletű nagyasszony testvérhuga, egy szív, egy lélek két testben, részese az ünnepeltetésben, osztályosa a fájdalmas megpróbáltatásokban, hű kísérője az önkéntes száműzetésben, vigasztalója és sziklaerőssége a bánat tengernyi hullámai között.

Asszony és angyal egy személyben, telve lángoló hazaszeretettel, férfias szabadságvágygyal s a magyar nép boldogításának fenkölt eszméivel. Az Isten ama bánatos perczében teremthette e ritka testvérpárt, a midőn az egykor világverő magyar faj erőszakos letörpítésén keserű haragtól villámlott a lelke.

A nemzeti újjászületés nagy művében a magyar főúri nők között övék volt a vezérszerep. Az ő lelkesítő, gyújtó, átformáló példájuk varázshatással volt a csökönyös főúri világ felébresztésére.

A bécsi czifra rongyot, a nemzeti szellem megölő pókhálószárait ők dobták le először magukról, szívvel-lélekkel pártolván a hazait, ha komisz is, ha daróc is.

A pesti ifjuság rajongott értük s a szabadság Tyrtäusza, a ki akkor bontogatta lánghelméjének halhatatlanságba ragadó szárnyait, szinte imádásszerű áhitattal énekli meg a fenséges szellemi testvérpárt, a kiket igazán az Isten ritka kegyelme adott e nemzetnek.

Láttátok-e a két tündérvirágot,
 Borús hazánknak két sarkesillagát?
 Evezhetsz bátran nemzetem hajója,
 Nem veszthet az czélt, a ki ilyet lát.

Igy kiált föl Petőfi ama eszményi tökéletesség láttára, a mely e két magasztos lény szeméből kisugárzik, midőn a palota erkélyén állva, hallgatják az őket fáklászenével megtisztelő polgárság szónokát.

E nagyszerű fáklásmenetet, a mely országos szereplésüknek kezdete volt, tulajdonképen a „*megújított pesti magyar polgári őrhad*“ rendezte 1844. augusztus 14-én, de részt vett benne szívvél-lélekkel az egész polgárság és tanuló ifjúság is. A pesti gyalogőrhad még 1789-ben alakult s már 1790-ben a korona ünnepélyes hazaszállításánál tizenegy századdal vonult ki teljes katonai díszben. Első ezredesük Boráros János városi tanácsos volt. Már 1800 május 6-án három teljes zászló-aljjal (1800 ember) tisztelgett a polgárőrség József nádor és neje Alexandra Paulowna nagyhercegnő előtt, a kiknek tiszteletére nagyszerű fáklásmenetet s a primási palotában fényes ünnepélyt rendeztek.

A napoleoni háborúk után a polgárőrség is feloszlott, de 1844-ben Rottenbiller Lipót második polgármester kezdeményezésére újra szervezkedett, zöld atil-lából, fehér csákóból és vörös nadrágból álló nemzeti szín egyenruhát öltött s új zászlójának felszentelési ünnepélyét augusztus 15-ére tűzte ki. Az ébredező nemzeti szellem diadalának tekinthető, hogy ugy az egyenruhára, mint a zászlóra nézve azt határozták, hogy az „ne csak honfiak által készítették, hanem hogy ahhoz minden szükséges anyag is hazai legyen“. A zászlót a sajátjukból vették és zászlóanyának a két lelkes honleányt, Antonia és Karolina grófnőket kérték föl.

A meghívó levélre nyomban válaszoltak s e nemes egyszerűségű levelük már tükörként sugározza vissza magasztos honszerelmüket. Batthyányné válasza így szólt:

Nemes Polgári Örhad!

Kedves Hazámfiak!

Örömmel győződtem meg becses levelük' folytában, miként a fővárosi ujdonalakult magyar gyalog polgári őrsapat a' fejedelem, alkotmány 's legédesebb haza' védelmén kívül a béke-század ültetvényeinek ápolását, honfias érzet', nyelv', nemzetiség' hű fejlesztését s azoknak idegenajku kebelbeliekkeli megkedveltetését is nemes feladataihoz sorozá.

Ugyanazért nagy becsületnek tartom azon megkülönböztetést, miszerint a' zászlószentelési ünnepnél a' keresztanyai tiszt' viselésére kedves testvéremmel felszólíttatám.

Honleányi örömmel fogok azon nemzeti szertartásban személyesen résztvenni, ha csak elintézhetetlen akadály nem hátráltatandja.

Vezesse kedvező gondviselés, férfias akarat 's tántoríthatatlan buzgalom a' nemes örhadat a' kitűzött polgárczélók felé, *mellyek virágzó kort 's nemzedéket hoznak a' legédesebb honnak 's mellyekhez minden magyar kebelt 's köztük enyémet is, mindenkori éber s munkás rokonszenv csatol.*

Hazafiui emlékezetébe ajánlott maradtam a' nemes Polgári Örhadnak

Pozsony, jul. 13. 1844.

Batthyány Antonia s. k.
szül. Zichy grófnő

Gróf Károlyi Györgyné válaszában „Nemes városi Polgárőrség“-nek szolítja az örhadat s többek közt ezt mondja :

... Annál örömebb engedel a' szíves meghívásnak, minél buzgóbban óhajtom, hogy sz. kir. Pest városa, *mint szeretett édes hazánknak már most is egyik dísze, 's mely kedves férjemet is választott polgárai számába fogadá, a' műveltség', társadalmi rend', alkotmányos szabadság', jóllét' és közboldogság tekintetében előbbre és előbbre haladjon 's miként ezekben, úgy valahára a' valódi nemzetiség' szilárdításában, mi nélkül jövődjé nem lesz üdvös, példaadásul ragyogjon. Stb. stb.*

Pozsonyban, júliusban 1844.

A' nemes városi polgárságnak lekötelezettje

Gróf Károlyi Györgyné s. k.
szül. Zichy Karolina grófnő.

A polgári örhad nagy lelkesedéssel fogadta a grófnők hazafias válaszát s ennek örömeire rendezte a nagyszerű fáklyásmenetet, a melyen „a' díszesen öltözött hadi zenekar szívemelő nemzeti hangszerzeményeket játszott“.

A zászlószentelést Rákos mezején tartották, a melyen 50.000 ember vett részt. Batthyányné betegsége miatt nem jelenhetett meg, de ott volt Károlyiné, ki szépségével, vonzó szeretetreméltóságával a messze vidékekről eljött küldöttségeket is megbűvölte. Képviseleve volt Pozsony, Szeged, Székesfejérvár, Győr, Esztergom, Kassa, Késmárk, Komárom és Bécs polgári őrhada. A midőn az ünnepi menet élén a budai, mögötte a pesti huszárokkal, a pesti lövészekkel, a helyőrség összes gyalogsága és lovasságától követve, Rákos mezejére vonult, az egész főváros talpon volt, éljenzett, kendőket lobogtatott s a menet után özönlött.

A négyszög közepén, a szentelési kápolna közelében, pompásan díszített sátor állott Majthényi Antal püspök, a zászlóanyák és a magas vendégek számára. A zászlóanyák elé az új gyalogőrhad főhadnagysegéd-tisztje, Szandtner Vilmos, a pesti huszárok közül díszküldöttséget vezetett s Károlyinét a szentelési kápolnáig kísérték. Itt a gyalogőrhad és tisztikar tiszteletgette előtte, a nép pedig földrengető éljenzésben tört ki.

A szentmise alatt az új őrcsapat zenekara Morelly karnagy vezénylete mellett Beethoven miséjét játszotta. Ennek végeztével gróf Károlyiné két diszhimzésű, ezüsttel gazdagon átfont zászlószalagot kötött a maga és nővére nevében a gyönyörű habosfehér selyem zászlóra.

A szalagok egyik oldalán zöld bársony alapon ez olvasható: *Szül. Vásonkői gróf Zichy Antonia, 1844-ik évi aug. 15-én.* — *Szül. Vásonkői gróf Zichy Karolina 1844-ik évi aug. 15-én.*

A másik oldalán veres bársony alapon ez az aranybetűs fölírás van: *Nagykárolyi gróf Károlyi Györgyné a pesti magyar polgári őrhadnak.* — *Németújvári gróf Batthyány Lajosné a pesti magyar polgári őrhadnak.*

A lélekemelő ünnepély a legszebb rendben folyt le s ekkor látta gróf Károlyiné, hogy milyen mámorító és gyújtó hatása van a tömeg hazafias lelkesedésének...

Ugy tűntek föl ekkor a költő ihletett lelkében,

mint égi jelenések s midőn a grófnők az üdvözlő beszédre átszellemülten jelentették ki, hogy gyermekeiket is jó hazafiaknak fogják nevelni, a költő ekkép folytatja magasztalásukat:

Miért nem voltam a lég ajkaiknál?
Hogy vittem volna szét e hangokat,
Mint napvilágot minden egy magyarhoz,
Kit éj környékez honfi bú miatt.

Ragyogjatok ti ébredő hazámban
Hajnalsugárul, testvércsillagok,
Sugáratokra Memnon szobráképen
A nemzetáldás zengedezni fog.

Petőfi, a ki nemcsak lángelme, de a férfi jellemnek és becsületnek is valódi megtestesülése volt, sohasem kereste senki kegyének sugarát s ifjúkori szilaj hevében az egykori kuruczvezér: Károlyi Sándor emlékét is keményen leszólta Nagy-Károlyban.

És ha az ő büszke, földi javakat nem áhitozó lelkét is így meg tudta ihletni a grófi testvérpár nemes honszerelme, ez csak azt mutatja, hogy mint a nemzeti feltámadás zászlóbontói, már ekkor is méltókká tették nevöket a halhatatlanságra...

Zichy Karolina grófnő 1818. november 18-án született Czipferen. Férje gróf Károlyi György 1836. május 16-án vezette oltárhoz Pozsonyban. Két nagy és nemes sziv, két kiváló szellem és ritka lelkület egyesülése volt e házasság, a melyből áldás fakadt a hazára és sok keserű szenvedés a családra.

Károlyi György gróf 1802-ben született Bécsben s 1820-ban kadét a császár-dzsidásoknál, még ugyanazon évben hadnagy a Württemberg-huszároknál s 1821-ben főhadnagy a hessenhomburgi herczeg nevét viselő huszárezredben. Világos fő, korán érő elme, a kinek ébredező hazafiságára igazi áldás volt a vele egy ezredben szolgáló s Kossuth által később „legnagyobb magyar“-nak nevezett Széchényi István huszárkapitány közelsége. Két év múlva már ő is

százados lett a Nostitz-huszárezredben, de már 1824-ben kilépett, nagy utazásokat tett s külföldi útjáról azzal a szomorú tapasztalattal tért vissza, hogy hazája a művelt nyugottól minden téren elmaradt. Ekkor fogant meg lelkében az a gondolat, hogy ama kiváló tekintélyt, a melyet neve és vagyona nyújt neki, a közélet terén fogja kamatoztatni nemzete javára.

Az örök emlékü 1825-iki pozsonyi országgyűlés már őt is ott találja s a 23 éves ifju egykori kapitányának Széchényi grófnak páratlan áldozatkészségén fölbuzdulva, maga is 40.000 frtot ajánl fel a magyar Tudós Társaság felállítására. E nemes tetteért az Akadémia 1832-ben tiszteleti taggá választotta.

Áldásos életében fordulóponthoz képez házassága, mert Zichy Karolina grófnőben olyan feleséget nyert, a kiben egy gyöngéd lelkű, szerető hitves erényein kívül egy hazájáért minden áldozatra kész, törhetetlen erélyű honleányt is nyert s ettől fogva ő a jó szelleme, buzdító sugallata és vezércsillaga a közélet süppedékes harczmezején.

Csodálatos harmoniában egyesült a grófnéban a hitves és a honleány. Két egymásba omló láng gyanánt lobogott ez a két szerelem szívében s honszeretetének tüzebe vonva férje lelkét is, észrevétlenül leperzselte róla az aulikus penész utolsó maradványát is.

Egymást kiegészítve buzognak ezentúl mindazért, a minek végeczélja a haza szellemi és anyagi jóléte, elnyomott népének boldogulása.

Palotájuk középpontja lesz mindama üdvös mozgalomnak, a mikkel mesgyét hasithatnak a nemzeti átalakuláshoz. Minden tettüket, minden lépésüket a szinarany hazafiság sugározza be. Még gondolataik is egybeolvadnak a hazaszeretet szent tüzeiben.

Jóság és áldozatkészség szívük iránytűje, a nemzeti irodalom és alkotmányos élet föllendítése lelkük vezéreszméje.

A megcsontosodott aulikus érzelmű Lajos gróf kivételével az egész Károlyi családot pártjokra hódítják

s a lelki tulajdonokban is oly gazdag Zichy Karolina grófnő szépségének, ifjúsága bájainak és ritka szellemességének egész varázsát arra használja föl, hogy hazaszeretetének tiszta lángjával fölolvassza a főúri szalonok rideg közönyét s bevigye oda az ellenzék zászlaját, a melyre a haza megváltó eszméi valának felírva.

E magasztos és csodás küzdelemben Dobó Katicza hősi erélyével állt mellette Antonia nővére s valóban rájuk illik Tárkányi mondása: „Csatába lángot vittek ők és honfi sziveket“, mert már ekkor is harczban állt a nemzet a bécsi reactióval.

Legendaszerű nemcsak a jóságuk, honleányi lángbuzgalmuk és csüggedetlen kitartásuk, hanem az a fáradhatatlan tevékenységük is, melylyel a főúri világ korhadt szellemébe a szabadság szeretetét beoltották s ezzel a véres, de nagyszerű, bár rájuk nézve kétszeresen gyászos végű nemzeti epepea szereplő hőseivé avatták.

De a míg ez a világra szóló nagy korszak elkövetkezett, addig is sok lélekemelő esemény színhelye volt a grófné új otthona, a melynek építése a pesti nagy árviz idején még nem is volt teljesen befejezve.

A grófné aranyszive e gyászos katasztrófa alkalmával tünt ki először.

A vész tetőfokán, a mikor jaj és siralom volt az egész város, a nemes grófi pár a legnagyobb készséggel fogadta be palotájába a kétségbeesetten menekülőket.

A hős Wesselényi mentőcsónakja kétszáz hajléktalaut vitt a vízben úszó, de tömör falaival szilárdan álló palotába s míg a gróf, Wesselényi naplója szerint, elsőnek hozta csónakján az éhezők számára a kenyérszállitmányt, addig a grófné szalonjait rendeztette be a hajléktalanoknak, maga sürgött-forgott körülöttük s mindennel fejedelmi módon ellátta őket.

Ez a lelki nyugalom az elöntött palotában s az a

kedves vendéglátó szeretet, a melylyel a grófné a szegény menekülteket elhalmozta és vigasztalta, legelőször hozta őt közel a nép szívéhez, a mely olyan rajongó tisztelettel vette körül később.

A negyvenes évek a családi boldogság tiszta verőfényével árasztották el a grófi palotát. Gyula és Viktor grófokon kívül itt születtek Gábor és István grófok s Károlyi grófné szíven testvériesen osztozott meg a haza- és anyai szeretet.

Kis fiai körében büszkeség töltötte el ama gondolatra, hogy mily derék honfiakat nevelhet belőlük hazájának. Ha pedig a közélet olyan kitünőségei voltak vendégeik, mint Széchényi, a két Batthyány, Wesselényi, Eötvös, Deák, akkor meg attól a büszkeségtől dobogott fel szíve, hogy az ő palotájukból sugárzik szét a hazán az új Magyarország megalkotásának szent eszméje.

Mert itt folytak azok a nagyarányu tanácskozások, a mikből az új messiási korszak hajnala született. Itt indították meg a hazafias mozgalmat a romba dőlt Pest újjáteremtésére, itt vetették el a magját az országos magyar gazdasági egyesületnek, itt alakították meg a lánczhid-társulatot, szóval, e palotában uralkodó hazaszeretet képezte akkor a nemzeti reformeszmék érlelő sugarát.

A grófi pár minden nagyért és nemesért lelkesülő szíve gyűjtőlencseként tömörítette maga köré a politika, az irodalom és tudomány kiválóságait.

Gyakran megfordult itt a nagyemlékü József nádor fia István főherczeg is, meg Wesselényi Miklós báró, a ki a híres nótapörben történt elítéltetése után búcsúzni jöven a palotába, Károlyi grófné előtt fölemelte Gyula fiát, homlokon csókolta s így szóla hozzá :

— „*Remélem, anyád jó hazafit fog nevelni belőled.*“

Szavait az erős meggyőződés hangján mondta s ennél nagyobb dicséretet senki sem mondhatott volna a fenkölt lelkü anyáról.

Férje 1841-ben Békésmegye főispánja lett s székebe gróf Teleki József, Erdély kormányzója igtatta be. István nádor 1848-ban Szatmármegye főispánjává nevezte ki s mint ilyen vett részt a szeptemberi országgyűlésen, a mikor a nemzet élete vagy halála felett döntöttek.

A két Károlyi gróf: István és György. borzadózva látta, mint gyujtogatja a kapzsi kamarilla az élő nemzetnek a halotti fáklyákat s mindketten azt mondták: jöjjön a minek jönnie kell, de a gyávaság bélyegét nem tűrheti el homlokán a magyar.

Csak most, e nemzetgyilkos vihar közepette bontakozott ki a két Zichy grófnő honszerelme is teljes nagyságában. Nemcsak aranyukat és ezüstjüket tétették férjeikkel a haza vérben uszó oltárára, hanem maguk is gyujtópontjai lőnek a nagyszerű fellángolás után a nemzeti lelkesedésnek.

Kard ki kard, ez a mámorító harczi jelszó zendült meg szívéukben, visszhangot verve minden nemeskeblű honleány lelkében s egy táborrá vált az egész nemzet, melyben főúr és szolgálégény közös zászló alatt esküdött hűséget, kilencz felől rugdosott hazájának.

Károlyi György gróf öt mázsa ezüstöt, István gróf 40.000 forintot ajándékozott száz ágyúsló beszerzésére, a miért a „Közlöny“ októberi számában Batthyány Lajos miniszterelnök mondott köszönetet nekik a haza nevében. A huszárok felszerelése nehezen ment, mire István gróf Főth környékéről egész huszárezredet toborzott és szerelt föl a haza védelmére. E Károlyi huszárezredbe lépett be az ifjú Károlyi Sándor gróf, ki hasonnevű ősétől a ritka személyes bátorságot öröklé.

István gróf ezenkívül a pestmegyei nemzetőrséget szervezte s mint annak őrnagy-parancsnoka az 1500 főnyi nemzetőrt, a kik szerint „a hálátlan hazaárulók ellen harczszomjasan megindultak“, maga vezette le a bácskai magyarság védelmére.

Ő ajánlotta Kossuthnak a volt testőrhadnagyot,

a kiváló képzettségű ifju Klapkát, a ki később Komárom feladásával akaratlanul is oly nagy gyászt borított az egész családra.

A Károlyi grófok eme magasztos hazafiságában láthatatlanul is ott lebeg a két Zichy grófnő áldott szelleme, az ő érczbe vésendő honszerelmük volt az a tisztító tűz, a melyben az öngyilkosságra vezető loyaltás utolsó foszlánya is elhamvadt s az önfeláldozás, szabadság-, és alkotmány szeretet óriásokként emelkedtek ki belőle.

Mindenütt ott volt e ritka testvérpár, a hol angyalok szívére volt szükség. Maguk készítették a lobogókat, az aranyhímzésű zászlószalagokat, az ő nemes ajkuk csókjában fürdött meg először a selymük, azért lobogott a lelkesedés, a halált tapodó elszántság mindazok szemében, a kik vitéz karral és hősi szívvel alája esküdtek.

De jöttek nehéz napok, válságos perczek, a mikor az ellenség gyors menetekben közeledett s bátor férfiak ezrei menekültek biztosabb helyre a főváros ellen zuduló szuronyerdő elől.

A testvérpár akkor is itt maradt, a hazaszeretet aczéllá edzette gyöngé szívéket és nem remegtek a közelgő veszedelemtől.

A grófné egyszerű nemzetiszin pántlikás kartonruhában maga is talicskázta napestig a fagyos göröngyöket s ezzel nemes példát mutatott a pesti előkelő hölgyeknek, kik vállvetett buzgósággal segítettek a férfiaknak a sánchányásban. Harmattestők nem fázott a zord hidegben, a lelkesedés tüzenél melegedtek ők.

Görgei feladta a főváros védelmét, a kormány Debreczenbe tette székhelyét s a móori csata után bevonult a fővárosba a pusztító fergeteg. Január 5-én délben már dragonyosok csörtették kardjukat a Károlyipalota előtt.

A vitéz Jellasics bán, a ki előbb Bécsig futott, becsstelenül megszegvén a fegyverszünetet, azt hitte, hogy a móori ágyúdörgés volt a magyar nemzet halál-

harangja s készíthetik a katafalkot a magyar alkotmánynak. A gyáva szaladóból kitört az ostoba gőg s bár a város másutt jelölt ki neki szállást, ő nagy hetykén ezt mondta:

— Én a Károlyi-palotában akarok lakni.

Bártfay Lászlót, György gróf ügyészét és bizalmas emberét hívatta magához az esküszegő és lázadó Jellasicsh szállásmestere, hogy az kijelölje „kegyelmes” ura számára a fejedelmi lakást.

Bártfay, a kinek e szomorú korszakról írott följegyzései megbecsülhetetlen kortörténeti jelentőséggel bírnak, a jobb szárny emeletén a kertre néző lakosztályt akarta kijelölni a szállásmesternek.

De ezt Jellasicsh fullajtárja keveselte s az utczai nagy lakosztályt foglalta le azzal a követelő megjegyzéssel, hogy: *„excellenciás ura kosztot is akar”*.

Aztán berontott a palotába Jellasicsh hadsegéde Casetti s megparancsolta, hogy 35 személyre ebédet főzzenek. A grófné a saját lakosztályába zárkózott s meghagyta szakácsának, hogy ne kimélje a borsot és paprikát s tegyen ki magáért, hogy hivatlan vendégei eleget prűszkölhessenek.

A hirhedt bán, még hirhedtebb vörös köpönyeges szerezsánjai számára is kosztot rendelt, sőt január 7-én azt is meghagyta, hogy: *a pezsgő se hiányozzék*.

A következő napokon 40—50 emberre főzettek s igazi sáskapusztitást vittek véghez a grófi palota éléskamrájában.

A „lovagias” hazaáruló még egy kapczabetyárnál is kevesebb tisztességet tanusított a palotában. A grófnő maga mondja, hogy míg jelenlétével megfertőztette a palota levegőjét, minden lépcsőn, folyosón és kijárásnál 2—2 szerezsán, a nagy kapu alatt pedig 30 darab feküdt s a grófnők is kénytelenek voltak átugrálni rajtuk, mert a világért fel nem álltak volna, csak szemtelenül hunyorgattak, mint a pocsolyában fetrengő disznók.

Ekkor kezdődtek meg azok a gyászos napok, a

mik később oly mérhetetlen fájdalomba temették e főúri család boldogságát.

Már január 6 án 40 fegyveres rontott a grófnő lakosztályába s vizsgálati fogságba hurczolták gróf Szapáry Antalt, mert a palotában szállva levő gróf — Bártfay naplója szerint — a szobájába tolakodó horvát tiszteket „kiutasítgatta“, az aulikus „grót Pálffy Móriczot pedig kidobta“.

Szapáry több főúri barátjával éppen teánál ült a grófi palotában, a mikor megrohanták és elhurczolták.

Január 9-ike volt az a végzetes este, a melynek szívet facsaró emléke ma is könybe lábasztja a grófné jóságos szemét.

Windischgrätz herczeg, a kinél az ember csak a bárónál kezdődött, bicskei főhadiszállásán nem fogadta az országos küldöttség elnökét, Batthyány Lajos grófot, hanem azt üzente neki, hogy Pesten várja be feleletét.

A gróf saját személye fölött éppen nem, csupán hazája borús sorsán aggódva, visszasietett Pestre sógora palotájába. Egy becsületes osztrák tiszt, régebben a gróf személyes barátja, ha nem csalódunk Heinrich kapitány (ki később is oly sok hazafit mentett meg a börtöntől és bitófától) azt a jó tanácsot adta neki, hogy *ne bizzék a tábornagyban, hanem azonnal meneküljön.*

A kapitány saját lovain akarta őt biztos menhelyre vezetni, de a gróf, a kinek a törvény volt a szabályozója s minden rendelete István nádortól vala ellenjegyezve, hallani sem akart a menekülésről.

A grófnők fel-felriadó aggodalmát is sikerült eloszlatnia ama büszke, szoborszerű nyugalomával, mely még az orgyilkos fegyverek csöve előtt se hagyta el.

— A törvénykönyv az én paizsom — mondotta nekik s mig ezt szét nem darabolják, addig hozzám se nyulhatnak.

Szegény, könnyen hívő nagy vértanunk! Hogy is lehattél ilyen gyermekhitű?! Hiszen a te éles el-

méd beláthatta volna, hogy az olyan hatalom, mely a langeszü Martinuzzi György legyilkolásától kezdve hóhérpallossal kormányzott hazádban, eléd se jó palma-ággal, hanem bitófával.

De az ártatlanság fölemelő tudata naivvá tett téged s büszkén toltad félre a mentőkezet, a mely önként kínálta oltalmát neked. A végzetes estén együtt vacsorált Károlyi Györgyné szalonjában István gróffal, Orczy Lajos báróval, Almássy Györggyel és Festetich Géza gróffal.

Épp arról beszélt Batthyány, hogy miként fogadta a gőgös Windischgrätz követársait, a midőn kardok csörömpelése hallatszott a grófné lakosztálya előtt s komornyikja ijedt képpel jelentette, hogy egy osztrák tiszt közeledik a szalon felé.

Károlyi György gróf azonnal fölkel az asztaltól s a szalon melletti zöld galeriában szembe találkozott az osztrák tiszttel.

— Kit keres, mit akar, — kérdezte tőle fagyosan a háziúr.

— Azt csak a grófné szalonjában fogom megmondani — felelte nyersen a tiszt.

— Bemutatás és bejelentés nélkül senki sem mehet a grófnéhoz, különben most vendégeink is vannak — felelte a gróf. Ezalatt harmincz fegyveres katona lepte el az előszobát s a tiszt oldalt fordulva és rájuk mutatva, hetykén így szólt:

— Ich habe die Macht hinter mir.

A gróf erre sejtve a tiszt célját, meglepetésében csak ennyit mondott:

— Der Macht kann ich nicht entgegenhandeln.

E rövid, kínos párbeszéd alatt egyre több fegyveres cserepár mutatkozott a lépcsőházban.

A gróf visszatért a szalonba, a tiszt nyomon követte s az ajtó előtt megállva végig fixirozta az egész társaságot.

— Talán mindnyájunkat el akar hurczolni, — szólt indulatosan hozzá István gróf.

Batthyány Lajos ekkor felállt, néhány lépést tett a tisztt felé s németül ezt mondta:

— Gondolom, kit keres, csak végezzünk gyorsan.

— Batthyány Lajos grófhoz van szerencsém — kérdezte most a tisztt.

A gróf igenlőleg bólintott fejével.

A tisztt erre Károlyi grófné felé fordult s a következőket hebegte mentségére:

— Bocsásson meg grófné, de nekem magas parancs folytán kellett bejelentetlenül belépnem szalonjába és nem volt szabad előbb szólnom, a mig föl nem találtam, a kit parancsom van innen elkísérni, *mert attól tartottak, hogy a grófné megszökteti.*

E durva és ostoba megjegyzésre senki sem felelt. Ha annak a tiszttnek végig csákkó nem lett volna a feje, tudhatta volna, hogy ha a gróft rá lehetett volna birni a menekülésre, nem várták volna meg az ő berontását. Néhány pillanatig fojtó csend volt a szalonban. Batthyány törte meg a halálos csendet. Karolina grófnéhez fordult s arra kérte, hogy Pozsonyban atyjuknál Zichy Károly grófnál időző nejét értesitse elfogatásáról. Aztán szelid mosolylyal könnyedén meghajtotta magát a komor társaság előtt s nyugodtan követte a tiszttet.

Fogságának első és utolsó éjjelét a magyar Bastilleben: az Újépületben töltötte. Másnap már a budai helytartóság börtönébe vitték. Ez volt ama rettenetes vihar fojtó előszele, a mely a családta büszke koronáját a vesztőhelyre tiporta. Magának az elfogatásnak zsandárkopókhoz méltó jellege Jellasich hitvány bosszuműve volt.

Ő magyarázta el az elfogatásra kiküldött tiszttnek, hogy mikép surranhat be észrevétlenül a grófné lakosztályába. Ez volt a lovagias bántól, a ki kardjával is úgy bánt, mint a fűzfásíppal, a kiméletlen megtorlás azért, hogy a grófné őt nem fogadta.

Az aranygalléros, de kötélre való lázadó ugyanis jól tudta, hogy a grófné ideális szépség, a kinek bájos

mosolyában szerette volna legalább egyszer megfürdetni vérszomjas lelkét. Hadsegédével tehát átüzentetett a grófnéhoz, hogy mikor fogadhatja.

Persze a kamarillának ez a rettentő párducza, s a mindig hátrafelé robogó vörös köpenyeges „Jézus Mária húszárok“-nak csúfolt horvát lovasezred magas tulajdonosa szentül azt hitte, hogy a sok csúfos futás olyan nymbuszt adott már nevének, hogy a grófné szerencséjének fogja tartani, ha hozzája nagy kegyesen leereszkedik.

Nem is álmodta a jámbor, hogy itt nem a kamarilla lélek- és szívnélküli s csupán végtelen önzéssel kitömött bábjaival lesz dolga, hanem magyar főúri nővel és büszke honleánnyal, a kiben szeretni és megvetni, boldogítani és gyűlölni tudó sziv vagyon.

Hanem az az erkölcsi korbácsütés, a melyet a grófnétól kapott, hamarosan észretérítette. Károlyiné fenséges méltósággal mérte végig németül motyogó segéd tisztjét, gyönyörű szemében egyet czikázott a harag villáma s aztán remegő hangjában végtelen megvetéssel így szólt:

— Jelentse urának, hogy nem vagyok itthon, s egy Jellasicznak sohase is leszek itthon.

A fekete lelkű Don Juan dühében majd ketté harapta a nyelvét, a mikor ezt a lesújtó választ meghallotta.

Erre akart aztán visszavágás lenni ama együgyű tiszt szájába adott megjegyzés, a mi azonban csak a „lovagias“ bán bárgyuságát bizonyította.

Batthyány elhurczolása az első végzetes lépés volt a siralomház felé, de e váratlan sötét fordulat megrendítő következményeit senki se sejtette még ekkor s bár egygyel több gond árnyéka vetődött hazájuk sorsán aggódo lelkükre, a magasztos testvérpár azzal az édes tudattal teljesítette tovább is gondviselészerű hivatását, hogy az igaz ügyért méltatlanul szenvedni is sokkal fölemelőbb, mint törpe és honáruló Judásokat képmutatón tömjénezní.

Nem is engedtek közelükbe egyetlen osztrák tisztet se. Ezzel fejezték ki irántuk néma megvetésüket. Jellasich a kemény leczke után a „Tigris“ szállóba vitte az irháját s tábornoki karával búcsúlatogatást tett Károlyi György grófnál. Bizony ő sem fogadta volna, ha nem lebeg fölötté az elfogatás veszélye. De így kénytelen kellett maga elé bocsátotta a kamarilla egyenruhás sírásóját. A fogadtatás azonban oly fagyos volt, hogy ettől akár meg is dermedhetett volna a főfollajtár. Főlemlítette a gróf előtt, hogy a háziasszonynál is tisztelgett volna, de úgy hallotta, hogy a *grófné nem fogadná s így kénytelen lenne szerezésénjeival behatolni s ajtaját erőszakkal kinyitni.*

A grófné tehát még azt sem engedte meg a „vitéz“ tábornoknak, hogy megköszönhesse neki a háromheti jól tartást... Ezalatt a rémuralom is előre vetette árnyékát. Egy szabóiparost, kilencz gyermek atyját, azért lövetett főbe Windischgrätz, mert nemzeti zászlókat készített. Az elfogatások és haditörvényszéki ítéletek is egymást érték. Mőga altábornagy vejét a kishitű Lázár gróf tábornokot tiz évi várfogságra ítélték, mert Jellasich ellen mert harczolni, aztán Károlyi István grófot is önigazolásra szőlitották fel. Irásos védelmét Bártfay László fogalmazta, de ezt nem találták kielégítőnek s Budára idézték. Újabb aggodalom költözött tehát a grófnék szívébe. A grófot április 3-án szintén elfogták, két tiszt vitte kocsiján az Újépületbe, a melynek bakján szerető testvére György gróf is elkísérte. Innen őt is a helytartósági épületbe vitték, a hol Batthyányt őrizték.

Gyászos megpróbáltatás napjai a grófnék életében, a kik azonban nem csüggedtek, a világtól elzárkozva is ezer szemmel figyelték az eseményeket s titkon a jótékonyság angyalaiként lebegtek a sebesült honvédek budai kórháza felett. A fővárosban lebzselő osztrákok ugyanis nem érhetvén utól a „megfutott lázadók“-at, a szegény betegeken öntötték ki mérgüket. A kevésbbé súlyos sebesülteket a kórházból ki-

rán czigálva a helytartóság tömlöczébe hurczolták, a súlyos sebesülteket pedig lelketlenül koplaltatták.

Gróf Károlyi Györgyné és nővére, báró Orczyné, Döryné, Privorszkyné s még néhány lelkes honleány e szomorú hírre tüstént jelentékeny pénzüsszeget adott össze, az ápolókat megvesztegették s ruhaneműt, meleg takarókat, pénzt és élelmiszereket osztottak ki a hazájukért nyomorgó beteg honvédek közt . . .

De nemsokára fordul a koczka. Most már az osztrákok lesznek a rákok:

„Windischgrätz, Jellasich és Schlick majd megőrül,
Úgy viszi a német irhát Gödöllőrül.“

Mily boldogság ez a két grófnőnek! Alig várják, hogy feltünjenek a komor gyászából hirtelen kivetkezett főváros határán a harczedzett vitéz honvédek csákói. Hanem az ő örömük sohasem lehet teljes. Nekik az a végzetük, hogy boldogságuk minden parányára a fájdalomnak egy-egy óriása essék. Alig hallják meg azt az örömdetes hírt, hogy a honvédlöbögők diadallal koszoruzva közelednek a főváros felé, már egy végtelenül keserű méregcsepp hull honleányi örömükbe.

A fővárost sietve üritik ugyan ki a császáriak, de még se loholnak annyira, hogy Battyány Lajos és Károlyi István grófokat börtönükben felejtsék, mint mi Hentzi tábornokot. Április 22-én a Bakonyon át kerülve Székesfejervárra szállították őket. A búcsúzásra megjelentek Batthyány Lajosné, sógora Károlyi György gróf, továbbá István gróf gyermekei: Sándor gróf és Geraldine grófnő, Bártfay Lászlóné, szül. Mauks Jozefa és Plante abbé, György gróf gyermekeinek nevelője.

A császáriak rémülete tetőpontra hágott. A hirhedt Jellasich nehéz társzekerei, podgyászkocsijai egész nap dübörögtek a főváros utcáin. A Bocskay-huszárok már a Rákosig száguldoztak s *Aulich*, e minden ízében kitünő katona és csakis hű és engedelmes katona és nem szószátyár politikus, egyetlen hadtestével úgy körül-

rajzotta Pest környékét, hogy nem tetszik költői nagytásnak, a mit az „Aranytrombita“ zeng, hogy Jella-sich meg Schlick majd megőrült. Kivált mikor a Damjanich „apánk“ által tönkrevert Wohlgemuth seregromjai is oly eszeveszetten futkostak ide-oda, mint a csapdába esett rókák. A vén marsall beadta a derekát. A pozsonyi futást már Welden rendezte.

A főváros tehát megint lázban volt, de örömlázban. Az osztrák csapatok eltakarták benne a hazafiságot, mint a napot a ráülő fellegek, de most újra kisüthetett teljes pompájában. Csak a grófi család lelkében vegyült sötét árnyék bele. Erős gyalog és lovas őrség fogta körül a foglyokat, köztük Zselinszkyt és Jovics tábornokot, a kit utóbb 20 évi várfogságra ítéltek csak azért, mert a kamarilla gaz eselszövényei daczára is hű maradt egy ideig letett esküjéhez. A fejevári kapun indultak Promontor felé. Az őrség parancsnoka egy sátánlelkű Lang nevű kapitány, mielőtt elindultak, Batthyány Lajosné fülehallatára így szólt a grófokhoz:

— Vigyázzanak és magukra vessenek, ha a lázadók útközben megtámadnak. Mi ugyan egy szálíg elvérzünk, de magunk előtt önöket küldjük szállás-csinálóknak a másvilágra.

A grófné összeborzadt ez épp oly gyáva, mint szemérmetlen fenyegetésre s Károlyi György gróffal azonnal Welden táborszernagyhoz sietett.

Főhadsegéde, Hoyos gróf azt mondta, hogy az exczellenciás úr beteg s nem fogadhatja őket, hanem forduljanak Zeisberg tábornokhoz. Odamentek tehát és Zeisberg azonnal maga elé rendelte a kapitányt, hogy emberségesebb bánásmódra bírja. Lehet azonban, hogy az egész csak ügyesen eljátszott komédia volt, mert alig értek Promontorra, a kapitány tajtékot túrva újból rárivallt a grófokra, hogy meg se mukkanjanak, mert különben vasra vereti őket.

István gróf megmarkolva két mankóját, dühösen sziszszent föl:

— De hisz akkor ezzel a két paripámmal gázol-nék keresztül rajtad!

A gróf ugyanis a mellette ülő Zselinszkyvel, meg a bakon ülő Józsi komornyikjával beszélgetett s közben-közben átszolt a saját fogatján mögötte jövő Batthyány grófhhoz is. Ezért az ártatlan szórakozásért dühöngött az egyenruhás pribék. A többi foglyok nehéz ökrös szekereken követték a grófokat. Ekkor állt be a 17 éves István gróf fia századosi ranggal atyja huszárezredébe, a mi legszebb bizonyása az apához méltó fiú törhetetlen hazaszeretetének, mert hisz akkor fogott fegyvert az osztrák ellen, a mikor édes atyja azok kezében raboskodott.

A császáriak kitakarodása után ismét tele van nemzeti lobogókkal a főváros. A honvédeket várja a lelkesült nép s mikor föltűnnek a porlepett és diadalkoszorúzott honvédlobogók a czinkotai úton, a tömeg üdvriadallal tódul eléjük, örömtől könyezve ölelik, csókolják a lesült vitézeket, mindenkinek ajkán van a szive s áradozva lobog benne a lelkesedés, a hála és szeretet. A nők örömjongva hintenek virágokat rájuk, átölelik a lobogók nyelét és megkoszorúzzák foszlányokká lőtt zászlóikat.

Aztán fölharsan a Rákóczy-induló s a tömeg éljenmorájától a föld is megremeg. Jönnek a daliás huszárok! Csákoíkon tölgyfalevél, arczukon a dicsőség má-mora, kivont kardjukon tánczoló napsugár. Gróf Károlyi Györgyné föláll hintájában, arcza csupa szem, úgy nézi e lovon ülő lobogó gyertyaszálakat. Minden ragyog rajtuk, a kardjuk meg úgy villog, mintha a pokol lángjában verték volna ki. E magasztos perczben honleányi lelke egészen megittasul a boldogságtól. Odahajlik a legelső délczeg huszárhoz. Sugárzó szemek-nek búbájától megtorpanva áll meg az okos huszárló. A grófné kezét fog a délczeg huszárral s midőn az tiszteletteljesen lova nyakára hajlik, a grófné homlokon csókolja a poros daliát.

E felséges jelenet mámorító hatással van az ujjongó népre Tengermorajként harsan fel ajkán az éljenrival-

gás, virágesővel árasztja el a végtelen hosszú sorban bevonuló vitézeket, sír, énekel, ujjong, csókolózik. Százan is meg akarnak koszorúzni egy-egy lobogót s a rostává lőtt Szűz-Mária-képet szentebb áhitattal csókdossák, mint az oltár keresztjét.

A nép erővel fogdossa vendégekül a honvédeket, a grófi pár pedig a csapatvezéreket hívja meg palotájába.

Még nagyobb az öröm, a lelkesedés a haza szívében, a midőn Görgei egész serege megérkezik s lövetni kezdi a várat, a hová az esküszegő Hentzi begubanczolta magát. A debreczeni születésű Hentzi nem törődve Görgei ama fenyegetésével, hogy ha Pestet meri bombáztatni, az egész várőrséget kardra hányatja, száz meg száz bombát vetett a balparti részre.

Az erőslelkű grófné a repülő tűzkoszorúk láttára sem távozott palotájából. Csak négy kisebb gyermekét: Gábort, Tibort, Istvánt és Pálmát küldte Kovács nevelővel Főthra, maga pedig két nagyobb fiával Pesten maradt, bár nap nap után látta, mint rohannak földet-rázó dobajjal a honvédsászlóaljnak a bombák által felgyújtott házak oltására.

De a honvédágyúk is dörögtek, a honvédfegyverek is ropogtak s a grófné gyakran lázas izgalommal leste a palota erkélyéről, mikor repül föl Budavár fokára a nemzeti lobogó.

A május 13-iki rettenetes bombázást is a palotában érte meg. A szörnyű éjszakát 32 égő ház fáklyalángja világította meg. Másnap egy nyugalmazott osztrák tiszt figyelmeztette a grófnét, hogy jó lesz távozni a palotából, mert az ágyúk erre felé vannak szegezve s a bombák ebben az irányban fognak patogni. A grófné erre két gyermekével szintén Főthra ment, de Budavár bevételének hírére az egész grófi család megint bejött Pestre s körülkocsizták a várost, hogy láthassák a méltóan meglakolt Hentzi kegyetlen bosszuművének pusztításait.

Bártfay feljegyzései szerint május 28-án Asbóth

Lajos ezredes volt szállva a palotában. Ekkor kelt híre az orosz inváziónak is, mely után Horváth püspök országos bőjtöt rendelt, a kormány pedig keresztes háborúra hívta a nemzetet.

Egy nappal előbb azonban páratlan örömmámor és lelkesedés színhelye volt a főváros. A kormány vonult be Debreczenből s e diadalútjában gróf Károlyi György nemzetőri őrnagy is lóháton ment a kormányzó elé, gyönyörű négylovas hintáját bocsátva rendelkezésére s a tánczolva lépő paripák remek kokárdadíszét maga a grófné készítette, a ki szintén ott volt Kossuth lelkes üdvözlőinek sorában.

Feledhetetlenül boldog perczek voltak ezek!

De a végzet megsokalta a nemzet dicsőségét s elküldte rá ostornak a muszkát, hogy az isteni szabadság menyasszonyfátyolát sárba tiporva, halotti szemfedelévé tegye. A kormánynak újból menekülnie kellett s a diadal mámorát fejvesztettség, rémlátó kétségbeesés váltotta föl Pesten.

A grófné edzett, minden csapásra elkészült honleányi szíve még most se rendült meg, hiába fagyasztotta meg a közelgő muszka-hatalom Szibéria jéglehelletével a nemzeti örömet. Ő még mindig bizott az egyetértő magyar nép mindenható erejében, önfeláldozásában, csodákat mivelő bátorságában s nem adta föl a reményt, hogy abból a két óriási szuronygyűrüből is győzelmesen siklik ki.

Pedig július 12-én már kozákllovak patái szakgatták föl a főváros véráztatott földjét s ekkor keresték a grófi palotában lovag Dzvonkowski József lengyel emigránst is, a kit a gróf magához vett és 51 éven át jó- és balszerencsében hiven ellátta mindennel. Az újabb veszély hírére a nagylelkű grófi család tót-magyar kastélyába rejtette a lengyel forradalmárt s az Damet név alatt élve ott, szerencsésen elkerülte Rulikovszki sorsát.

Másnap már osztrák zenebanda trappolt végig Pest utcáin és sűrű tömegekben árasztották el Haynau

caapatai. A városi hatóság arról értesítette György grófot, hogy palotájába senkit se szállásolnak, mert az van kiszemelve a császár lakhelyéül, ha Pestre érkezik. Hanem azok a Komárom alatt vívott véres csaták, a miknek egyikében, a július 3-ikiban a császár is szemben állott Schlick hadteste élén Görgeivel, a vérmes reményü Haynau minden biztosítása daczára se végződtek a „lázadók“ szétverésével és így ez oldalon nem volt még megtisztítva az út a fővárosig.

A császár helyett tehát alteregója tette be nemzettipró lábát a palotába. Julius 19-én állított be s legelső dolga volt tigris fogait rávicsorítani a tisztelgő városi küldöttségre, melynek nevében Ságodi polgármester alattvalói Aufwartungról beszélt. A mozgó csontváz ezt kevésnek találván, ekkép üvöltött rá:

— Nekem nem tisztelet, hanem föltétlen hódolat kell.

A grófi család a kénytelen vendéglátás elől csurgói birtokára menekült; egy hét múlva Haynau is elhagyta a palotát s csak a szabadság elhantolása után tért vissza. De addig sem volt üresen. A félszemü Schlick tábornok szállta meg s őrséget állíttatott eléje . . .

A nagy nemzeti dráma gyorsan pergő végjele netei közben két nagy esemény történt, a mely a hőselkű grófné erélyét, türelmét és férfias bátorságát újabb kemény próbára tette. Klapka huszárai ugyanis az augusztus 3-iki nagyszerű kirohanás alkalmával Gönyő táján elfogták az aulikus érzelmü Károlyi Lajos grófot s a komáromi várba vitték. Augusztus 11-én pedig Haynau fogatta el csurgói kastélyában Károlyi György grófot s a pesti Újépületbe záratta. Összes vagyonát, pénzét és ingóságait lefoglaltatta s haditörvényszék elé állíttatta. Még mielőtt a grófot elfogták volna, Tatódy jószágigazgatójától megtudta Lajos testvérének elfogatását.

Személyesen szeretett volna bátyja megmentése végett Komáromba menni, de tudván, hogy kémek és

besugók környezik, a grófnét küldte a várba, hogy testvérét megmenthesse.

Lajos gróf fölött ez alatt szintén törvényt ültek, Ujházy László kormánybiztos halálbüntetésre szavazott, míg Klapka és Esterházy Pál gróf az ítélet elhalasztása mellett döntöttek.

A grófné elszántan vállalkozott a nehéz föladatra, hogy az osztrák körülzároló seregen át a várba jusson. Veszélyes és bizonytalan útjára csak Szimon Károly grófi vadászt vitte magával.

Ugyanaz nap, augusztus 11-én, indult Komáromba, a melyen férjét elfogták. A császári tisztek mogorván fogadták, sőt meg is motozták. A menlevél kiadása végett pedig Haynauhoz utasították. Nugent gróf altábornagyban végre lovagias és nemesebb érzésű férfira talált, a ki francziául eme jellemző jósszavakkal tanácsolta neki, hogy térjen ki Haynau útjából: „Tâchez de ne pas aller à Pest, où le general Haynau: la juste terreur des pauvres Hongrois, arrivera bientôt. Tâchez de pouvoir vous éloigner du pays.” (Óvakodjék Pestre menni, a hová Haynau tábornok, a szegény magyarok igazi réme, nemsokára megérkezik. Azon igyekezzék, hogy elhagyhassa az országot.)

A grófnénak sok küzdelem árán mégis sikerült bejutnia a várba, a hol nemcsak az ifjú gróf Károlyi Sándorban, hanem a nemes szivü Klapka tábornokban is lovagias oltalomra talált. Az ő bűvös ajkának kérése csakhamar megnyitotta sógora börtönét s midőn a bátor és elszánt lelkü grófnét Kászonyi Dániel ezredes sógora czellájába vezette, Lajos gróf könyekig megindulva borult eléje s hálatalten rebegte:

— Tudtam, hogy a te angyali szived most sem tagadja meg magát.

A grófot szabadon bocsátották, de perét tovább folytatták. Károlyiné sürgette a per lebonyolítását s több napot töltött a várban. Ez idő alatt valóságos gyűpontja volt a komáromi nép lelkesedésének. A kintről szállongó leverő hírek megtörték itt a

komor várfalakon s a nép rendithetetlen önbizalmán. Pázmán Mihály szintársulata hazafias darabok előadásával, Doppler Károly és Kaczér karmesterek gyújtó csatadalok játszásával, Friebeisz István és Jókai Károly a hazafiság tüzeit lövellő czikkeikkel fokozták a közbizalmat.

A míg odakünt a nép szive már elfult a honfígyásban, tépő fájdalomban, addig itt még a remény napvilága mellett az önbizalom aranyfövenyén süt-kéreztek. Künt jaj és keserv, itt bent csatára tüzelő Kossuth- és Klapka-indulók hangzottak.

A grófné tiszteletére egymást érték a hangversenyek és fényes estélyek a hazafias Lipovniczky apátnál, Esterházynál, Zichy Ottó grófnál s a vár tiszti pavillonjában.

De Sieravszky uradalmi tisztviselő meghozta férje elfogatásának híret s a grófnénak nem volt többé maradása Komáromban. Csurgóra sietett, hogy megtudja, miért fogták el, hová vitték s mivel vádolják az urát. A grófnét kastélyában kínos meglepetés érte. Egy osztrák lovas-század tanyázott benne s a tisztek a lehető legnagyobb kényelembe vágták magukat a grófné lakosztályában. Károlyiné szolgálóival parancsoltatta ki őket s mikor ezek tisztelegni akartak nála, azt mondta, hogy nincs itthon. A bosszus lovagok erre éjnek idején macskazenét rendeztek a grófné ablakai alatt. Ez is a hagyományos udvariasság szelleméhez tartozott részükről.

A grófné tehát otthon nélkül maradt. Pesti palotájában Haynau és fattyúfia Hanstein őrnagy, Susan tábornok és a nyomoru lelkű Pokorny, Haynau gonosz szelleme, csurgói kastélyában pedig egy garázda lovas-század.

Visszament megint Komáromba, hogy ha már férjét nem, legalább sógorát kiszabadithassa. A hármassal keresztsúlyát is rendületlen megnyugvással hordozta sziklakemény lelke. A várban nemcsak a családjáért minden veszélylyel daczó gyöngéd lelkű nő, hanem

a reményt, bizalmat sugárzó honleány is előtérbe lép. A csüggedés itt is kezd már belopózni a szivekbe és sejtelmes ború látszik az arczokon. Augusztus 30-án nagy hangversenyt rendeznek a kedélyek felvillanyozására s a grófné is megjelenik azon. A közönség fürkészőn tapad tekintetével halvány rózsapirban égő arczára, de annak egyetlen vonásában se láthat árnyékot, csak sugaras örömet, mosolygó reményt és lelkesítő önbizalmat.

Miért csüggednének, ha ő se csügged el!

Az ő lelkének finomsága megérezné a nemzetdöntő vihar előszelét s tükrében: a szemben sötét vonalakká borzólna össze a sima ragyogást az aggodalom szárnyacsapása.

Pedig a grófné már tudta, hogy sirba hullottak ott lent a szabadság zászlói. Ámde az ő aczélelkén megtört a kishitű csüggedés. Állnak még a várak, Klapka második Zrinyi és Komárom a zsarnokság koporsója lehet.

Naponkint tartanak társas-összejöveteleket, táncvigalmakat s mialatt az ostromágyuk dörögnek, bombák pattognak, gránátok sivitanak, a várbeli tiszt pavillonban felváltva két zenekar vérpezsdítő hangjai mellett lejtik a tánczot. A polgári családok is hivatalosak s a grófné szeretetreméltósága nem ismer határt.

Még a közkatonával szemben is leereszkedően nyájas, mert tudja, hogy nem zsoldért, hanem hazájaért öltötte föl azt a honvédruhát, mely minden pillanatban halotti ruhája is lehet.

Ő a bálkirályné, nem gyarló hiúságból, hanem szent hazafiságból. Ő a lelke, éltető szelleme mindannak, a minek célja az összetartás ápolása, az álmosodó remény ébren tartása, a nép és katonaság bátorítása.

E Dobó Katiczához méltó hősiesség páratlan fényt vet a nemes honleány lelki nagyságára, a mit csodálatig fokoz a következő tény: Kosztolányi Mór tatai kémszemléje alkalmával elfogván az osztrák tábori postát, Klapka kezébe jutott a „Fekete könyv” is, a

mely a bitóra és börtönre szánt honfiak névsorát tartalmazta.

E „*Fekete könyvben*“ meg volt keresztezve a férje, a két sógora és számos rokona is. Ki ne rendült volna meg e könyv láttára, a melyből a halál sorvasztó szele csapott ki. Csak az olyan nagy lélekből nem téphette ki a hit szárnyait, mint a grófnée. Csak az olyan magasztos honszerelem volt képes visszaverni az ilyenek után a kétségbeesés nyilzáporát, a mely habozás nélkül mindig kész feláldozni a családi boldogságot a vérző édes anya: a haza boldogságáért.

Tudjuk, hogy az augusztus 3-iki győzelem volt a születésétől fogva oly sok drága honfivérben fürösztött nemzeti szabadság fölséges hattudala. Ekkor fogta el Bátori Schulez Bódog dandára egykori parancsnokát, herczeg Ruspoli ezredest is, a kinek anyja gróf Batthyány leány volt. A hősök között az érdemrendeken kívül körmöczi aranyakat osztatott ki jutalmul Klapka. Ez aranyakat az áldozatkész honleány, a kiapadhatatlan jóságu Károlyiné ajándékozta a vitézségük által kitünt honvédeknek. Ott volt a győzelem öröme augusztus 28-án Komáromban megismételt (az első Győrben volt) hálaadó istentiszteleten is, melyet Lipovniczky apát és Menyhárt Lajos várőrségi lelkész tartott.

A grófné ezután megint Csurgóra ment gyermekei látogatására, mialatt édesatyja férje kiszabadításán sikerrel fáradozott. Szeptember elején újból bement Komáromba, hogy a még mindig internálva levő Károlyi Lajos gróf ellen folytatott vizsgálat beszüntetését szorgalmazza s magával vihesse Csurgóra.

Fáradozása ezuttal két heti lótás-futás és kapacziálás után végre teljes sikerrel járt. Szeptember 4-én szomoru nap virradt a grófnéra. A 60-ik újoncz zászlóaljából 28 megszökött honvédet és a Bocskay huszárok egy fölzendült századát a rögtönítélő bíróság elriasztó például halálra ítélte s a megtévelyedett honvédeket aznap délután készültek kivégezni a czigánymezőn.

A grófné végtelen jóságu szíve megesett a siralomházban ülő szegény honvédeken s bár jól tudta, hogy most már csak vasszigorral tartható fenn a rend, mégis elkövetett mindent, hogy a szerencsétlenek közül minél többet megmenthessen. Sorra járta a csapatvezéreket, sőt magánál a lágyszívű Klapka tábornoknál is könyes szemmel kért kegyelmet az elítéltek számára.

A fővezér jól tudta, hogy a honvédek nem a maguk fejétől cselekedtek, hiszen sok kém és lázító besurranhatott s a bécsi rendőrség által meggyilkolására küldött orgyilkost, valami Weissenberger nevű vörös félszemű és ragyás szörnyeteget is nemsokára ezután lövetett főbe. Maga is megkönyezte a szerencsétleneket, de hogy a grófné ellenállhatatlan kérésének, meg a katonai fegyelemnek is eleget tehessen, a legbűnösebb nyolcz honvédet és hét huszárt mégis főbe lövette.

Ez volt a grófné komáromi tartózkodásának a legszomorubb napja.

Az utolsó tiszti bál, a melyen a grófné megjelent, szeptember 9-én volt s Assermann Ferencz várkor-mányzó rendezte. Ekkor már az egész főtisztikar tudta, hogy a hazában egyedül itt és Péterváradon (ez utóbbi vár szeptember 5-iki feladásának híre még nem érkezett oda) leng még a nemzeti lobogó. E keserű tudat komor gyászként lebegett a bálterem fölött.

Nem azért jöttek táncolni, hogy vigadjanak, hanem hogy egymás lehelletéből szivjanak egy kis meleget honfi-aggodalmak közé fagyott szivükbe.

Virágillat és kivilágítás, kardok csörrenése és selyem-suhogás, víg zene és szilaj dobogás mind csak arra való volt itt, hogy eltakarja azt a halálfejes kárpitot, a mely mögött orvul leselkedik a hatalom hóhéra, hogy kötelével a bosszu diadalzsámolyára: a vérpadra hurczolja a lefogott nemzetet.

Klapka vezette be karján a grófnét, a ki most is mosolygott, de szemének bűvös sugara bágyadt volt

már, mint a halottvirrasztó gyertyafény. Villámszóró menydörgéssel zendült föl ma is a Rákóczi-induló s fölséges akkordjai pillanatokra ma is belobogták a komor arcokat, de csakhamar újra kialudt szemükből az elszántság tüze s a dandárvezérek külön csoportokat képezve halkan és leverten beszélgettek a gyászos fordulatról, mely a hazát a sír szélére sodorta.

A grófné se tudott vidámságot erőltetni magára s éjfélután sötétség borult a bálteremre, a társaság szétozlott komoran és csendesen. mintha nem is bálból, hanem temetésről jönné.

Megkezdődtek a tárgyalások a vár átadása végett. A grófné kiszabadítván sógorát, vele együtt távozni készült. A komáromi ifjuság, mely bálványozta az épp oly szép mint lelkes honleányt, az utolsó estén fáklýászenével tisztelte meg az áldott szívü grófnét. Másnap Lajos gróffal együtt utazott Csurgóra, a honnan sógora Tótmegyerre ment.

Károlyiné szorongó szívvel hagyta el a hatalmas várat, mely egyedüli menhelye volt még a nemzetnek. Mi lesz, ha ez is elesik? Lehet-e bizni azok kegyelemígéretében, a kik azzal csalták egykor Bécsbe Zrinyit, Nádasdyt és Frangepánt, aztán kárörvendő gunykaczaj közt dobták hóhér-kézre. E büszkén daczoló kővár sziklabástyáin megtörik a bosszu fekete árja, de ha ez is kinyilik előtte, mindent elsodorva rohan keresztül a hazán.

Sötét, aggódó tépelődések közt tölté napjait Csurgón. Szabadon bocsátott férjét oda belebbezték, de folyton kémek környezték. A míg a Neugebäude-ban volt, Rudnyánszky beszterczebányai püspök czelálja mellett volt a börtönszobája.

Bártfay közbenjárására Kempen tábornok megengedte, hogy két nagyobb fiát, Gyula és Viktor grófokat láthassa.

Szeptember 14-én ugyancsak Kempen tábornok Certificat-jával mehetett feltételes szabadságra — Csurgóra.

Időközben Batthyány Lajos és Károlyi István grófokat Laibachból visszahozták az Újépületbe.

A grófné most már minden idejét arra áldozta, hogy őket is kiszabadíthassa az „orgyilkosok barlangjából“, a hogy Vay Miklós báró, a konzervatív szellemű főúr, nevezte az Újépületet.

Azt a szörnyű sorsot, a mit sógorának szánt a kamarilla, még csak nem is sejtette a grófné. Sokkal jobban féltette Károlyi István grófot, a ki a folyosón való találkozás alkalmával maga is gyakran mondogatta Batthyány grófnak, hogy „engem a huszárezredért alighanem főbe lőnek, de téged biztosan szabadon bocsátanak“.

Hanem a sors kártyáit ezuttal a kamarilla keverte s kegyetlen játékába csak akkor pillanthatott a nemzet, a mikor már kártyáit nyíltan kiterithette.

Batthyányt az Újépületben oly sok apró kedvezésben részesítették, hogy a borzasztó végre sem ő, sem családja nem volt elkészülve.

A folyosón örök nélkül sétálhatott, nejét, gyermekeit majd minden nap láthatta, hűséges inasa Jancsi is mellette lehetett s egy osztrák tábornok egyszer azt kérdezte tőle, hogy mit szándékozik tenni *fölmentése után?*

— Hazámnak akarok élni, — felelte Batthyány, — ha pedig szájkosarat akarnak rám tenni, akkor kimegyek Amália nővéremhez (gróf Westerhaltné) Londonba, vagy pedig Brüsszelbe költözöm családommal együtt.

E válaszból is látható, hogy még csak nem is álmodott arról, hogy benne készülnek megbosszulni a főrendi ellenzék bátor és elszánt hazafias magatartását, mely sulyt, erőt és bizalmat kölcsönzött a nemzeti küzdelemnek.

A kétszínű kamarilla a legnagyobb titokban tartotta eltökélt szándékát, hogy Batthyányt mindenáron kivégezteti. *Pedig már öt héttel október 6-ika előtt megkapta Haynau a tikos utasítást, hogy Batthyányt bitóra*

hurczolja. A hadügyminiszter hozta ezt a titkos rendeletet ácsi főhadiszállására.

A grófné most már az általa megmentett Lajos grófhoz fordult pártfogásért. Hanem ennek már nem sok befolyása s még kevesebb bátorsága volt az erélyes közbelépésre. Ha sejtette volna, mily szívfacsaró tragédia előtt áll a család, akkor nagybátyát, a szomorú szerepet játszott Zichy Ferenczet is föl kérte volna a közbenjárásra, de nem hitte, nem hihette, mert hiszen mindnyájukat azzal ámitották, hogy Komárom meghódolását a kegyelem követi. Hanem az álnok kamarilla csakis azért híresztelteté ezt, hogy eszükbe se jusson a grófnőknek a trón elé borulni.

A császári palástba buvó hiénák jól tudták, hogy csakis így érhetik el azt, hogy Európa fölháborodása és megvetése ne a trón, hanem a kamarilla vak eszköze: Haynau ellen zuduljon.

És e pokoli ármány, kezet fogva a bosszu tüzében kővé égett zsarnoksággal, a mely életre galvanizált halotti arczát a szabadság kiömlött vérével festé be, el is érte iszonyatos célját

A grófné gyakran meglátogatta sógorait a börtönben s boldog volt, hogy kedélyük derült, nyugalma rendületlen.

De az ártatlan *Streith* Miklós boglári plébános kivégzése mégis gondolkodó ejtette Batthyány grófot. Ha az ország tömlöcztartója a függetlenségi nyilatkozat kihirdetése miatt is főbe löveti az Úr szolgáját, akkor az ilyen hóhérszívtől minden kitelhetik. Jó lesz, ha elkészül a legrosszabbra. Az öröm mindig jókor jön, de a váratlan csapás ellen nem mindig lehet védekezni. Különös előérzet, gyászos balsejtelem szállotta meg türelmes lelkét. És midőn Károlyné újból meglátogatta, hirtelen e meglepő kéréssel fordult hozzá :

— Édesem, küldje be nekem azt a fejevánkost, a melyet Laibachba is magammal vittem.

— Minek az, — kérdezte a grófné remegve.

— Tudja, édesem, legjobb, ha az ember minden

eshetőséggel számot vet. Ki sejtheti a jövőt e szörnyű viharban.

A grófné szívére fagyos ólomesőként hullottak e szavak. Abban a fejevándosban jól tudta, hogy mi van s a gróf ösztönszerű sejtelve az aggodalom sötét felhőit hajtotta lelkére. Maga is belátta, hogy ha most, a midőn a nemzet a hatalom jogtapodó lába alatt vonaglik, a győzelmi tort ülő önkény nagylelkűség helyett a megtorlás hóhérfrakkjába bujik, semmiről se lehet biztos senki.

De viszont arról is meg volt győződve, hogy a gróf sokratesi jellemén megtörik a kishitű csüggedés s ahhoz a velencei törhöz csak akkor nyul, ha csakugyan meghuzzák feje fölött a lélekharangot.

A fejevándost tehát ismét bevitte. Antónia nővére mitse tudott erről. Nemcsak a gróf gyöngéd figyelme, hanem az önfeláldozó testvéri szeretetet is eltitkolta előtte, hogy férje el van készülve a legrosszabbra is.

Komárom várfalára október 4-én repült fel a feketesárga lobogó. Ez volt a gyászjelentése annyi hős magyarnak. Haynau Pestre sietett, aláírta a tizennégy halálos ítéletet, aztán visszafutott a várba, hogy ne hallja a vértanúk családtagjainak könyörgő jajszavát.

Október 5-én hirdették ki az ítéletet a grófok ügyében. Károlyi István grófot két évi várfogságra s összesen 400.000 forint pénzbírságra, Batthyány grófot pedig kötél általi halálra ítélték.

Az utolsó napig szabadulással kecsegtették, s csakugyan szabadságlevelet adott neki a kamarilla, de a másvilágra.

Szörnyű, kínteljes perczek következtek a grófi testvérpárra. Károlyiné váltott lovakkal sietett Csurgoról Pestre nővére támogatására.

Köny nem folyt szemeikből, a fájdalom megfagyasztotta szívéket. De a lelkük erős volt, mert a szeretet erősebb a halálnál.

Elmentek Kempen tábornokhoz, hogy engedje be őket a siralomházba. Kempen eltagadta magát, Haynau

Komáromban bujkált. Hol van az a szerető asszonyszív, a melyet ez a lelketlenség meg nem tört volna? Az övéket ez sem törte meg. Az a vasakarat, mely pánczélként fogta körül, nem engedte a kétségbeesésben elmerülni őket.

Kocsira ültek s egész nap Károlyi Lajos grófot hajszolták. Keresték Főthón, Pesten és Budán s este-felé nagy nehezen meg is találták. Ez végre kieszközölt annyit, hogy maga vezethette be Batthyánynét férje siralomházába

Egy csomó tiszt jelenlétében, két szuronyos börtönőr előtt borultak egymásra. A fekete posztóval bevont asztalon két gyertya közt a gyászfátyolos feszület. Ilyen volt a ravatala a haza egyik legnagyobb és legnemesebb fiának.

Sem gróf Károlynét, sem a gyermekeket nem bocsátották be. A gróf bekérte Plante abbé nevelőt, hogy a vallás vigaszában részesítse. Ezt is megtagadták tőle. És mily szerencse volt ez a gyászban, a szívtépő fájdalomban. A dühöngő Haynau egész inquisitiót rendeztetett a miatt, hogy megtudja, mikép jutott a tör Batthyány kezébe. Ha a grófnét és az abbét bebocsátják, egyik se menekülhet a hiéna bosszujától. Az abbét így is elfogták, de semmit se bizonyíthattak rá és szabadon bocsátották.

A grófnék letettek minden reményről. Minden utat elzártak előttük, a hol egy parányi részvétre számíthattak volna.

A midőn Kempen tábornokot keresték s ez nem fogadta őket, eme vérlázító üzenettel riasztotta el őket:

— Ha a két asszony nem marad veszteg, zsanárokkal fogom őriztetni őket.

Mit várhattak volna a mélyen sujtott grófnék az ilyen pribékhadtól? De még ennél is tovább vonszolták szívüket a kinszenvedés kálvária-útján. Meghagyták a családnak, hogy a kivégzés napján távozzanak Pestről. Félték, hogy néma fájdalmuk fellázítja a népet. Lajos

gróf társaságában menekültek Főthra a zsandárőrizet elől. Itt töltötték ama lélektébolyító éjszakát, a midőn a gróf halálra sebezte magát a siralomházban. A nagy vértanút Ungváry nevű tábori pap kísérte a vesztőhelyre.

Mielőtt letérdelt, a lelkésznek adta át vörös himzésű házi sapkáját. A midőn bekötötték szemét, kezével megigazitotta a fehér kendőt. Mikor a vadászok neki szegezték puskájuk csövét, a bágyadt gróf, a kit dr. Bee erősítő-szerei térítették eszméletre, minden erejét összeszedve kiáltá:

— Éljen a haza!

A fegyverek eldördültek, a gróf élettelenül előre bukott. A homlokába fúródott golyó hátul áttörte a koponyacsontot s egy darab velőt hajított ki. A másik két golyó a melle közepét s a szívét találta. Este a holttestet Lajos gróf írásos megbízása mellett a Rókus-kórházba vitték. Másnap, október 7-én, a mikor a grófnék Csurgóra mentek, dr. Landesmann a Batthyány-család házi orvosa, Bártfay Lászlóné született Mauks Jozefa és Szántóffy Antal józsefvárosi plébános hulla-szállító kocsin a józsefvárosi temetőbe kísérték. „De mivel a sír — mondja Bártfay naplója — nem úgy készült, mint a hogy meghagyva volt, t. i. téglából boltozatra, a koporsó visszahozatván, a ferenczrendiek sírboltjába tétetett le éjfélutánban.”

Károlyi grófné, e rettenetes idők maig is élő fehérhaju matronája, Eble Gábor,* a gróf Károlyi-család főpénztárnoka és tudós történetirója előtt elmondta, hogy a kamarilla eloldott vérebe sógora tetemét jeltelen sírba akarta dobálni. De mert nem volt Pesten, helyettese, a sokkal nemesebb érzésű herczeg Liechtenstein Ferencz altábornagy, saját fele-

* Eble Gábor úrnak „A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája” című nagyérdekű könyvéből meríttem könyvem e fejezetének legtöbb adatát, mert azok a leghitelesebbek. Teljesen új és rendkívül becses adatok ezek.

lősségére megengedte a család megbizottainak, hogy a vértanu holttestét éjjel és titokban a hazafias ferenczrendi szerzetesek sírboltjába temethessék.

A koporsót csupán Bártfayné, Landesman dr. és Szántóffy plébános kísérték ideiglenes nyugvóhelyére.

Ausztria legnagyobb bűne tehát végre volt hajtvá. A tört, a mely a legnemesebb kebelből annyi vért onta az utolsó éjszakán, ma is kegyelettel őrizi a család. Ez lesz az a kereszt, a mely előtt a bűneitől roskadozó és sír felé biczegő Ausztria egykor még vezekelni fog. Hogy házi sapkája és az a fehér kendő, mely a vesztőhelyen szemfedője volt, kinél van, hová lett, maig is titok. De az a kendő lesz még egykor az útszéli koldusként kidőlt Ausztria szemfödele...

A grófnék a siralomházi végrendelet értelmében el akarták hagyni az országot. Ők elválhatatlanok valának. Összekötötte sziveiket a legszentebb kapocs: a honszerelem, és a legnagyobb fájdalom: a honfibu. Hanem a hiéna nem hogy külföldre, de még Pestre szóló útlevelet se adott nekik.

A midőn ezzel a kéréssel fordult hozzá Bártfay László, a század legnagyobb szörnyetege főhadsegéde, a sátánmáju Susan tábornok által izentette neki:

— *A két asszony nem kap útlevelet és ha mégis be merészelnének jönni, úgy remélem, ő kegyelmességétől megkapom a parancsot, hogy vesszőt futtathassak velök.*

Félszázad nagy idő az arasnyi létben. Sok könyvet fölszárit, sok bánatot elkoptat, sok mélységet betemet és áthidal. Hanem e félszázad előtt elhangzott szavak ma is felkorbácsolják a vért minden nemesen érző szivben. A durva paráznaság gögös és pökhendi fattyát egész borzasztóságában állítják elénk e történelmi hitelességű szavak. Hallotta és jól megjegyezte ezt magának Zichy Károly gróf is, mert ugyanezt ismételte előtte egy alantas tiszt.

A bécsi tigrisek funeratora attól rettegett, hogy a grófnék Pestre jövele iszonyu tetemrehívás lesz. De meg bosszut is akart állni rajtuk páratlan haza-

fiasságukért s azért a törért, a mely meghiusította a vértanu meggyalázó kivégzését.

Károlyi István grófot október 31-én szállították el a csehországi Theresienstadtba, hogy két évi várfogságát elszenvedje. Öccse Lajos gróf nemcsak hogy kiszabadítani nem tudta, de még annyit se tudott kivinni hogy a családtagok elbúcsúzhassanak tőle. A sokkal férfiasabb lelkű Károlyi grófnénak azonban eltökélt szándéka volt, hogy Pestre jő s Haynau tilalma daczára is elbúcsúzik sógorától. Fel is készült már az útra, a mit a csurgói kastély körül ólálkodó zsandárkopó sietett jó előre besugni Haynaunak.

A grófné lakosztálya most is fenn volt tartva a számára, de ő kijelentette, hogy inkább máshová száll, mert semmi áron se akar találkozni a nemzet hóhérával.

A családtagok közt nagy aggodalmat keltett ez a kijelentés, mert jól tudták, hogy a grófné szavának mindig ura szokott lenni s attól tartottak, hogy ez a megvető mellőzés Haynaut újabb bosszura ingerli.

Bresczia villáma ugyanis nagyon szerette, ha az előkelő magyar nők keserű könnyeket sirva, lába elé borultak. Ilyenkor még a nagylelkűt is tudta játszani s képes volt együtt sirni velök.

Pedig Schönhals szerint sokszor szinte kéjelegve nézte a csatatéren az elesett katonák végvonaglását. Hogy lehetett volna az ilyen szörnyetegben egy szikra nemes érzés!

Nagyban készült arra, hogy méltóképen éreztesse rettegett hatalmát a grófnéval, de a véletlen elütötte ettől a nagy élvezettől.

A grófné ugyanis hirtelen megbetegedett s így nem utazhatott Pestre. Sógorát búcsutlanul, titokban szállították el.

Oly sok keserű fájdalom és lelketlen zaklatás után némi nyugalmat remélt a grófné, hogy magához térhessen a sors vasöklének csapásaitól. De már december 2-án újabb aggodalom szállott szenvedő szívére. Haynau

Pokorny ezredes útján maga elé czitálta Károlyi György grófot Micsoda újabb csapást tartogat még számára a sors? tépelődött a nemes grófné.

Férje nem akarta, hogy ő is kövesse a fővárosba, de Karolina grófné vele ment, sőt gyermekeit is magával vitte. Tudni akarta, mit tervel Haynau. Az átkos emlékű véreb, a ki tömeges gyilkolásával maga ellen zuditotta az európai közvéleményt, most már szelidebb húrokat kezdett pengetni.

Deczember 4-én fogadta a grófot a saját palotájában. Nyájas igyekezett lenni, de mikor foghijas száját felnyitotta, egy ásitó pokolnak tetszett a gróf előtt

Megnyugtatta, hogy főbenjáró bünténnyel nem vádolják s ezért reméli, hogy perét gyorsan lebonyolíthatják. Deczember 9-én meg is hozta a hadi törvényszék az ítéletet

Károlyit többek közt azzal is vádolták, hogy Kossuth bevonulásakor zászlókat tűzött ki palotájára, a szórt koszorukat felemelgette és átnyújtotta Kossuthnak s az akadémia az ő elnöklete alatt mondta ki, hogy tisztelegni fog Kossuthnál. Az ítélet, mely becses történelmi okmány a gróf hazafiságáról, ekkép hangzott:

„Gróf Károlyi György, született Bécsben, 46 éves, katolikus, nő, törvényesen bevallván, miszerint a múlt év október 3-án kelt legfelsőbb leirat közzététele után is a törvénytelen országgyűlés tanácskozásaiban részt vett, valamint hogy a felkelőknek *Pestre bevonulása alkalmával az ezeknek vitt hódolatokhoz nyilvános demonstrációk által illetlenül csatlakozott s ekként személyes állása jelentősége által a felkelő pártnak buzdításul szolgált, ennélfogva, mint a fegyveres fölkelés előmozdításában bűnrészes, hadi törvényszékileg három havi porkoláb-fogságra és százötven ezer forintnyi pénz-bírságra ítéltetett.* Haynau tábornok úr ő exczellenciája ez ítéletet törvényesen megerősíté; kegyelem útján azonban az ítélt porkoláb-fogságot elengedé,

minek folytán az ítélet közzététetett s a pénzbírságra nézve foganatba is vétetett. Pest, 1849. deczember 10. Cs. kir. hadi törvényszék.

A grófi pénztár azonban a szabadságharcz alatt hozott tetemes áldozatok folytán annyira kimerült, hogy bármennyire szeretne volna is a grófi pár egyszerre a szeme közé dobni Haynaunak azt a roppant pénzbírságot, oly körülmények között, midőn összes arany- és ezüstkészletüket a haza oltárára tették, a magyar bankókat pedig elégették, e szándékuk megvalósítása teljes lehetetlenség volt.

A hiéna végre nagynehezen beleegyezett, hogy negyedévi részletekben fizethesse. A két utolsó részletet egyszerre fizette le, hogy mielőbb megszabadulhasson a zaklatástól.

Haynau azonban sokkal inkább fenekedett a grófné ellen, a ki nemhogy arra méltatta volna, hogy szóba álljon vele, de még a lábát se tette addig a palotába, a míg ez a nemzetgyilkos ott szabta-varrta a gyászruhát szerencsétlen hazájára. Tudta, hogy ő is, meg nővére is engesztelhetetlenül gyűlöli, de mert elfogatni őket nem volt bátorsága, olyformán állott rajtuk boszszút, hogy Károlyi gróf kérelmére se adott nekik külföldre szóló útlevelet. Hanem a grófnők ügyessége folytán ez a törsszúrás is visszapattant reá. A grófnők ugyanis az emberséges Lichtenstein herczeghez fordultak, a ki Haynau tudta nélkül csakugyan küldött is nekik útlevelet. Jellemző, hogy ez a derék katona maga is mennyire tartott a vérszomjas Haynaunak és főhadsegédének, Susan tábornoknak örületes dühön-gésétől. Ezt üzentette nekik:

— *A két hölgy azonnal használja ez útleveleket. Én csak 24 óráról kezeskedhetem és nem szeretném, ha azok Haynau és Susan kezébe kerülnének.*

A két grófnő azonnal el is hagyta az országot. Károlyiné előbb Csehországba ment és Theresienstadt-ban meglátogatta Károlyi István grófot, azután Marienbadba utazott, a hova Hausmann háziorvosa Pista

grófot és Palma grófnőt is utána vitte. Hanem, hogy az osztrák policzia minden lépéséről értesülve volt s mindenütt „fogdmeg“-ek kísérték, bizonyítja Bártfay naplója: „Hausman nem igen jó híreket közölt a grófné állapotáról; minden oda mutat, hogy *rendőri felvigyázás alatt van, sehova távoznia nem szabad, még haza jönnie sem, ha csak előbb Haynau nem ad rá engedélyt.*“

A véreb későn tudta meg, hogy a grófnők kiszöktek az országból. Ha idejében megtudja, visszaparancsolta volna őket. Toporzékolt dühében, de már nem volt módjában változtatni rajta. Batthyány özvegye nem is akart egyhamar visszatérni e nagy temetőbe. Gróf Károlyiné pedig nem azért volt szerető huga, hogy ne tudja, mennyi vigasztalást merithet a vértanu özvegye az ő jelenlétéből. Hozzáutazott Genfbe a gyermekeivel. A két nagyasszony egymás közelében sokkal nagyobb megnyugvással viselte keresztjét, a melyre a haza s annak vértanui valának feszítve.

Károlyiné szeretett volna ugyan egy-két hétre megint visszatérni, de megtudván, hogy egyedül Haynautól kaphat útlevelet, még közvetve sem akart hozzá fordulni. Így alázta meg a hőslelkű honleány a legfőbb pribéket a letiport és kínzókamarába zárt nemzetért.

A grófi testvérpár bőkezűséggel és gyöngédséggel, nemes szivjósággal és anyai figyelemmel enyhítette az emigránsok szenvedését. Károlyiné ugyanolyan gondviselésszerű hivatást teljesített köztük, mint a nővére. De neki vissza-vissza kellett térnie, mert a családfő többi gyermekükkel otthon maradt.

Ezentúl az évek egy részét családja, más részét nővére körében töltötte. Örömnapra virradt 1850. július 18-án. A kegyvesztett hóhér, miután egy csomó vértanu koporsójával megkoszoruzta a győztes kamarillát, osztozott a zsarnokok közös sorsában: irgalmatlanul félrerugták.

E nap reggelén szökött ki az országból Klotild leányával, csupán gyűlöletfakasztó emlékét hagyva a

grófi palotában. Mindent elégettek, a mit az a hóhér szennyes érintésével megfertőztetett, csupán azt az íróasztalt hagyták a helyén, a melyen a halálos ítéleteket aláírta. Megvan az a tintatartó is, a melyből ezerekre hullott a szenvedés közápóra.

Mindkettőnek rendeltetése van még . . . Ez asztalon fogják még egyszer aláírni a jogfosztó Ausztria halálos ítéletét s a magyar nemzet függetlenségét . . .

Az elnyomatás éjjelében e palotából vetődött az első reménysugár a czölöpfához kötözött nemzetre. A grófné férjébe önti át egész honszerelmét, hogy együtt rázzák föl a megzsibbadt közéletet. A nemzet vérző sebeit nyiltan gyógyítani még nem lehet. Tanácskozni, gyülekezni nem szabad, így talán magától elvérzik akkorára, a midőn fiai mozdulhatnak érte. Hanem a bécsi sírásók rosszul számítanak. Kifelejtették, hogy lelke is van a nemzetnek: és ez az egyetértő akarát. A nép koldus volt és elnyomott. A midőn Haynau egy halom magyar bankót égetett el Aradon, egy szegény asszony fejére kulcsolt kézzel így kiáltott fel: „*Most égetik erőnket!*“ Valóban el is égett a kettős tűzben a nép ereje, de megmaradt még a főuraké s köztük Károlyi Györgyé. Az ő palotája lőn a haza tanácskozóterme s a benne összegyűlt hazafiak géniusza Zichy Karolina grófnő. Itt faragták a legnagyobb csöndben azt a mankót, a melylyel az elbukott haza legelőször talpra állhatott. Itt gyujtogatták a reménygyertyáit, hogy világuk mellett megláthassák, mit és hogy lehetne tenni, hogy kizöldülhessen ebből a mankóból a szabadság fája.

Itt volt akkor a honfiáldozat temploma, a melyben arany és ezüst harangok csengése mellett zendült meg előbb halkan, mint a káta-kombákban, aztán mind bátrabban és erőteljesebben a feltámadás isteni hitének zsoltosmája.

Itt ömlesztettek friss vért a tespedő gazdasági életbe, itt mentették meg a nemzeti színházat, a Szózat költőjének árváit, itt vetették meg az alapját a magyar

Földhitelintézetnek, az első magyar általános biztosító és az alagúttársaságnak, szóval, minden kezdeményezés, a mely a haza koldusbotját egy erős és öntudatos nemzeti élet felségjogarává volt hivatva átvarázsolni, innen indult ki, itt kapta a keresztséget. És mindeme áldásos tevékenységnek láthatatlan lelke, vezérlő szelleme Zichy Karolina grófnő volt. Beleolvadt a férjébe, azért nem láthatta senki. Védangyalként lebegett körülte s a mit ő sugallt neki, az áldás volt a nemzetre. A kéz, mely a magot hintette a gróf Károlyié volt, a szív, mely e magot megérlelte, a fenkölt lelkű hitvesé.

És a mellett, hogy felrázták a tetszhalott nemzetet, nem feledték el a multat, a mithoszi kornak béna és üldözött, földönfutó hőseit, hanem segítő kezet nyújtottak feléjük, biztatták, gyámolították, fedelet adtak nekik és kenyérhez juttatták. Közel kétszáz honvédnek adtak alkalmazást és azzal tisztességes kenyeret uradalmaikban. A gróf szigoruan meghagyta összes gazdasági tisztjeinek, hogy az üldözött honvédeknek menhelyet adjanak, rejtegessék s fogadják szívesen látott vendégekül őket.

Ki nem látja ebben a női gyöngédséget, a honleányi hűséget, a minden áldozatra kész kimerithetetlen szívjóságot. A férj tette mindezt, de a hitves sugallotta. Nagylelkűségük egymást kiegészítve, villanyáramként járja át a megdermedt társadalmat és mozogni, építeni kezdenek, mint az árvízszujtottak.

A grófné a telet rendesen Firenzében töltötte, a hol szalonja találkozóhelye volt az olasz földön élő összes magyar emigránsoknak. Páratlan szeretetreméltóságával és kimerithetetlen jóságával igazi gondviselészerű hivatást töltött be itt is. A mikor Bismarck Olaszországgal szövetkezve, hadat üzent Ausztriának s Klapkát felszólította a magyar legio szervezésére, a grófné firenzei szalonjában kiderültek a komor, redős arcok, az emigránsok szívében felgyult a harczy vágy s öröm, lelkesedés égett a grófné szemében is.

— Most visszaadhatjuk a kölcsönt az osztráknak, — mondták a számüzött honfiak.

— Vissza bizony, — felelte boldogságtól eltelve a nemes honleány, az Isten, ha késik is, de nem felejt.

És a grófné szalonja ezentúl valóságos tábori irodája lett az emigránsoknak, a kik újból a harczmezőre készültek, hogy kardjuk villámaival sujtsák agyon a kétfelől fojtogatott zsarnokságot.

A grófné anyai szívének legdrágább kincsét: két fiát adta oda a hazának. István és Tibor fiai Klapka legiójába álltak, hogy visszavivják a nemzet elkobzott szabadságát. Mindkettő huszárfőhadnagy lőn, István gróf Klapka segédtisztje s mindketten hősi elszántsággal, homlokukon az anyai áldás lelkesítő csókjával követték a vezért a hosszú, nagy kerülő útra, hogy vérükkel és önfeláldozásukkal pecsételjék meg hon-szerelmüket.

— Menjeteek fiaim, — szólt hozzájuk a búcsú megható perczében a grófné — és hozzátok haza kardotokon, a mit mindnyájan siratunk, az elveszett hazát.

S midőn fiai e nagy útra elindultak, anyai örömében és honleányi büszkeségében sirva fakadt. A boldogság könnyei peregtek arczára, hogy Wesselényi jósszavai szerint hozzá méltó honfiakat nevelt a hazának.

Hanem Ausztria gyors megalázása s Bismarck kétszinősége a Klapka-legio tervét üres ábránddá tette, a mely csak újabb keserű csalódást hozott. A legio, a mely harczszomjasan indult meg a határ felé, feloszlott s hazakivánczoló tagjait a két Károlyi gróf vezette a határszélre. Itt aztán még egy utolsót ütött a bécsi hatalom a grófné szívére. Fiait minden biztosítás ellenére elfogatta s Bécsbe hurczoltatta. A grófné megdöbbsent, mert már jól ismerte a multból a megalázott Ausztria szörnyű bosszuszomját. De Bismarck erélyes közbelépése megszabadította őket fogságukból s a honleány bánatát megenyhítette az anyaszív öröme...

A megszeliidült kényuralom ettől fogva lázasan szövögette az engesztelődés fátyolát, a melylyel szerette

volna betakarni a multak bűneit. Tapogatózni kezdtek Károlyinál, hogy mennyi kárpótlást kíván Jellasich és Haynau garázdálkodásáért. A gróf eleinte nem felelt a faggatásra, de mikor egyre jobban zaklatták. türelmét veszítve, ezt üzenté a bécsi kormánynak :

— Én három hétig voltam az Újépületben s fizettem érte 150.000 forintot, Jellasich és Haynau hat hónapig laktak a palotámban, tessék kiszámítani, hogy mennyi jár még nekem.

Persze a nagylelkű bécsi kormány borsódzott ettől az aránytól s nem zaklatta többé.

De ama tanácskozások, a miken gyakran jelen volt Deák Ferencz is, mind jobban betömték az elválasztó mélységeket s míg az önkényuralomtól irtózott, az alkotmányos élet hajnalhasadtával elfogadta koronaórré választását és a király első alkotmányos ténye volt annak megerősítése.

A grófné tehát megérte azt, hogy „felségáruló“ férje őre lőn a magyar koronának s utóbb főudvarmestere a magyar királynak. De megérte azt is, hogy palotájában, a hol egykor durva cserepárok henteregtek és hóhérok sütkéreztek a szörnyű hatalomban, fejedelmi személyeket látott vendégekül. Megérte vértanu sógorának nagyszerű felmagasztaltatását, nagy szelleméhez méltó fiainak családi boldogságát, a welszi herczeg megtisztelő látogatását (ki 1881. május 15-én ült elsőszülött Gyula gróf fiának asztalánál) és megérte, hogy fiának fényes bálján a király is megjelent 1883. január 10-én József főherczeggel és a Koburg herczegi párral.

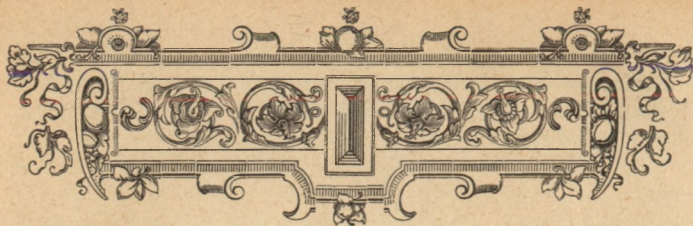
A hol egykor Haynau osztogatta a rablánczokat, a halálos ítéleteket, vérbe, könybe fullasztva egy egész országot, ott, azon a tündérfényű estén maga a Főlség jelent meg engesztelésül a multak szenvedéseiert. Feledhetetlen ünnepnap volt ez a Károlyi-családban, ugyanolyan, mint az a három nap István gróf főthi kastélyában, a melyet a király töltött ott az új honvédség Vác körüli első gyakorlata alkalmából...

A leégett haza újjáépítésében halhatatlan érdem

illeti a nemeskeblű grófot, ki 23 év óta porlad a kaplonyi családi sírboltban és minden ércznél maradandóbb leszen a haza vérrel és babérrel, vassal és golgota-fával irt történetében a grófné emléke.

A matrónafejű, de fiatalszivű honleány ma is ama szárnyát lakja a grófi palotának, a hol férje karján az életbe lépett. A dicsőséges emlékek napsugara, a haza tisztelete és hozzá méltón nevelt gyermekeinek szerető gyöngédsége aranyozza be életének szelid, csöndes telét. A viharokból, az ünnepeltetésből, az áldozatokból, a szenvedésekből, mind-mind nagyon sok jutott neki s most elvonulva tölti napjait ama ragyogó és gyászos emlékek között, a mik a honfivérrel locsolt szabadság fájáról peregnek lelkére. Arczáról eltűntek a rózsák, de örök ifjuság van szívében. Az ma is azzal az áldó szeretettel dobog hazájáért, mint hódító szépsége teljében. Angyali lelke most is úgy csillog fehérfürtű homlokán és jóságos szemében, mint ötven év előtt. Az ő szereplése a történelemé, emléke pedig a nemzeté. Honleányi érzéseiben soha nem változva, hosszú élete az elvhűség symboluma. A kiket tisztelt és szeretett, azokhoz hű maradt a csapások között is. A nagy hontalanban, a turini szentben mindvégig szerette a szabadság viharzó lelkét s a midőn kilobbant ez az isteni fény, megsiratta, mintha csak testvére lett volna.

Multjában a nemzet hálájával, gyermekeiben a jövő áldásával megdicsőítve, legyen még élete hosszú örömmel teljes, hogy a sziv, mely hazájáért annyit szenvedett, annyit tett és áldozott, sokáig lehessen még világító példája minden magyar nőnek a magasztos és önzetlen honszeretetben. Fölötte valóban elmondhatjuk Jókaival: „Áldásunk rajtad s áldásod mi-rajtunk.“

DAMJANICH JÁNOSNÉ.

Damjanich nevét csak kalaplevéve, Csernovics Emiliát pedig csak térdet hajtva szabad említenünk. Egyetlen tábornokunk szívében se égett annyi lánggal a hazaszeretet, mint Damjanichéban. Ő volt a szabadságharcz villáma és öldöklő kartácsa.

Szeme láng, hangja mennydörgés, kiáltása vihar, pengéje a halál szablyája volt. A hol ő megjelent nagy szürke lován a csatatűzben, ott egy-két szavával aczéllá keményítette a vitézek mellét, a melyen a pokol se törhetett keresztül. Lelke Washington, szíve a csatatér Mirabeau-ja volt. Hazáját imádta, mint az Istent, Kossuthot szerette, mint a Megváltót. Nyers volt, mert óriás volt testben és lélekben, vitézségben és vakmerőségben egyaránt.

A győzelem összeforrt nevével s csak egyszer vesztett, a mikor az osztrákok legnagyobb hőisével: a bakóval állt szemben s csak egy hitvány mankó volt már a fegyvere.

De ez a veszteség már nem neki, hanem hazájának és nejének fájt. A hősnek, az óriásnak, a villámot szemével kormányzó csataoroszlának máskülömben gyöngéd szíve volt, akár csak Garibaldinak, a ki az ágyúk mennydörgő morájában is el tudott andalodni a fülemile énekén. Nejét, Csernovics Emiliát, három évi ismeretség után 1847-ben vette el. A ritka szel-

lemű honleány atyja Csernovics János aradmegyei főbíró, anyja Bozsnyák Jozefa volt. Apjától öröklé sziklaszilárdságát és akaraterejét, anyjától gyöngédséget s páratlan lelki nemességét. A daliás Damjanich, a ki Temesvárról gyakran átrándult aradi bajtársai látogatására, mindjárt első látásra mély benyomást tett szívére. A vonzalom kölcsönös volt, de a nőülési engedélyt csak három év múlva sikerült kinyernie. A honvédsereg későbbi bálványa rendesen polgári ruhában jött Aradra s a Nothnagel-féle „Nőtlen urak“ vendéglőjében ebédelt a tisztikarral. A szomszéd asztalnál polgári hivatalnokok ültek, a kik látásból már jól ismerték a martialis katonát. Egy forró nyári napon, 1847. augusztus 29-én, ismét betoppant a vendéglőbe. Fekete szalonruha, hófehér mellény és nyakkendő volt rajta, kezén keztyű, gomblyukában virág. Borotvált képe örömtől sugárzott, a mint megállva előttük, öblös hangon így szólt:

— Urak, én Damjanich kapitány vagyok. Ugy hiszem ismernek, mint a szomszéd asztal gyakori vendégét. Holnap délelőtt tíz órakor esküszöm. Ezennel meghívom önöket az esküvőmre.

Ezzel mindnyájukkal kezét fogott s távozóban még egyszer visszafordulva mondá: „Elvárom önöket!“

A fiatal emberek, köztük Margitay Gábor mérnök s egy évvel később mérnökkari őrnagy Arad várában, másnap meg is jelentek a templomban s tanúi voltak a fényes esküvőnek, mely a milyen boldogságot ígért, épp oly mérhetetlen gyászba temetkezett. Pár nap múlva Damjanich simándi paradicsomából berándulva, még egyszer megjelent közöttük, hanem azután csak egy év múlva látták szakállt eresztve, őrnagyi ruhában; ekkor már a honvéd csaták sujtó villáma volt...

A két titáni lélek hamar megértette egymást. Az egyik villámló fergeteg, a másik szelid, mosolygó szivárvány volt. A hazaszeretet volt az az aranykapcsos híd, a melyen összetalálkoztak és egymásba olvadt a szívük.

Nemzeti hős mind a kettő, nevük maga egy történelem, drága mátyrvérrel írva s teli s tele gyászfátyolos dicsőséggel és ragyogó önfeláldozással.

Életük és tetteik úgy egészítik ki egymást, mint oltár a templomot, csillag az égboltot.

Az egyik mátyrhalált halt, a másik mátyréletet él hazájáért.

Az egyik karddal, a másik szeretettel írta be emléket a nemzet szívébe.

Amaz győzhetetlen volt, emez kimeríthetetlen. De mind a kettő: a csatakard és szeretet, a fenséges honszerelem tüztől kapta lobogó szikráit.

Ama babérerdő, mely Damjanich halhatatlan vitézségének eposzát visszazengi az idő bérceinek: a századoknak, megtéphetetlen, mint dicsőült emléke, mely ma is és mindörökké gyűjt és lelkesít, mint a Rákóczi-induló. E babérerdőben jár ma is a gyászruhás magános özvegy, mélységes bánatának harmatos könnyeit pergetve minden levelére. Ez az ő temploma, a hol elmerengve hallgatja az emlékezet orgonabugását s a megállott idő gyászmiséjét.

Neki 1849. október 6-ika van ma is, annak a fájdalma, siralma és gyásza zokog a szívében. Eleven sírszobra férje emlékének, a kit megtartott nekünk az Isten, hogy síró fejfája legyen a szabadságharcznak és édes anyja a nemzet árváinak.

A boldogság rég el van temetve nála, csak hamvait szitálja lelkére az emlékezet. Fél század óta csupán a múltban és a multnak él.

A nagy idők emlékei gyász-zsolozsmaként zsongják körül szenvedő lelkét s minden, a mit tett és tesz, egy megfeszített angyalszív lassan szívárgó véréből fakad.

Szent ez a nő nekünk, a szentek szentje ő, mert szíve végtelen szeretet és mérhetetlen szenvedés. Harangszó a neve, mely a kegyelet szentegyházába hívja a nemzetet, a hol egy dicsőségteljes korszak tépett és porlepett zászlói és vértanu hősei előtt

borulhat térdre, hogy megáldja és megsirassa, megszentelje és megdicsőítse azt a drága papnőt, ki egy félszázad óta égeti szive oltárán a hazaszeretet lángját, mely egyuttal síri mécse is hamvadó boldogságának.

* * *

Damjanich dicsősége tetőpontján állott Komárom felmentése után. A nagysallói diadal nyitott utat a honvédsereg előtt Komáromig. Ő verte meg itt Wohlgemuth seregét s ezzel megmutatta, hogy a győzelem, mely Szolnoknál belészeretett zászlóiba, mint fővezérhez is hű lett volna hozzá.

Görgei nagyrabecsülte benne a vitéz katonát, de nem lett volna Görgei, ha nem irigyelte volna tőle a dicsőség nimbuszát, a mivel az önzetlen Damjanich nem a saját homlokát, hanem a szabadság zászlóit koszoruzta.

A fővezér labirynt-lelkében föltámadt a féltékenység. Nagy volt mint vezér, de törpe volt mint ember. Csak magában akarta látni a haza megmentőjét, pedig nem ő volt az, hanem Damjanich. Ez a rettenthetetlen hős tépdeste neki a babérokat. Görgei csak az utat mutatta hozzá a csatamezőn. Damjanich pedig azt mutatta meg neki, hogy ő csak győzni tud.

A ráczok ostora szintén legtöbbre becsülte tábornoktársai között Görgeit. A győzhetetlen csapatvezér a jeles stratégiát. Nagy Napoleon világverő szellemének néhány sugarát bámulta benne, mert az ő nyílt, egyenes, aranytiszta jellemével el se tudta képzelni, hogy a kire egy egész nemzet sorsa és üdvössége van bízva, annak János-lelke van, a kinek csak egyik fele hirdeti a harczot, a másik meg a sír békéjét áhítja.

Nem volt ő politikus, csak katona, a nemzeti becsület és népszabadság hősi katonája. Reglamája is csak két pontból állt: Győzelem, vagy halál! Jelszava az „előre“, hymnusza a szuronyroham, üdvözlése a diadalének volt.

Az ilyen egyenes lelkű hős nem vizsgálja mások

rejtelmes jellemét, hanem csak tetteit. Görgei pedig ekkor még kátói jellemnek tartotta Kossuthot s ez Damjanichnak, a nagy republikánus Neynek elég volt, hogy vakon engedelmeskedjék neki.

Görgei azt mondta, hogy helyettesítse őt a hadügyminiszterségben. Damjanich a fejét rázta, de a fővezér mondta ezt s ő engedelmeskedett.

Fájt megválnia dicső hadtestétől, hiszen ez a harmadik hadtest volt a nemzeti erő lelke, a honvédsereg bálványa, a szabadság győzhetetlen karja. A merre ez vonult, az véres diadalút volt. Mint egy érczóriás lépdelt a csatamezőn s a hová ez hágott, letiporta és szétszórta az ellent.

Ő volt ez érczóriás szeme, a benne lobogó lelkesedés lávatüze omlott hős fiainak szívébe, azért rohantak előre vakon vérben, holtak halmán, kartácszáporban s a halál ólomesőjében, mert olthatatlanul égette őket a dicsőség szomja. A hadtestnek is nagyon fájt a válás, mintha csak a szívét vették volna ki, de a haza javáért ezt a nagy áldozatot is örömmel hozták. Damjanich búcsuzni ment a tábornoki kartól és egy szomoru, de végzetes véletlen folytán búcsut kellett vennie kardjától is, a melyre negyvenhét ütközet és csata véste be gazdájának halhatatlan vitézségét.

Vukovics igazságügyminiszter, a ki Pestre indult, hívta, hogy menjen vele, de a hős nehezen tudott megválni babértermő zászlóitól s még egy napig Komáromban maradt.

És másnap a búcsulakoma után sétakocsizást tett. Lovai egy árokból kiugró honvédtől megriadtak, kocsiját felborították s ő bokában lábát törte. A nemzeti hősből mindenkitől siratott szánnalmas roncs lett. Neje, a ki eddig csak távolból örült diadalainak, szenvedéseiben rögtön hozzá siet. A közös boldogság a messzeséget is áthidalja, de a szenvedés csak akkor enyhül, ha van valaki közelünkben, a ki szerető kézzel simítja le homlokunkról a fájdalom vízgyöngyeit.

A honleány, a szabadság vitéz harczosainak lel-

kesült zászlóanyja most már egészen felolvad a hitvesi gyöngédségben. Döröghetnek az ágyúk, osztogathatják a halál csókját a csattogó kardok, neki ott a helye férje betegágya mellett, nem mozdul tőle, csak az ő gondolatát lesi, csak az ő nyugalmit keresi. De ezt is hazájaért teszi. Ő nem egy beteg lábat, hanem egy ép, egészséges daliát akar ismét áldozatul adni hazájának. Gyógyítja, ápolja, éjt-napot összetéve virraszt mellette, hogy felépüljön s aztán újra oda álljon, a hol annyira hiányzik: a harcmezőre. Ha elesik, megsíratja, ha visszatér, megcsókolja, de akár elesik, akár visszajő, vére és élete győzelme és dicsősége a hazáé volt.

A városligeti Döhring villában fekszik a nagy beteg és ebben is a végzet fekete ujjja látható. A komáromi orvosok ajánlották ezt a „levegő-változást.” Ha a várban marad, vigasza és reménye lehetett volna porba gázolt nemzetének.

Törött lába lassan gyógyult, Budavár bevételének diadalmámorát is csak a kórágyon élvezte. A hősl elkü asszony átszellemülten beszélt neki róla s Damjanich fájdalmasan sóhajtotta:

— Miért nem lehettem én ott.

Kossuth is meglátogatta s az egymáshoz mindenben oly méltó házaspár végtelen boldog volt, hogy a népszabadságnak e tüzes szentlelke magasztalólag beszélt elárvult hadtestéről.

Pedig nem volt az már a régi, mintha csak vezére szzerencsétlenségével a balsors szegődött volna zászlóihoz is.

Ekkor mondta neki a kormányzó, hogy félkezét adná oda az ő féllábaért.

És a nagy republikánus tábornok megilletődve felelte:

— Én meg az ön félkezéért a fejemet adnám oda.

Az önfeláldozó hitves tanuja volt e két óriás szellemi ölelkezésének. E kölcsönös kijelentés az egyetértés, a fenséges közös cél hymnusza volt köztük.

És a hőislelkű asszony, a ki csupa szív, szeretet és gyöngédség volt, e rendkívül megható jelenetre szemében a boldogság mosolygó könnyeivel kísérte ki a kormányzót a betegszobából.

Egy forró sóhajtást küldött áldásként utána, de e nagy nap sugaras emléke ma is Memnon szobraként zendül meg lelkében

Május végén, már biztos volt a beteg csataoroszlán felgyógyulása. És biztos volt az aradi vár meghódolása is, mert az ostromtelepek elkészültek s Berger és Siliák siralmas képpel látták, hogy Temesvártól nem kaphatnak segítséget. A kormány a várparancsnok kinevezéséről is gondoskodott. Választása a lábbadozó, de még két mankón is csak néhány lépést tehető Damjanichra esett

Csernovics Emilia aradi nő volt s a midőn férje a legelső lépést tette a két mankón, hálaadó istentiszteletet tartatott Aradon, férje felgyógyulásának öröme.

Mily korai és milyen keserű öröm!

A muszka czár határunkig gördítette már a világsi sirkövet. Innen aztán sebesen gurult tovább, hiszen kétszázezer rabszolgája hengergette.

A viharfelhők mindenfelől tornyosultak s alig keresztelték meg hőseink vérével a szabadságot, már a gyászpadot készítették neki a két hatalom temetkezési szolgálai. De Damjanichné férje nagy szívében, hősi lelkében élt és a csaták rettegett titánja a szomorú hírekre mindig csak ezt mondta:

— Hej, csak gyógyuljon meg a lábam, mindjárt másképp lesz itt minden.

Hogy ne bizott volna hát a lelkes honleány és hogy ne adott volna hálát az Istennek, a mikor a férje már rá tudott hágni törött lábára.

Damjanichné maga is résztvett a rögtönzött és magánjellegű hálaünnepélyen, a melyen az aradi honvédségnek oly szép alkalma nyílt őszinte és spontán kifejezést adni Damjanich iránti határtalan tiszteletének.

A templom előtt egy díszegyenruhás honvédszázad

volt felállítva s az ostromló seregnek összes szolgálatban nem lévő tisztjei résztvettek a hálaadó misén, a melyet Magyary Lajos tábori főlelkész tartott, Dudás Dobos József és Kornis József segédletével.

A megyei és városi tisztviselőkön kívül ott voltak a többi hitfelekezetek lelkészei is, mint Kosztka Libor római katolikus, Baló Béni református, Rácz János görög nem egyesült vallásu lelkészek és Steinhardt Jakab izraelita rabbi.

Boldog volt még ekkor Damjanichné, mert nem álmodott arról, hogy nemsokára örök gyász borítja be lelkét ebben a városban s ezentúl csak gyászmiséken hullathatja könyét a nagy vértanu emlékére.

Mily csodálatos labyrinth a végzetnek útja! A béna oroszlán oda jött meghalni, a hol legszebb napjait töltötte, a hol az ő vasból vert szívébe is bevonult tündérkisérétével a boldog szerelem.

És Csernovics Emiliát is ott borította el az örök fájdalom hulláma, a hol szíve, ez az aloe-virág, kinyílt, hogy magába zárja a jövőendő csaták diadalmas hősenek szerelmét s megőrizze emlékével együtt oly tisztán, a hogy az oltár elé vitte.

A vár átadását egészen junius végéig elhuzta Berger tábornok s csak akkor adta föl, a mikor már csupán három tehene, egy itcze zsirja és hét véka gabonája volt. Damjanich megérkezéseig Perczel Miklós ezredes volt az ideiglenes várparancsnok, a kinek fenkölt lelkü neje az elesett honvédek közös sírját megkoszoruzta s leborulva könyes szemekkel imádkozott.

— Ki tudja, — sóhajtá megindultan, — nem jutunk e mi is ide oly siratatlanul mint ezek.

Szomoru jósszavak, a miket nemsokára annyi nagy hősünkkel szemben csakugyan valóra váltott az iszonyu végzet.

Hanem Aradon még nem tudta a nép, hogy a nemzeti ügy végsőket vonaglik. A midőn Damjanich július 10-én saját kocsiján megérkezett a városba, a

lakosság oly lelkesedéssel fogadta, hogy még házait is kivilágította.

Egyelőre a Beck-féle házba szállásolták el, mert az összelőtt várban még serényen folyt az átalakítási munka. Neje mellette volt s ő vitette hordágyon a várba, hogy mindent megszemlélhessen.

Egy hét múlva ismét örömmámorban uszott az oly hősi kitartást tanusított város. Kossuth Lajos érkezett meg Szegedről Beöthy Ödönnel és Asbóth Lajossal. A kormányzó Damjanichné rokonához, Csernovics Péter temesi gróf és kormánybiztoshoz szállott.

Lakása előtt díszőrség állott s az utcákon éljenző néptömeg hullámozott. Kossuth legelső látogatása a törött lábu hősnék szólott. A fő utcát ellepő ezernyi néptömeg viharos éljenzugása közt nagy kísérettel ment a tábornok szállására.

Damjanichné mély meghatottsággal fogadta s a kormányzó másfél órát töltött beszélgetve a sápadt és megroskadt hősnél, a ki előtt Kossuth leplezetlenül föltárta a borus helyzetet. A midőn a kormányzó esti tíz órakor visszatért lakására, a Rákóczy-induló zendült meg a beteg oroszlán ablakai alatt.

Mankóira támaszkodva neje támogatása mellett az ablakhoz vánszorgott. Lélekemelő látvány tárult szemeik elé. Az egész város tündérfényben úszott. Megszámálhatatlan fáklyaláng lobogása mellett egész Arad népe Kossuth lakása felé hömpölygött. A házakon zászlók, az ablakokban ragyogó transzparentek, a szemekben öröm, az arczokon lelkesedés, az ajkakon egetrázó éljen Kossuth, éljen Damjanich János!

A hős neje vállára hajtotta a fejét s úgy nézték megbűvölve ezt a feledhetetlenül nagyszerű látványt, a mely határtalan nagyságában sugározta szét a lelkes város példátlan hazaszeretetét.

Damjanichné szemében könnyek csillogtak. A néparadat fáklyalángjából büszkén emelkedtek ki a kosszorus lobogók s nehéz selymükkel enyelegve játszott az esti szél.

E tündéri látvány a régi boldogság emlékeit varázsolta bánatos szívébe.

Visszaálmodta azt a boldog időt, a mikor 1841-ben mint gyermekleány ő is virágot hintett József nádor elé, a város akkor is nyolczezer láng fényében uszott, valamint 1847-ben is, midőn fiát, István főherczeget hasonló lelkesedéssel fogadták.

És visszaálmodta azokat az édes perczeket, a mikor 1847. augusztus 30-án Damjanich karján tisztelőinek sorfala között a templomba vonult, hogy örök hűséget fogadjon neki.

Az égő fáklyaerdő ezalatt tova vonult s elkáprázott szeme előtt a növekvő homály sötétes foltjai lebegtek. Szomuruan nézett szenvedő urára és mintha valami fájdalmas előérzet fojtogatta volna szerető szívét, összedideregve sóhajtá:

— Ki tudja, nem-e a szabadság halotti fáklyalángja volt ez.

A hős megrázkódott, mankóját közelebb huzta, remegő kezével megsimogatta felesége arczát s hatalmas melléből viharként tört elő e sóhajtás:

— Hiszen csak én ne lennék ilyen nyomorék, felénk forditanám én még a szerencse arczát.

Gyönyörű volt a Kossuth beszéde, kivált az a része, hogy „Aradon a hazafiság a haza iránti hűséggel azonos“, de a mikor szavaival gyújtott és lángot dobott ezrek szívébe, ugyanakkor már egy fekete gránitkő súlyával nyomta lelkét a haza bizonytalan sorsa.

Damjanich a várba vitette magát. A déli kazamata-sorban rendezték be a lakását. Neje meg részt vett a Csernovics Péter által Kossuth tiszteletére adott díszebéden, aztán elbúcsuzott a férjétől és Simándra ment, a hol két évvel azelőtt a mézes heteket töltötték.

Damjanich bezáratta a várkapukat, ismételten megvizsgálta a nagyszerű védműveket, hatalmasan felszerelt bástyafokokat, a sánczokat, lőszerkészletet s örömmel kiáltott föl: „No itt bizton ülhetünk!“ De

mindjárt elborulva tette hozzá: „Hej csak most ne volnék ilyen nyomorék!”

A kétezernyi várórség, a kik közt 12—14-éves gyerektüzérek is voltak, elszántan készült a védelemre. Damjanich mindenfelé hordágyon vitette magát az ágyútelepekhez, a sáncztetőkre; mindenről gondoskodott, de gyakran perczekig merengett szótlanul, a messzeségbe bámulva, mintha csak várna valamit.

Igen, jó hírt várt ő Dembinszky seregéről. Hanem e helyett jött a menekülő kormány és parlament, lehangolva kétségbeesésükkel a legbátrabbakat is.

A hadi tanácsokat Damjanich lakásán tartották. A végzetes temesvári csata földrengető ágyúdörgését a bástyafokról hallgatta Kossuth és Damjanich. Az egen keresztülhasító fénykoszorúk és végig lobbanó tűzkigyók irányából ezer kétség és remény között igyekeztek kiolvasni a csata eredményét. De késő este fáradt habos paripák nyeritettek a vár alatt, könyező huszárok vezették kantárszáron őket.

Ebből csakhamar megtudták, hogy a déli honvédsereg elveszett s az éhes lovak bús nyerítése szomoru kezdete egy nagy temetési menet gyászindulójának...

A fegyverletétel megtörtént. Damjanich, a ki az osztrák parlamentairnak azt mondta, hogy egy muszka kozáknak feladja a várat, de az osztrákok ellen haláláig védeni fogja, Görgei levelére, augusztus 17-én átadta Aradvár kulcsát Chruleff tábornoknak.

Aztán fogolyként a saját kocsiján Nagyváradra vitték. Még láthatta, midőn visszanézett, hogy mint fűrészele le egy osztrák ács a várkapuról a nemzeti lobogót. Oh ha sejtette volna akkor, hogy az ő nagy lelke is így hull le nemsokára a porba. De az ő egyenes lelke hitelt adott a kelepczének szánt és gonoszul terjesztett hírnek, hogy mindenki kegyelmet kap s a ki akar, egygyel magasabb rangfokozattal léphet a muszka seregbe.

Őt és kíséretét Simándon, a várórség többi részét Mácsán keresztül vitték Nagyváradra. A szabadság

tört nyelű buzogánya csüggedten ült két mankója között. Neje háza előtt vitték el s porba hullt remények romjain kesergő lelkében fölmerült a boldog együttlét emléke, a mikor itt, távol a világ zajától, egymás csókjából pergett a szivükre a boldogság méze.

Minden udvar fája ismerősként bólintott feléje. Minden gyerek ismerte a marczona képű Herkulest, a ki itt polgári ruhában sétálgatott épp oly szép, mint ritka szivjóságu fiatal nejével, a kitől most e szomoru visszontlátást is megtagadta a végzet, mert ekkor Mácsán volt.

De mihelyt meghallotta, hogy beteg férje fogoly, édesanyjával azonnal hazasietett.

Hanem a béna hőst innen a többi tábornokkal együtt visszahozták Aradra

Ide jött aggódó neje is az édesanyjával. A nemeskeblű és áldott emléktű honleánynál, özvegy Vásárhelyi Juliánál testvéri karokkal fogadták.

A mig Komárom vára állt, többször meglátogathatta bebörtönzött urát. Maga gondoskodhatott apró szükségleteiről, maga mondhatta el a gyász híreket, a mik fekete szalagokként repdestek a haza letiport testén.

A hadbírák sokat zaklatták a csonka hőst, de az nyugodt maradt, védelmére csak annyit mondvá, hogy gazembernek tart mindenkit, a ki esküjét megszegi, ezt pedig Damjanichról ne mondhassa senki...

Örök nyugtalanság, kínos bajsejtelmek, marczangoló tépelődések közt multak a napok. Damjanichné lelkét, mint a hajóroncsot a hullámok, ide-oda hányták a zürzavaros események.

Az Istenbe, az ő irgalmába és jóságába vetett hit volt az a kereszt, a melyben megkapaszkodhatott. És ezt a keresztet is összetörte szivén a gondviselés jogát bitorló zsarnokság.

Elérkezett október 5-ike, a siralom, a kétségbeesés golgota-napja.

Délben tudta meg Damjanichné, hogy férjét ha-

lálra ítélték s másnap kivégzik. A szörnyű hír meg-
rázta szívét, de nem tudta összezuzni, mert azt a jó-
ság és a szeretet angyalai vették szárnyaik alá. Fel-
zokogott és könnyeiben a megváltás reménye ragyogott.
Testét megölhetik, a lelke és a szive az övé marad.
Eláthatják a zsarnokság legmélyebb börtönébe, a
fagyos göröngyű sírba, de a lelke, a neve, dicsőséges
emléke és lángoló honszerelme itt fog lebegni közte
és hazája között.

Ez a tudat adta lelkének azt az óriási erőt, mely
visszaverte a fájdalom szívtépő viharát. De a hős szive
mégis aggódott érte. Magára volt hagyva a végítélet
eme sziklarepesztő perczeiben. Virág a nő lelke, a
melyet foszlányokra téphet az elemek csatája. Villám-
csapás és felhőszakadás a természetben, héttörű fáj-
dalom és kétségbeesés a nő lelki világában eme rom-
boló elemek.

A halál hóhértól ácsolt küszöbén is rendületlenül
álló hős megindító levelet irt Vásárhelyi Juliának,
melyben esdve kéri, legyen imádott Emiliája mellett
e nehéz órákban:

„Hogy boldogtalanságom egész súlyát érezzem,
anyánk ma Temesvárra ment. Nem lehet, nem szabad
Emiliát egyedül tudnom — írja soraiban — s ezért
kegyedhez fordulok kérésemmel, jó nagyságos asszonyom,
hogy szegényt addig, míg anyja távol van, házánál
tartsa. Nemes gyöngéd szive kezeskedik nekem, hogy
nagyságod a szerencsétlen nőnek teljes gondját vise-
lendi. Csak azt az egyet kérem, őt magára nem hagyni!
Az ég áldása kísérje önt, jó nagyságos asszonyom,
élte pályáján s fogadja tőlem köszönetem s nagyra-
becsülésemet mindazért, mit nekem, az én szegény
szerencsétlen Emiliámnak tett volt. Az én sorsom bor-
zasztó, de remélem azt mint férfi elviselni. Mindnyá-
juknak egy utolsó Isten hozzád!”

Mennyi gyöngédség a haldoklás irtózatos per-
czeiben. Mennyi szeretet és figyelem a nyitott ko-
porsó előtt.

A mikor ezt a levelet elovasta a hős neje, könnyei omlottak reá és csókjaival borította minden betűjét. E sorokba lehelte a hős szíve szerelmét, mely a csaták golyóviharában is gyakran merengővé tette ezt a magyar Garibaldit.

Szőrnyű, kínteljes éjszaka következett erre. Damjanichné fönt virrasztva imádkozott. Égből való lelke az égiekhez szállott az ima szárnyain, hogy lekönyörögje onnan a kegyelmet. Hanem az irgalom istene nem fogadta zokogó lelkét.

Férje ott esett el a zsarnokság és bosszu vérfertőzött csatahelyén: a vesztőhelyen. A dicsőséges halál kimélte a hősök hőset, de a bosszu vaskarikása lerántotta a vérpadra.

Neje ott állt a Golgota lábánál, búcsuzni akart tőle, hogy magával vihesse szentelt talizmánként utolsó csókját, sóhaját és ölelését ama hosszú útra, a mely fekete ma is, mint az a föld, a melyen férje utolsót lehelte. De az ezrek szivszaggató fájdalmában vad gyönyörrel tobzódó bosszu félreparancsolta. Nem emberek voltak ott, hanem hóhérszolgák, nem érezni és eszmélni tudó férfiak, hanem az önkény által elevenen megölt rabszolgák. Az irgalom, a részvét utolsó foszlánya is hamuvá égett bennük...

Damjanich az utolsó éjen át imát készített. A kinek addig istene a hadi becsület, orgonája a rohamrafuvás, legkedvesebb miséje az ágyúzenge volt, az utolsó éjszakán az örök jószág forrásában fürdeté meg halálra készülő lelkét.

Gyóntatójának, Sujánszky György Eusztáknak adta át ezt a leirt imát azzal a kéréssel, hogy Emiliájának kézbesitse örök emlékül.

Nem remegett a keze, a mikor ez imát írta. Hiszen a gonosztevő is báránynya lesz, a mig imádkozik. Hát még az ilyen hős, a kinek a legtisztább férfibecsület ragyogott homlokán, hogyne lett volna nyugodt és szelid, a mikor kihallgatást kért az istentől. Ajtajuk felé két töltött ágyú volt ugyan szegezve, de hát miért

remegtette volna ez meg őt. Ki törődik a halál ásitó torkával, mikor az örök Istennel beszélhet.

„... Legyen neved áldott örökké. Oltalmazd, Mindenható, az én külömben is szerencsétlen hazámat a további veszedelemtől... Adj erőt, oh Atyám, az én szegény Emiliámnak, hogy ő nekem adott szavát, hogy „sorsát hitének erejével alázatosságban fogja elviselni“, beválthassa. Áldd meg Aradot. Áldd meg a veszedelembe sodort szegény magyar hazát. Te ismered, oh Uram, az én szívemet s lépteimnek mindegyike tudva van előtted, azok szerint ítélj meg kegyelmesen s engedj a túlvilágban kegyes elfogadást találnom. Amen. Emiliának vigasztalására Damjanich.“

Ez volt utolsó kezevonása a vértanunak. Méltó nagy emlékéhez, páratlan hazaszeretetéhez s férfiúi hűségéhez. Özvegye még délelőtt megkapta a kiszendezett hőstől e drága kincset, e legszebb ereklyét. Magába szivta minden betűjét, mint a haldokló az őszi napsugár melegét. Ezt imádkozta el a szörnyű órában, a mikor ott csüggött lelkének lelke a megváltó halála óta szentté avatott bitófán. Erre omlottak könnyei, csókjai; ebben az imában látta maga előtt a férfit, a ki meghalt a hazáért, hogy örökké éljen a hazának. Ez az ima az ő bibliája mind a mai napig. A lelki nemesség és tökéletesség, a hit vigasztaló malsztja lengi körül minden tollvonását.

Oh hányszor peregnék rá az emlékezésnek keserű könnyei! Hányszor véli hallani azt a fájdalmas hangot, a melyen az utolsó éj borzasztó magányában ezt az imát felolvasta. A mikor előveszi, egy eltemetett világ emelkedik ki az idők oczeánmélyéből. Azt érzi ilyenkor, a mit Krisztus a keresztfán. A sír felé néz szeme, de az égbe lát.

Az ima minden sora rég be van írva szívébe, tudja azt rég olvasatlanul is. Ez neki a mindennapi vigasza, lelki erősítője, tápláló mannája a sivatagban. Ez az ima irányítja lépteit, tetteit, szívét, lelkét. Neki ez a bucsujáró helye, a templomi éneke, a feltámadás

allelujája. A mi az izlamnak Mohamed koporsója, az neki ez az utolsó emlék. Fakó papírlap az egész, de neki az ég kinyílt kárpitja, melyen hozzá repülhet a lelke. Ebből imádkozik minden év október hatodikán, a mikor lakosztályába zárkózva, férje életnagyságu arcképe előtt egész nap zokogva térdepel...

A hősnek csak a teste volt a siralomházban, de özvegyének a szive van ott 51 esztendő óta...

A boldog napok szerelmét kettéhasította a bitófa czölöpje. Az egyik feléből gyász lett, a másikkól meg emlék. Az özvegynek darabokra tört szive koporsóforgácsa lett a vértanu síri ágának. Soha férfi puhább párnán nem nyughatik, mint Damjanich. Mert e koporsóforgácsok a gyászoló lélek könnyeitől már az első éjszakán kinyílottak s virágpárnát fektettek alája. A zsarnokság kötelet és árkot húzott neki, a hitves egy országot tett a feje alá: az ő drága szívét, ez angyalok hazáját.

A hős utolsó fohászában is áldást esd veszedelembé sodrott szegény hazájára. És ez az áldás is az ő nagy szívének poraiból fakadt. Ez ihlette meg az özvegy gyászba fojtott lelkét, hogy tölemelkedve a siralom özönéből, áldása legyen a keresztfán csüggő nemzet árváinak.

A hitves boldogságát hiénák marczangolták szét, de meghalt szerelme szeretetté magasztosulva, új életre kelt s nemes lelkébe szívódott, mint a harmat a nap-sugarba.

És az özvegy, a ki életének kálvária-útját kezében az isteni türelem gyászfátyolos keresztjével járja, összehatalalkozott itt a haza másik martyrasszonyával, Batthyány gróf özvegyével. A két fenséges lélek egybeolvadt közös gyászában, némán viselt fájdalomában és a haza árváinak szeretetében.

A nemzet dermedten feküdt a Prometheusz-lánczok között. Tépték, marczangolták, leszedve róla utolsó rongyait is, mialatt vére lassan csurgott a tört nyelű, letaposott szabadságzászlókra, a mikre elevenen fel-

ravatalozták. Fiai sirtak és bujdosva dideregtek, még könyeiket se volt szabad mutatniok. Irni, kiáltani, feljajdulni nem lehetett se írásban, se szóban, se dalban, ott bujkált közöttük a rettenetes cenzor: a zsandár a rablánczczal, a pribék a bitófával.

Mi maradt még meg, a mivel észrevétlenül lehetett gyógyítani a nemzet halálos sebeit? A nők szive, könyes mosolya és áldó szeretete.

Erre nem tehetett lánczot a fékevesztett bosszu, nem építhetett ellene kőkoporsókat és vérpadokat. Szeretetlenben egyesíteni a gyászoló sziveket, lángjánál egybeforrasztani a széthullott nemzetet, őrtüzet gyújtani a dermesztő éjszakában, hogy sugarai visszalopják elborult lelkébe a föltámadás hitét, ez volt a két fenkölt szellemü, holt szivü, de angyali jóságu honleány nemes törekvése.

És 1861-ben, a midőn a nemzet a legelső rövid lélegzethez jutott, megalakították a magyar gazdaszasszonyok országos egyesületét. Kezdetben csak 47 bátor honleány sorakozott a jótékonyság kibontott fehér zászlója alá. Az egylet védője gróf Zichy Pál Ferenczné, elnöke Damjanichné, Batthyányné választmányi tagja lőn. A két martyrasszony volt az egylet éltető lelke, a kik ama határtalan tisztelet nimbuszát, mely krisztusi szenvedést jelentő nevüket körülragyogta, az árvák és elhagyottak áldásává magasztosították.

Az egylet működése a hazaszeretet veszta-tüzének ápolása volt a nemzeti vágyak lerombolt templomában. Évről-évre nőtt jelentőségében s míg egyrészt bizonyossága volt a magyar nők lelki nemességének, emelkedett szivjóságának, másrészt zászló is volt, mely büszkén lobogtatta a csüggedt honfiak előtt a vigasztaló jelmondatot: *A nők szívében él most a haza jövője!*

Es hogy is veszhetne el az a nemzet, a melynek szive: a nő, az anya, a temetőben is a feltámadás hitének szövétnekével áll.

Az egylet fellendül, a megdermedt közéletnek

egyik vérpezsdítő ütere lesz, a mely a jóság, a szeretet, az áldás melegét árasztja szét a fásult társadalomra. A kit eszméletlenül szednek föl a hóból, csak az tudja, mily áldás egy kis melegség. Új élet lüktetése az, a megújulás, a megifjodás lelket teremtő érzésében.

A kard a dicsőség, a szeretet a remény forrása. Az előbbi kettétört, az utóbbit fehér zászlóként emelték fel a nők, hogy társadalmi úton folytassák az elpihent harczot. Mert csak ezen a téren lehetett szabadon lélegzeni akkor, csak itt lehetett valamit tenni a hazaért, hogy sebeiben el ne vérezzen. Még egy ilyen magasztos czélú nőegylet volt akkor: a pesti jótékony nőegylet s ebben is a legkiválóbb nők vitték a vezérszerepet.

A magyar gazdasszonyok országos együletének első évi jelentésében többek közt ez olvasható: *„Örökre virágozzék e hon s legyen annak kertjében örökzöld termőfa ezen egylet.”* Ezt olvasva mintha orgonazengést és halleluja-éneket hallanánk. Valóban az volt akkor ez az egylet: a remény örökzöldje, a melyen a szeretet és vigasz angyalszárnyakon lebegve, jóltevőn hűsítette a pribékhad korbácsütéseinek arczpiritó tüzét.

És ki értené meg jobban, igazabban az árvák szenvedéseit, mint maguk az árvák, a kiknek jelenük gyászos emlékezés, jövőjük méltósággal viselt örök lemondás. A haza két legszentebb árvája megalapítja az egylet keretében az árvaházat, mely azóta már saját szép palotájában áldoz szent hivatásának.

A második évben már 168 alapító és rendes tagja volt az egyletnek s jótékony melegét nemcsak a fővárosra, hanem az egész országra kiterjesztette. Damjanichné mint az édes anya a család boldogságát, úgy viselte szíven az egyesület gyarapodását és boldogulását. Az ő neve mágnesként vonzotta magához a nemes sziveket. És a kik egyszer köréje gyűltek, azok megérintve az ő szent fájdalomának töviskoronájától, gyönyört és édes megnyugvást találtak a könyek törlésében, a szenvedés enyhítésében.

Első jótettük az aldunai vízkárosultak segélyezése volt. Egy hajót béreltek ki s azt élelemmel megrakva küldték le az inségsújtott vidékre. Azután az erdélyi árvízkárosultak közt osztottak ki vagyonukhoz mértentemes összegeket. Az első évben csak 16 árva leányt nevelhettek s minthogy még saját házuk nem volt, a római katolikusokat a szürke nénékhez, az evangélikusokat, reformátusokat a protestans árvaházba adták.

Az erőben, tekintélyben s jótékony befolyásban napról-napra növekvő egyesület 1863-ban karácsony szentestélyén megható ünnepet ült. Édes jó anyjokat, szeretett elnöküket gyönyörű bársonykötésű, gyöngyházzal kirakott albummal lepték meg, a mely az összes egyleti tagok fényképeit magában foglalta sajátkezü aláírásukkal. Ez a gyöngéd női szívekhez méltó kedves figyelem oly mélyen meghatotta a vértanu özvegyét, hogy könyek peregtek jóságos szeméből.

Az üdvözlő levélre, a melyben a legnagyobb hála és tisztelet hangján magasztalták fáradhatatlan buzgalmát és érdemeit az egyesület fölvirágzása körül, Damjanichné, a női szerénység példaképe, elhárítva magáról minden érdemet, kijelentette, hogy az egyesület virágzása a buzgó választmánynak és az egyleti tagok lelkes támogatásának köszönhető.

Az egyesületnek ekkor alelnökei Hollán Ernőné és Braun Lajosné, pénztárnoka Zierer Hódy Julia, jegyzője Sztupa György, választmányi tagjai pedig a következő áldott emlékü honleányok valának : özv. gróf Batthyány Lajosné, herczeg Odescalchy Gyuláné, Benedikty Györgyné, Ebetzky Imréné, Grünne, Konkoly Ferenczné, Kralovanszky Györgyné és Istvänné, Pechatané, Polgár Zsigáné született báró Radvánszky, Simegh Istvänné, Sz. Csontos Emilia, Szegfy Mórné, gróf Wenckheim Józsefné, Vitalis Mórné, Vidor Jánosné, gróf Zichy Nándorné, gróf Zichy Jánosné. Póttagok : gróf Andrássy Manóné, gróf Somsich Imréné, báró Eötvös Józsefné, gróf Erdődy Sarolta, Bohus-Szőgyényi

Antonia, Cséry Lajosné, Cseremiczky Miklósné, Hajnik Pálné, Kostyánné, Nadányiné és Pázmándy Dénesné.

E nemeskeblű honleányok nagy része benne volt a pesti jótékony nőegyletben is s örök érdemük az, hogy a megdermedt magyar társadalmat fölmelengették jóságos szivük meleg szeretetével. A hol tenni, segíteni, áldozni kellett, a hol a jótékonyság igazi istenáldása volt, ott mindenütt elsőnek jelent meg ez az egyesület.

A lelke a megtestesült legnagyobb fájdalom volt s ebből buzogott kiapadhatatlanul a jótékonyság meleg forrása. Az egyesület társadalmi nagyhatalommá lett, a melynek üdvös példája az egész országban visszhangra talált. Minden nagyobb városban nőegyleteket, árvaházakat, kisdédóvodákat kezdtek alapítani, hogy társadalmi téren építsék újjá a haza romjait.

Az 1863-iki országos aszály ismét sorompóba hívta az egyeletet. A magyar Kánaán, a szabadságharcz éléstára jutott inségbe. A nyomor nagy volt az egész országban. Gróf Károlyi Edéné egyleti tag indítványára Braun Lajosné házában levesosztó konyhát állítottak föl, míg Damjanichné személyesen ment Szolnokra az ottani inség enyhítésére. Két hónapon keresztül minden nap ezer szükölködőnek adott meleg ételt. A városban tehát, a hol vértanu férje első nagy diadalát aratta, most özvegyének jóságos lelke kötelezte hálára a népet. Oly kitüntető tisztelettel fogadták itt, mintha csak ama győzelmes bevonulás emléke éledt volna föl bennök, a midőn a szabadság villáma lovagolt itt keresztül üdvívalgó soraik között.

És a midőn távozott, épp oly nagy fájdalommal kísérték ki a városból, mint halhatatlan férjét, a ki itt babérággal, míg özvegye az áldás aranyesőjébe mártott olajággal irta be nevét a lakosság szívébe.

Oly fáradhatatlan tevékenységet fejtett ki Szolnokon, hogy az igazgató-választmány kedves kötelességének ismerte ünnepélyesen megköszönni neki az egylet és emberiség iránti nemes buzgalmát, melylyel az egylet fenséges teendői mellett gyors és sikerteljes

intézkedései által lehetővé tette, hogy az egylet nevében naponként 1000 ember részére főzzenek meleg ételt. A harci dicsőség e városban avatta a férjét nemzeti hőssé s itt mutatta meg ő is, hogy nemcsak férfilelek, de igazi hős. A megye előkelősége az ő szavára ezereket tett le a részvét oltárára s ő ezerek nyomorát enyhítette vele.

Az egylet bizalmas felszólítására az egész nemzet szíve megmozdult az inségbe jutott nép iránt. Hogy is lehetett volna ridegen elzárkózni ott, a hol a hazának két fenséges gyászu védszentje terjesztette ki könyörgő kezét. Mindenek fölött nekik köszönhető, hogy az egylet 40.000 forint készpénzt s közkonyháin 19.147 forintnyi élelmet oszthatott ki az inségesek között.

Ez áldozatkészségért nyílt köszönetet intéztek a nemeslelkű adakozókhoz. Milyen fenkölt szellemű, vigasztaló sorok ezek a rablánczon vergődő nemzethez. Egész mást beszélnek, mint a mit mondani látszanak. Megemlékezvén a súlyos veszteségről, a mely az újabb csapás által érte a nemzetet, ekkép szólanak . . . „De veszteségről, melyet természete helyrehozhatatlannak mutatna és sebekről, melyeket az idő begyógyíthatatlanknak bizonyítana, nem panaszkodhatunk.

Nagy megkísértést küldé reánk az ég, nehéz és szomorú próbák alá fogta családéletünk minden rétegét, hogy bebizonyítva legyen, miként ha a társadalmi élet egyes kérdései felett, vagy az érdekek elütő értelmezése körül szétválunk is véleményben, tettben, de ott, hol embertársaink legszebb ügye: az élet forog szóban, hol nemzeti létünk jövője lesz a megtámadtatás célpontjául kitűzve, szóval, a hol az emésztő bajt csak a szeretet gyógyíthatja, ott az írás parabolájának vesszőnyalábja vagyunk, szorosban egymásba fűzve, elválaszthatatlanul egymáshoz fogózkodva.

Mely nemzetben az önfentartásnak nemcsak ösztöne, de kiviteli ereje, szívós kitartása, hol kell öntagadása, lemondása és áldozatkészsége ily általános:

az ki lehet ugyan téve csapásoknak, részeiben szenvedhet nagyszerű károkat is, *de elveszni a föld színéről, hogy ott csak neve maradjon emlékül, nem fog soha.*“

Vajjon ki ne hallaná ebben a magyar nők biztató, lelkesítő, ébresztő szózatát a nemzethez, a mely fásult közönnyel nézi, mint tépi foszlánynya állami méltóságát a Bach- és Schmerling-korszak. Vajjon ki ne hallaná fölzendülni e magasztos sorok között a költő jóslatát:

Még jöni kell, még jöni fog
Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Százvezrek ajakán.

Nem nyilvános köszönet ez, hanem a magyar nők honszerető szívének tüzes riadója. Jósigé minden sora, imádság minden szava, remény minden betűje. A kik ily megrázó erővel tudnak szólni a szabadság koporsója előtt a gyászoló nemzethez, azok a nők spártai anyák, kik képesek megtagadni csatából visszatért egyetlen fiokat is, mert nem esett el hazájáért. Megannyi Arriák voltak ők, a ki keblébe mártva a tört, mosolyogva suttogá a halni habozó Paetusnak: Nézz ide, nem fáj! Ők is azt mondák a hinni, remélni habozó nemzetnek: Nézzetek ide, kishitű férfinép, nekünk gyöngé nőknek nem fáj a zsarnokság gyilka és tinektek fájna?!... És kiknek az ajkáról csengtek e búvös erejű szavak a nemzet komor lelkébe? Azokéről, a kik itt már életükben meghaltak. A kiknek a szívét, lelkét csakugyan megölte a zsarnokság gyilka. Azokéről, a kiknek ez az édes anyaföld boldogságuk temetője, minden fája keresztfája, minden virága sírvirága.

Kit ne töltene el a csodálat e mithoszi nagy lelkek láttára. Világverő Napoleon mondá Angoulème hercegnőről: „A Bourbonok közt ez az asszony az egyetlen férfi.“ Mi kettőről mondhattuk ugyanezt. Hősök hőse volt Damjanich János s az neje is a fájdalomban, a haza föltámasztásában, a mindent átölelő szeretetben.

Ott kötözi a nép sebeit, a hol senki sem várta,

ott csókolja le róla a könyeket, a hol legjobban égeti. Vele van mindenütt Batthyányné, egyik a másiknak ad példát a hőslelkűségben s ők ketten az összes magyar nőknek.

Tárgysorsjátékot, hangversenyeket, jótékony bazárt rendeznek, hogy legyen miből folytatni áldásos tevékenységüket. A bazárt a grófné a saját költségén rendezi be 1864-ben a Lloyd-palotában. A tárgyak árusítását a következő úrnők vállalták magukra: gróf Andrassy Gyuláné, gróf Bethlen Józsefné, gróf Zichy Nándorné, Herczfelder Vilmosné, Braun Lajosné, Karácsonyi Ferenczné, gróf Keglevich Béláné, Kollerné, Kralovánszky Györgyné, Herczfelder Adolfné, báró Orczy Thekla, Schossberger Zsigmondné, Polgár Zsigmondné, Rudnyánszky Alexandra báróné, Balla Ilka, Joanovicsné, Vitalis Mórné és gróf Zichy Jánosné (a kinek a boltjában a legdrágább portéka volt egy csók, a melyért 1000 forintot kapott a haza egyik legjelesebb fiától), Zichy Melánie grófnő, Pejacsevich grófné, Simegh Istvánné, Hollán Ernőné, gróf Zichyné, Korniss Anna grófnő, báró Orczy Bódogné, Baumgartenné, herczeg Odescalchy Gyuláné.

Az egyes árusátrakat vörös bársonyfűggöny választotta el egymástól és oldalai nemzeti színű szalagokkal voltak díszítve.

A pénztár két oldalán virágoktól környezve, mélységes gyászban a két nagy vértanu özvegye ült. E madonna-homlokokat fátyolozó méltóságos boru, e fájdalmas mosolyu, de soha nevetni nem tudó két arcz olyan hatással volt a belépőkre, mintha egy templom sírboltjába léptek volna, a melynek küszöbén két márványangyal siratja némán a mulandóságot. Kit ne hatott volna meg az ő gyászuk, anyagi türelmük és jóságuk, mikor a legfájdalmasabb emlékek borongtak szelid tekintetükben. És ők ez emlékeket fogták be a részvét szolgálatába, hogy segíthessenek a mindenét vesztett szegény magyar népen. Hol van ezekhez fogható lelki nagyság a mult század történetében?

Batthyányné talán a Szentföldről hozta ezt magával, a melyet 1845-ben férje és annak barátai Almássy György s Wenckheim Béla grófok és Csernovics Péter társaságában meglátogatott, de honnan vette Damjanichné, a ki nem látta a keresztyénség Golgotháját. Ő ama másik szent sírból meritette azt, mely a mácsai parkban domborul. Ő a magyar nemzet Szentföldjéről hozta azt magával.

A jótékony bazárt 1871-ben megismételték s a kettő együtt közel százezer forintot, a tárgysorsjáték meg 50,000 forintot hozott a szűkölködőknek. Az 1866-iki járvány okozta nyomort is ők siettek enyhíteni. Nagy ünnepe volt 1877-ben az áldásos tevékenységű egyesületnek. A nagyszámu egyleti tagok hálájuk és kegyeletük jeléül Vastagh Györggyel megfestették elnökük életnagyságu arczképét s azt január 14-én Damjanich-utczai árvaházukban ünnepélyesen leleplezték. E kegyeletes alkalomból az összes lapok a legmelegebb sorokban emlékeztek meg a haza legnagyobb árvájáról, a kinek fájdalom is áldás a nemzeten...

A mig a szurony volt a kormánypálcza, a vas és kötél a nemzet fegyelmezője, a kegyelet csak titokban áldozhatott férje emlékének. De 1867-ben már kiemelkedhetett a szivek mélyére zárt kegyelet s az aradi honvédegylet október 6-án ünnepélyes gyászmisére gyűlt a minoriták templomába. A tizenhárom vértanu arczképe ott állt a gyertyalángoktól körüllobogott gyászkatafalk talapzatán, előtte külön tizenhárom fekete gyertyaszál, gyászos emlékeztetőül, hogy ilyen fekete volt akkor a nemzet lelke, a midőn a tizenhárom hős életét kioltották. Az első gyászmisén a vértanu özvegye nem jelent meg. A chorus szivbe vágó gyászéneke, a fátyolos zászlók, a szörnyű emlékek fölújulásának lélektébolyító képe mindig eléje idézik ama rettenetes éj borzalmát, a midőn kivégzett férje ott feküdt a vesztőhelyen, mielőtt ládába zárva a mácsai uradalom magtárába rejtették. Ő e napon szobájába zárkózva férjének gyászfátyollal

átkötött életnagyságu arczképe előtt szokott imádkozni. Így is megújulnak lelkében a keserű órák és könnyei patakként omlanak. Az ő erőssége is megtörik e napon és nem akarja mutatni, hogy a nő, a ki regebeli hősiességgel hordozza egy hosszú életen át a szenvedés tövises keresztfáját, ez egyetlen napon gyöngé asszonynya lesz és leroskad egy pillanatra a véres emlékek súlya alatt.

Csak kivételes alkalmakkor viszi el örök bánatát a Golgotára, de nincs az az év, hogy egész csöndben le ne borulna férje sírhalmára, a melyre gróf Károlyi Ella gyönyörű sírkövet állíttatott. Az első országos gyászünnepelet a negyedszázados évforduló alkalmából 1874-ben rendezték az aradi vesztőhelyen. A 48-as honvédegyletek itt tartották akkor országos honvédszűlésüket s régi tépett, gyászfátyolos zászlóik alatt Gáspár András tábornok vezetése mellett vonultak be a templomba. A város előkelősége s az új honvédség díszbe öltözött tisztikara, mely a templomot zsufolásig megtöltötte, felállással tisztelgett a dicsőség-koszorúza fakó zászlók előtt.

A fővárosi hölgyek tizenhárom fekete-szalagos koszorut küldtek a katafalkra, mely előtt a vértanu Damjanich és Vécsey tábornokok özvegyei ültek. A gyászmisét Lakatos Ottó minorita áldozár, Arad város történetirója mondta, a kin évekig csörgött a rabláncz a józsefstadti kőkoporsóban. A templomi kar megható gyászenekével sirva fakasztotta az erőslelkű Damjanichnét. És vele együtt zokogott mindenki. Még a deres fejű, de sastekintetű zászlótartók is könnyeztek, a kik annyi csatavihart éltek át, annyi bajtársukat látták végsőt vonaglan a véres halálmezőn. Akkor meg nem indultak, könnyezetlenül állták körül a holt vitézek halmát, de most e gyász mélységében az elvérzett szabadság megásott sírját látták s könnyeik feltartóztatlanul omlottak.

A mult nagy és szent emlékeitől megihletett gyászoló közönség ezután a vesztőhelyre vonult, a hol

Feleky Miklós szavalta el Jókainak „*Nem vagytok halva ti hősök*“ kezdetű lobogó tűzű költeményét. Az özvegy itt újra felzokogott és könnyei, mint a fekete égboltot áthatító villámok, ezrek szívét szántották keresztül a feledni nem tudó harag, a megbocsátani nem képes honfikegyelet és részvét felviharzó érzelmeivel. A fátyol alól kitört az oly sok könnyrel megszentelt régi romok lángja és az elkeseredés szakadó könnyzápóra nem hogy eloltotta volna, de sőt fölverte az égig. Még fenségesebben nyilatkozott meg a nemzeti kegyelet 1890-ben az aradi vértanu szobor leleplezésekor. A város ama gyászposztóval bevont mesebeli városhoz hasonlított, a melyben a megölt királyfit temették. Itt akkor a megölt szabadságnak állítottak fönséges gyászemléket. Minden házon fekete és gyászfátyolos nemzeti lobogó, minden boltban virág és nemzetiszin dísz sötét fátyollal bevonva. A minoriták templomáról 20-méteres gyászzászló lengett. Az egész nemzet szive Aradon volt, hogy köny, ének és koszoruözönben esküdjék örök hűséget a vértanuk emlékének. A 48-as egyletek, küldöttségek, testületek mind földig hajtották gyászba vont zászlóikat a hősök hőseinek szent életű özvegye előtt. Ott volt az aradi 29-ik zászlóalj foszlányos lobogója is, a melynek ő vala a zászlóanyja. Kopott fehér habos selymét Nagy József zászlóaljsegédtiszt mentette ki a világosi sírból. Rudját elégették, selymét Nagy derekára csavarva rejtegette, majd neje Láng Anna őrizte mindaddig, a míg megvirradt s új nyélre tűzhatték. Ott volt a debreczeni 13 honvéd Csutak ezredessel a régi megfakult kávébarna atillában, kék nadrágban, szinehagyott nemzeti szín szalagos csákóban. Időszántott arczuk, fehér hajuk, komor, de tüzes tekintetük most is harcias külsőt adott a dicsőséges csaták veteránjainak és szemök ifjui lángja mintha csak a harci riadóra várna, hogy „éljen a haza“ kiáltással ismét rohanjanak a golyófergetegbe.

A templomi gyászmisén a vértanuk családtagjai

közt a főhelyen ült Damjanich özvegye, az övé volt a legnagyobb fájdalom, őt illette a legnagyobb tisztelet. A midőn az ének- és zenekarból fölzendült Cherubini örökszép requieme sírból felsóhajtó, tompán zokogó dallamával, úgy tetszett az áhitatba merült közönségnek, mintha a vesztőhelyen álló vértanuk halálsóhajtását hallaná. És hangos zokogásra fakadt Damjanichné, a miséző lelkész, az agg honvédek és az egész közönség. Nincs templom az országban, a melyben a gyászoló hazaszeretet a honfibanatnak annyi tiszta könyét hullatta volna, mint az aradi minoriták templomában. Oh, ha e könyeket összegyűjthetnék, hány századig lehetne keresztvize a honfűségnek!

A templomból a Szabadság-téren álló vértanu szoborhoz ömlött az emberáradat. Ugy vitték oda Damjanich özvegyét, mint egy csodatevő szentet a felmagasztaltatáshoz. Férje letakart mellszobrával ült szemben. Az óriási tömeg levett kalappal áhitatos csöndben hallgatta a dalárdák szivetrázó gyászénekét. Az özvegy mintha álomban lett volna. Fent a ragyogó égbolt, lent a fekete embererdő szívet kétfelé osztotta. Az egyik a mult sötétségével, a másik a boldogság napfényével telt meg. Egyik szeméből a fájdalom, a másikkól az öröm könnyzápora szakadt. Megérte hát vértanu férjének megdicsőítését. A kit megöltek, feltámadott, hideg, méltóságos érczben, de szent és magasztos az, mert egy nemzet halája és forró szeretete öntötte. Áll tehát a kegyelet fenséges ércztemploma, a hová imádkozni, megtisztulni, erőt meríteni szállhat a nemzeti szellem. A mult minden dicsősége és vértanu-szenvedése egybeolvad ez érczhomloku óriásokban s neki megadatott hosszú gyászában az az egyetlen öröm, hogy a csatasík rettenthetetlen oroszlánjából a nemzet hatalmas, örökre gyújtó génusza lett . . .

Oly hosszú vértanuságért keserű öröm volt ez is, de ki látja a keserőséget ott, a hol ez óriás hideg vasszeme is a hazaszeretet lángját szórja a magyar

nép lelkébe. Az aradi vesztőhely a nemzet csodakútja. Innen merithet az éjszakában reményt, zivatarban önfeláldozást, derűs napokban önérzetet s férfibecsületet. A vértanuszobor tizenhárom ércalakja pedig megannyi Rákóczy-harang, a melyek némán is főséges hangon zengenek. Nem síremlékek azok, hanem pihenő csatakürtök és ha egyszer megzendülnek, a sírok is kinyílnak, a holtak is megelevenednek s milliók fogják zengeni, hogy: „Mindnyájunknak el kell menni!” Ezeket gondolta ott szent gyászában a főséges özvegy és ezeket olvasta ezrek szeméből. Hogy ne lett volna boldog a honleány, ha az özvegy sirt is bánatában.

Délután a honvédegyletek tisztelegtek nála. Még egyszer fölszakadt szívében a fájó emlékek fátyola, a midőn Damjanich fiait, a fehérkakastollasokat és a vörössipkásokat meglátta a tisztelgők között. Kevesen voltak, az idő fehérre festette őket, természetük megroskadt, csak a vitézség volt még a régi bennük. Mennyi halált osztottak egykor, mennyi sirt hánytak a zsoldos katonáknak és most már ők is a sír szélén állnak. De a kit egykor imádtak, azt imádják ma is s mert nem borulhatnak rá, leborulnak hű özvegye előtt. Meg akarják csókolni a kezét, mert annak érintése is áldás, meg akarják csókolni a lába nyomát, mert ott is áldás fakad. Az ő kezétől megáldva oly szép lesz a halál, mint a csatamezőn. Ők, csak ők tudják majd hiven elmondani Damjanich apánknak, hogy ki volt az ő neje a magyarnak... Hiszen a mi nagy nemzeti hősünk nem látta, hogy mit tett Csernovics Emilia akkor, a midőn más asszony csak sirni tudott volna. A mint őt és tábornoktársait elnyelték a börtönfalak, az egész város néma lőn és szomorú, mint a siralomház. De az ő Emiliájának csodás jósaгу szive már ekkor is magasan emelkedett ki a fájdalom hullámai közül.

Házról házra járt ismerősei között és pénzt gyűj-

tött az aradi szegény honvédfoglyoknak. Ezt a pénzt Bohusné Szögyény Antonia, e nagylelkű honleány, a magáéval megtoldva, szerencsésen be is csempészte a várba . .

Damjanichné, a midőn árva lett, édesanyjával Makóra vonult nagynénjéhez, Návay Györgynéhez. Még fel se száradtak szemében az özvegyi bánat első könyvei s máris zsandárok törtek rá, minden levelét elkobozták s a nagyváradi haditörvényszék elé hurczolták. Itt napokig vallatták, hogy miért gyűjtött pénzt a honvéd foglyoknak, talán újabb forradalmat akart szítani közöttük?

— Istenem, — felelte végtelen nyugalommal a vértanu özvegye, — csak azért gyűjtöttem nekik, mert szivemből sajnáltam a szegényeket.

E világos, egyszerű és őszinte felelet nagyon meglepte a bárgyu hadbirákat. Sajnálni olyanokat, a kiket soha életében nem látott. Ez félig-meddig érthetetlen volt előttük. Taplós szivük el se tudta képzelni azt, hogy a hazaszeretet és honfíbu édes testvérekké tesz mindnyájunkat. És ki tudja, nem vitték volna-e őt is az Újépületbe, ha bátyja, Csernovics Imre huszárkapitány, a ki nem harczolt velünk (másik bátyja, György, honvédtiszt volt), közbe nem lép s ki nem járja, hogy ne zaklassák tovább.

Az özvegy tehát visszamehetett Makóra, a hol a vérzivataros időkben hat évet töltött teljes elvonultságban. Hanem drága ereklyéit, férje leveleit, sohasem kapta többé vissza a haditörvényszéktől.

Pedig nem egy fontos történeti okmány volt ama levelek között. De a legnagyobb fontosságu volt mindannyi közt Görgeinek egy sajátkezüleg irt német levele, a melyről a nagy vértanu szóról szóra ezeket mondja:

— *Mikor Görgei Aradra jött, meglátogatta az uramat; nem tudom, mit beszélhettek, de a mint eltávozott, férjemet roppant felindulásban találtam. Egész nap nem evett s este kiüzent Görgeinek, hogy jöjjön be még legalább öt perczre a várba. Görgei azt üzente vissza, hogy*

nem jöhet, mert már mennie kell. Férjem ekkor dühösen csak ennyit mondott: Megsejtette, hogy nem egyhamar ment volna ki a várból. Alkalmasint azt gondolta, hogy elfogatta volna. Az uram egész éjjel nem aludt. Késő este levelet irt s futárral küldte Görgeihez. A levélben arra kérte, hogy ne tegye le a fegyvert, van még 15.000 embere (több volt 22 ezernél), Erdély felé szabad az út, vonuljon oda s ha már kapitulálni akar, legalább tisztességes feltételek mellett rakja le a fegyvert. Még éjjel megkapta Görgei válaszát, a mi roppant indulatba hozta az uramat. Levelének eme részére tisztán emlékszem: „... Se te, se én nem vagyunk magyarok; mi megtettük kötelességünket, ez elkerülhetetlen...” A levél hogy, hogy nem, hozzám került s Makón ezt is elkobozták tőlem.

Ha a nagy vértanu özvegye nem a saját két szemével olvasta volna ezt a levelet s ha nem az ő ajkáról hallottuk volna ezt a történeti becsü vallomást, a legnagyobb képtelenségnek tartanók azt, hogy Görgei a tizenkettedik órában, a nemzeti ügy végvonaglásának kétségbeejtő perczeiben megtagadja magyarságát és azzal hazáját.

De így hinnünk kell benne, mert a ki elmondta, annak egy hosszú martyrélet gyászával és lemondásával kellett megfizetni érte s azért nagyon is mélyen bevésődhettek lelkébe e végzetesen keserű szavak.

Hogy hol lappang e levél, az épp oly titok, mint a szabadságharcz számos nagybecsü okmányának eltűnése. De a mit az idő hulláma elsodor, fel is szokta vetni. Ha ma nem, hát holnap, vagy évtizedek múlva és akkor jogosan és tárgyilagosan ítélhet a történelem Görgei fölött, mert hiszen ez teljesen más színben tünteti föl rejtelmes szereplését s végzetes sakkhuzásait a csatatéren. Én rám megrendítő hatással volt a vértanu özvegyének eme váratlan nyilatkozata. Meg is kérdeztem tőle, hogy lehet az, hogy ezt én még sehol sem olvastam.

— Ha nem kérdeztek, hát nem mondhattam,
— felelte végtelen szelidséggel az angyali jósa

nagyasszony és tekintetünk önkénytelenül Damjanich életnagyságu arczképére esett, a melynek hatalmas ércmelle mintha megmozdult s halkan felsóhajtott volna...

Mindkettőnk szeme könybe lábadt s én végtelen megindulással és szent áhitattal csókoltam meg áldást osztó kezét, aztán nem tudom, hogy jöttem ki onnan, mert szívem, lelkem fuldoklott a néma zokogástól...

A múlt évben ismét országos gyászpompával áldoztak az aradi vértanuk emlékezetének. A félszázados évforduló gyászünnepeán azonban nem volt jelen Damjanichné. A gyengélkedés itthon marasztotta s mécesest gyujtva férje arczképe előtt, ott imádkozott abból a szent bibliából, a melyet az utolsó éjszakán készített számára a nagy vértanu.

A szolnoki tanítótestület ez alkalomból drága ereklyével lepte meg. Küldöttséggel tisztelgett nála, a mely egy üveg Zagyva-vizet és a szolnoki csatatérről egy maroknyi földet hozott neki emlékül. A finom metszésű üveg keskeny nyakán nemzetiszin pántlika van bokrétára kötve s erre van erősítve a kis fekete zacskóban levő maroknyi föld.

E tanítótestületet régi hála kapcsa fűzi a szent asszonyhoz. Az országos árvaházban tett alapítványából ugyanis mindig egy szolnokmegyei tanító árváját nevelteti...

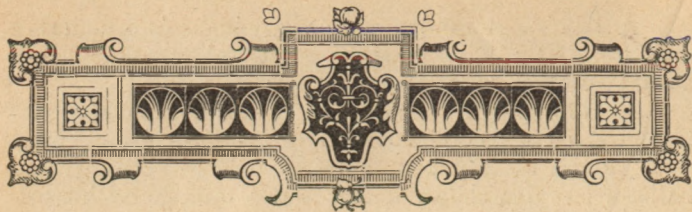
Damjanichné szép ezüstös fejével, sápadt, szelid arczával ma is itt él köztünk és árvái között. Az Isten nem adott neki árvákat s ő magáévá fogadta a nemzet árváit. Egész élete oly magasztos, oly megható, mint egy szent templomi ének. A kik nem látják, csodálják, a kik ismerik, imádják. A jóság maga ő, a szive koporsóba zárt arany. A midőn férje a czölöp alá állott, leoldá nyakkendőjét s e szavakkal nyujtotta át Sujánszkynek:

— Mondja meg nőknek, hogy ezt nem a hóhér oldta le nyakamról s nézzen meg jól, bátran fogok meghalni. Mondja el ezt nőknek, ez vigaszára lesz imádott Emiliámnak.

A lelkesz elmondta ezt özvegyének, és ő nemcsak vigaszt, de erőt is meritett ez utolsó üzenetből egy hosszú, örömtelen élet elviselésére.

Az idő megállt fölötte, de a szeretet tovább dobogtatja szívét. Csodálatos nagy a szenvedésben, mint férje vala a csatatűzben. Hűsége, örökké viselt gyásza halhatatlan tiszteletet, nemes tettei örök hálát biztosítanak emlékének. Neki két szive volt, az egyik férjével együtt vértanúhalált halt, a másikat, a honleányét, odaadta hazájának. Könyeiből ezerek vigasza, fájdalomából ezerek öröme fakadt.

Ha valaha szobrot emelnék nálunk a női hűségnek, akkor középuött álljon Zrinyi Ilona, jobbján és balján pedig Batthyányné és Damjanichné... Ők képezik nálunk a női hűség Szentháromságát!...

BÁNYAI JULIA.

Sok volt, nagyon sok volt az asszonyhonvéd. Titokban követte az urát gyalog, kocsin, vagy lóháton s a lelkesedés, a mit az arcukon látott, a lélekkábitó mámor, a mi egy-egy diadal után betöltötte a honvédtábort, szívében ellenállhatatlan harczy vágyat gyújtott. A dicsőség olyan varázsital, a miből ha egy csöpp esik az ember homlokára, örökké szomjuhozza. A honvédtáborban pedig tengernyi dicsőségben fürdöttek. A nő puha és lágy, mint a virág, gyöngé és gyöngéd s a családi szentélyben legerősebb fegyvere a köny. E szeméből fakadó harmat az a szenteltvíz, a mely a haragot és gonosz szenvedélyeket lemossa a férfi lelkéről s áhitatba borul, mintha templomban állana.

Hanem a nő nemcsak sirni tud, de szeretni, gyűlölni és lelkesedni is. És mindezekben sokkal erősebb, mint a férfi. A bánatot jobban tűri, az örömet jobban visszasugározza. Negyvennyolczban két világdöntő érzelem hevítette: a szeretet és a gyűlölet. Az előbbi a hazának, az utóbbi Ausztriának szólt. Az ő szívük volt az a fáklyáltartó múzsa, a ki megihlette, lángra lobbantotta a csatára tüzelt magyar nép lelkét. Az ő honszerelmük vezette azt a kardot, a melylyel a honvéd-

sereg ragyogó hőstetteket irt a saját vérével hazája földjére. Szivükből, a szeretet eme örök tűzhelyéről áradt a remény melege, a hit sugara, a hősi elszántság érzése a csatatérre, ez világított nekik a sötétségben, a napot eltakaró golyófergetegben

A virág, a mit a győzők homlokára fontak, a honszeretet napfényétől nyilott ki, a selyemszalagokat, a miket zászlóikra himeztek, a saját szivük rostjaiból szőtték.

Ők a magyar anyák, a magyar honleányok sugallották a nemzet halhatatlan hőskölteményét: a szabadságharcot. És akadtak sokan, a kik fegyvert is ragadtak, hogy tetteleg vegyenek részt a dicsőségben, a szenvedésben, a titáni harcban.

Ilyen hősi honleány volt Bányai Julia. Ügyvéd férje pár hónappal a szabadságharc előtt hunyt el. Özvegyi gyászban érte a fegyvercsörgés zaja. A bánat könyeit fölszáritotta szemeiben a lobogó harci vágy. Előbb csak feledést ment keresni a tábori élet mozgalmas zajában. De az első ütközet, az első siker megédzette szivét s most már babért keresett a csatamezőn.

A 27-ik zászlóalj közlegénye volt még, de már ekkor is számos jelét adta csodás bátorságának. A tűzvonalban nem bukdácsolt a golyók elől. Bátran állt a tűzben, ritka hidegvérrel nézett a körülötte zúgva repdeső halál szemébe. Bajtársai kétszeresen tisztelték, becsülték, mert ő nem titkolta, hogy nő. Mindenki tudta róla, hogy asszony s épp ezért nem győzték eléggé csodálni és magasztalni merészségét. Mindig az elsők között rohant előre a szuronyrohamokban. A szeme szikrákat lövellt, az arcza csupa láng volt ilyenkor. Csakhamar tizedes, majd őrmester lett.

A honvédek közt mint Bányai Gyula vett részt a csatákban. A midőn Matta főhadnagy századával Dévára ment, már őrmester volt. Délcege termete, szép szabályos olajbarna arcza, ragyogó bogárfekete szeme, sok ifju honvédbajtárs szivét megigézte. Hanem ő

csak egy szerelmet ismert: a honszerelmet, ennek szentelte életét, rózsás ifjúságát.

A piskii csatában, a hol a kolozsvári tanulóifjúságból alakult vörössipkás 11-ik zászlóalj a hídnak szurony-rohammal való elfoglalásánál a vitézség csodáit művelte, a hőslékü asszonyhonvéd sulyos sebet kapott.

Egy kartácsdarab lábán sebezte meg s a véres diadal színhelyéről eszméletlenül szállították el. Mint sulyos sebesült a nagyváradi kórházba került, a honnan hat hét múlva teljesen felgyógyulva ismét a harczmezőre ment. Csatlakozott az anini rendes katonasághoz s azzal Zalathnára vonult. Innen a havasi móczok ellen indult s több véres összecsapásban vett részt.

A midőn Inczedy Samu őrnagy tiz emberrel a havasokból Zalathna fedezetére visszaküldötte, a saszemü asszony észrevette, hogy az oláhok egy hátramaradt csapatja tizenkét szekér élelmiszerral vonul ki a temetővé tett városból.

Bányai Gyula a fegyveres oláh bandát szuronysegezve tüstént megrohanta, egy részét lekaszabolta és szuronyra szedette, a másik részét pedig vad futásra kényszerítette. Az ekkép elfoglalt élelmiszereket azután magával vitte s átadta báró Kemény Farkasnak. E hőstetteért napi parancsban nyert dicséretet.

Hanem ha azt hinnők, hogy ez volt Bányai legnagyobb hőstette, úgy nagyon kevésre becsülnők az ő bátorságát. Bányai Juliának, a golyózáporban és ágyútűzben keménynyé edzett katonának, az ilyesmi csak gyermekjáték volt. Zászlóaljával ő is megjelent Gyula-Fejérvár alatt, mely osztrák kézen volt. Viárkokat építettek s azokból bombázták a várost. De bárhol és bármikor rohanták meg a várfalakat, az őrség mindig készen várta s öldöklő golyózáporral árasztotta el őket.

Mindenki sejtette, hogy áruló férközött soraikba, csak azt nem tudták, hogy ki. Egy öles termetű iparos majd mindennap megfordult táborukban, hol itt, hol ott bukkant föl, szóba állt a honvédekkel és senki sem sejtette, hogy épp ez az áruló. Magyarul beszélt, ma-

gyarnak gondolták és senki sem álmodta, hogy osztrák kém, a ki gyakran besurran a várba.

De egy honvédnek mégis szemet szűrt s ez Bányai Julia volt. Elhatározta, hogy két honvéddel hirtelen megrohanja és megmotozza. Ha igaz járatban van, ha magyar ember, könnyű lesz kivágnia magát, ha pedig áruló, akkor bünhödjék.

Ő különben is régen szemmel tartotta már, valami jellegzetes magyar vonást éppenséggel nem fedezhetett föl rajta s az a ravasz sunyiság, mely a szeme szögletében ólálkodott, bizalmat egyáltalán nem keltetett.

A midőn tehát újból felbukkant táborukban, a két szálas honvéddel hirtelen útját állta, ő maga mellen ragadta s követelte, hogy irományait adja elő.

Az öles óriás elsápadt és megreszketett, aztán kabátja belsejéből irományok helyett tört rántott elő s azt iszonyu erővel vágta Bányai felé. Az asszony-honvéd azonban villámgyorsan félreugrott s ezzel a halálos döfést szerencsésen elkerülte, két bajtársa pedig a dühöngő óriást rögtön lefegyverezte.

A tör hegye csak könnyebb sebet ejtett a hős asszony mellén s a vérzést zsebkendőjével elállítva, az elkábult Herkulest rögtön megkötöztette s diadallal kísértette a főhadiszállásra.

Itt aztán megmotozták s irományaiból kitünt, hogy osztrák őrnagy, a ki már egy hónap óta járt ki bántatlanul a várból, minden tervezett támadásról, éjjeli megrohanásról előre értesült s vagy visszalopózott a várba, vagy pedig titkos jelbeszéddel adta tudtára a veszedelmet a bástyafokon állóknak.

Az elfogott veszedelmes kémet azonnal főbe lőtték, Bányai Juliát pedig e hőstettéért hadnagygyá nevezték ki.

A midőn a vár ostromával félhagytak s a hasztalan lődözött falak alól elvonultak, a várőrség gyilkos golyó- és gránátzáporral árasztotta el őket.

Az asszonyhadnagyot egy gránátszilánk megsebe-

sitette s a többi nehéz-sebesülttel együtt a kolozsvári kórházba szállították.

De itt se volt maradásuk, mert az oroszok a városból kiszorították a honvédeket s a lábbadozó betegeket is magukkal vitték. Bányai Julia már annyira fölépült, hogy ismét szolgálatra jelentkezett. Éppen jókor! A honvédek Fenesre hátráltak, ő az utóvédnél volt. A muszkák ide is követték a hátrálókat és heves ágyútűzzel, majd lovassággal támadták meg.

Nagy volt a veszély, mert ha a kozákok keresztül törnek a keskeny fahídon, óriási zűrzavart támaszthatnak a hátráló honvédek között. Azonkívül a tábori pénztár is nagy veszélyben forgott. De ott volt a hős Bányai Julia egy félszázad elszánt honvéddel.

A híd előtt csatárlánczba állította őket s mikor a kozákok a tábori pénztár fedezetét szétszórták, szuronysegezve rohanta meg a kozákokat. Szeménél csak a kardja villámlott jobban. Maroknyi csapata szavától föllelkesítve, oroszládként küzdött a túlnyomó lovasság ellen. Ezalatt Keresztény Kálmán a tábori pénztárral egerútát nyerve, átnyargalt a hídon.

A kozákok követni akarták, de Bányai egymaga négyet vágott le közülük s első rohamukat vitézül visszaverte

Hanem a kozákok egyre többen vágattak elő, hősi elszántsággal küzdő bajtársai egyre kevesbedtek s Bányai lassan, lépésről-lépésre hátrálni kezdett a híd felé. A kozákok mind kisebb gyűrűbe szorították őket, de Bányai, a ki a honvédsereg elvonulására minden áron időt akart nyerni, most sem adta föl a kétségbeesett harczot, hanem fölpattant egy általa levágott kozák altiszt lovára s úgy lelkesítette katonáit a végső ellenállásra.

A mint azonban a hídra léptek, egy lándzsadöfés érte s ő lováról a patak vizébe bukott. Itt holtnak tette magát, a kozákok tovább nyargaltak, a nélkül, hogy törődtek volna vele Ez volt a szerencséje. A sekélyvizű patak hűs vizében egészen magához tért,

sebét kimosta, aztán az est beálltával, a mikor mindenfelől kozák előőrsök pikáit látta villogni, óvatosan a közeli buzaföldre csúszott s egyenesen arra tartott, a hol egy gazdátlan lovat hallott nyeríteni. Hosszas bolyongás után megtalálta az árván maradt huszárlovat, fölült rá és egész éjjel ügetve, reggelre baj nélkül elérte a magyar tábor.

Ez újabb hőstettéért, a melylyel 22.000 forintot mentett meg az ugyis pénzszükében levő magyar tábornak, főhadnaggyá léptették elő.

De ő nemcsak mint vitéz katona, hanem mint elszánt, minden veszedelemmel bátran daczó asszonykém is nagy szolgálatokat tett hazájának.

A midőn hadi szerencsénk a kétszázezer muszka-szurony árnyékától elhomályosult s a felaprózott erdélyrészi honvédsereghez eljutott a világosi katasztrófa híre, a Zsibóra vonult Kazinczy tábornok az önként vállalkozó Bányai Gyulát küldte Zilahon át Dévára, hogy megtudja, ott van-e még Bem tábornok.

Bányai Julia női ruhát öltött és a muszka seregen keresztül szerencsésen megjárta Dévát, a honnan augusztus 23-án azzal a gyászos hírrel tért vissza, hogy az agg csataoroszlán már elhagyta Erdélyt.

E szomorú hír után tartotta Kazinczy azt a viharos haditanácsot, a melyben a többség kimondta a fegyverletételt. Báró Kemény Farkas és Gál Sándor még ekkor sem adott fel minden reményt s a bátorszívű asszonynak néhány aranyat adva, Bem fölkérésére küldötték.

A vitézkaru houleány oly szomoruan vette magára a női ruhát, mintha csak mély gyászt öltött volna. Mielőtt megkezdte idegen földön való bolyongását, a szíve haza vonta Vizaknára, mintha csak sejtette volna, hogy nem ad neki többé otthont a saját hazája.

Három napot töltött Vizaknán, a hol 349 elvérzett bajtársa aludta a sóaknában és jeltelen sirokban a szabadság és dicsőség álmait.

Három napig siratta szülőföldjének véres romjait,

aztán bepakolva honvédtiszti ruháját, sok viszontagság után számos bujdosóval Törökországba ment. Itt magára öltötte honvédruháját s kihallgatásra jelentkezett Omer basánál, arra kérve őt, hogy igazítsa Bem tábornokhoz. A basa álmélkodva hallotta, hogy nő s oly sok csatában ontotta véré a hazáért. E hősiez hazaszeretet mélyen meghatotta szívét s azonnal elküldte Sumlába, a hol nemcsak a lengyel hőst, hanem egykori századparancsnokát, Matta századost is viszontlátta.

A hazátlan bujdosók nagy örömmel fogadták a csatákban kitűnt bátor asszonytiszte. Bem tábornok is melegen szorított vele kezét s nagy elismeréssel emlékezett meg sokat magasztalt katonai bátorságáról. Bányaai Julia egyik legnagyobb tisztelője volt Bemnek s itt a keserű bujdosás földjén is nagy szolgálatozt tett neki. Bem ezért kapitánynya nevezte ki.

Bányaai Julia nemcsak vitéz és hősielekű asszony volt, de női erényekben is ritkította párját. Nemes türelmével, a melylyel a hontalanság nehéz kökeresztjét viselte, általános tiszteletet vívott ki magának férfi bajtársai között.

A szép fiatal asszonyt sokan rajongták körül, sokan szerették volna elnyerni a kezét, de ő azt egykori századparancsnokának nyújtotta, a ki egy év óta tiszta szerelemmel vonzódott hozzá.

A lakodalmat nagy ünnepélyességgel 1850 márczius 2-án tartották s az esketési szertartáson egy római katolikus, egy református pap és egy görögkeleti főpap volt jelen. A fiatal párt ez utóbbi adta össze. Násznagy volt Kabos Ede alezredes-térparancsnok és Vay László gróf. A menyegzői lakomát közkölségen tartották; részt vettek benne: Achmet és Fuad basa, Feid bey s a lengyel menekültek. Az Ihász ezredessal kijött 55-dik zászlóalj altisztjeiből alakult zenekar pedig édes-bús magyar nótákat játszva visszavarázsolta talpaik alá a drága magyar földet.

De a hazaszeretet most sem engedte nyugodni.

Megismerkedett Makk ezredessel s még ugyanezen évben proklamatiókat varrva női kalapjába, Erdélybe surrant.

Ezt a veszedelmes útját megismételte 1852-ben, a midőn Várady Józseffel együtt jött a Székelyföldre. A proklamatiókat Gaal Sándortól kapták Konstantinápolyban. A merész kísérlet hazafias, de nyaktörő ábránd volt. Váradyt a Székelyföldön el is fogták és kivégezték.

A bátor nőt még ez a csapás se rettentette vissza. Elment egész Nagyváradig s a hol csak egy megbízható hazafira akadt, azzal rögtön közölte a felkelésre buzdító kiáltvány tartalmát, ama csalóka reménynyel biztatva a boldogtalan népet, hogy csak keljen föl, majd ad a porta fegyvert s Kossuth egy nagy török hadsereggel jó be.

A mikor azonban elcsüggedve látta, hogy a letiport, erőtlen magyar nép nem meri kockáztatni hazája utolsó rongyait, szívében a honfibú nehéz keservével visszabujdosott Törökországba s férjével magyar vendéglőt nyitott. Némi kis pénzre téve szert, elmentek Kairóba s itt szorgalmukkal szép vagyont gyűjtve, a legnagyobb kairói szálloda bérlői lettek.

Végtelen boldogok voltak, ha egy-egy volt honvédtiszt vetődött oda; ilyenkor a legjobb magyar borokat tették az asztalra és hosszan elbeszélgettek vele a nemzeti dicsőségnek ama ragyogó szép világáról, a mely a honfibú tengerébe sülyedt Világosnál.

A kedvderítő, bánatoszlátó híres magyar bornak ők teremtték az első piacztot Afrikában, ők mutatták be és kedveltették meg a magyar szőlőhegyek lángoló levét a kairói néppel.

Bányai Julia elvesztett hazáján sokat bánkódva, a családi kör melegében igyekezett vigasztalást és feledést keresni nemes és bátor honleányi szíve bánatára.

A mikor derülni kezdett a haza fölött, magyar lapokat járatott, hogy saját szemével láthassa, mikor süt ki megint a gyászos felhők közül a szabadság napja.

Sokáig kellett még erre várnia. De megérte a hajnalhasadást, mely nem volt ugyan oly szép, a minőről az ő Kossuth-imádó lelke álmodott, de azért ennek is örült, mert benne látta a szebb jövő zálogát.

Ha jól emlékszünk, pár év előtt hunyt el Kairóban, idegen föld hantja borul honszerető szívére, de az poraiban is a haza boldogságáról és függetlenségéről álmodik.

Ilyen hőslelkedőek voltak 48-ban a magyar nők. Az volt a jelszavuk, a mi az áldott emlékű gróf Teleki Blankáé, a ki midőn megkérdezték, mi hát az igazi boldogság a földön, átszellemülten felelé: A szabadság!

Oh, bár lennének ilyenek mindig a magyar nők!

GRÓF TELEKI BLANKA.

A legtökéletesebb magyar nő. Szive csupa jóság és szeretet, a lelke csupa erő, bátorság és fenség. Századok fognak letűnni, míg hozzá fogható lelki nagyság születik. Nem a viszonyok tették nagygyá, hanem már úgy született, nem a szabadságharcz véres fürgetege aczélozta meg páratlanul nemes jellemét, hanem a nevelés, a melyet hazulról vitt az életbe.

Atyja, gróf Teleki Imre felvilágosodott antik jellemű, klasszikus műveltségű, de zárkozott költői lélek volt, a ki a boldog családi élet örök tavaszát százszor többre becsülte a közélet hizelgő tapsánál s a képmutató tömjénezésnél. Ő a családi otthont a tiszta érzelmek templomának, az anyaszívet igazi szentélynek tartotta s oly angyali jóságu, szelid, türelmes hitvessel megáldva, mint gróf Brunswick Karolina, méltán írhatta kedvencz parkjának bejárata fölé, hogy: *Boldog, ki itt csöndesen és elvonultan él.*

Mi is lehet édesebb öröm a világon, mint egy okos, művelt és szellemes nő odaadó hűséges szerelme, a mely a földre varázsolja az eget. Brunswick Karolina mindenben méltó volt hozzá. Igazi eszményképe volt a tökéletes asszonynak, a fenkölt lelkű anyának. Szívük boldog szeretetben olvadt össze s a mi nagy, nemes és fenséges volt bennök, az hatványozott alakban kelt

életre Blanka leányukban, a kit az elviharzott szabadságharcz után egyik legnagyobb nemzeti hősnőnké avatott a martyromság töviskoronája

Apjától a lelkét, anyjától a szívet öröklé Teleki Blanka, azért volt a szenvedések között erős, mint a szikla, szelid és türelmes, mint a hattyú. Élete egy mélyen megható történeti regény, a féktelenül tobzódó zsarnokság bilincsvasával megírva, de ez a történet mig halhatatlan dicsőséget áraszt a grófnő emlékére, addig az önkényuralom örök szégyenoszlopaként sötétlik felénk a nemzet vérzivataros multjából.

Teleki Blanka 1807-ben született a szatmármegyei Hosszufalván. Nagy vagyon és dicsőséggel koszoruzott ősi név, drága talizmánként apáról fiura szálló önzetlen hazaszeretet, mély vallásosság, törhetetlen elvszilárdság és tudományszeretet voltak ama kiváló tulajdonok, a mik e nagy tekintélyű főúri családot századok óta vezérszerephez juttatták. Államférfit, tudóst, író, diplomatát s lánglelkű ellenzéki vezért váltakozva adott a hazának, a melyet jobban szerettek életüknél. Blanka édes atyja azonban elvonultan élt s a régen összeomlott ó-kor klasszikusaiban és derüs családi életében találta föl minden boldogságát. Nem ajkával, hanem szívével szerette hazáját s három gyermekét úgy nevelte, hogy azok ne csak élni, de halni is tudjanak érette. A magánnevelők csak oktatták őket, de a nevelést a szülők maguknak tartották főnn. Innen a dacz és alázkodni semmi körülmények közt nem tudó büszkeség, a végtelen türelem és szelidség, a hazáért és szabadságért való költői rajongás a grófnő lelkében.

Az Isten legszebb templomában: a szabad természetben töltötte gyermekeveit, mindenkitől szeretve és nagyúri kényelemtől körülvéve. Serdülő korában vívta a régi nagyság emlékeitől megihletett görög nép szabadságharczát, a miről atyja és nevelőnője, egy művelt kasszeli német leány, oly lelkesedéssel beszélt, hogy a gyermekleány lelkét egészen magával ragadta s ekkor lobbanhatott föl benne ama vesta-láng legelső

szikrája, a melyből utóbb a legtisztább hazaszeretet sugárkévei omlottak, beragyogva magasztos életét, be még a koporsóját is.

Atyja gyűlölte a fitogtató fényüzést, az üres, csillogó pompát s úgy nevelte gyermekeit is, hogy a fény közepette is egyszerűek maradjanak s ne külső csillogásukkal, hanem sokoldalú alapos műveltségükkel és szellemük ragyogásával tűnjenek ki környezetükben. A fejedelmi szépségű ifju Blanka grófnő egyszerű is maradt teljes életében. Sohasem piperázta magát, sohasem akgatott magára drága ékszereket. Még a ruhákban is csak az egyszerűt, de izlésest szerette. Tele volt az ő lelke a legszebb és legritkább ékszerekkel: nyílt őszinteséggel, tengermély érzelmekkel, páratlan jószággal és gyöngédséggel s mindenekfölött korát messze túlhaladó műveltséggel, s ha valaki csak egyszer beszélt vele, az úgy érezte magát, mintha templomba lépett volna. Megbűvölte, lebilincselte az ő szellemi fensőbbsege s ajkán önkénytelenül ez a fohász kélt:

— Istenem, ha minden főúri nő ilyen művelt és fenkölt gondolkozású lenne, mily hamar föltámadna Magyarország!

Az ifju grófnőre a gyászos véletlen már élete tavaszán súlyos csapást mért. Tizenhét éves korában szerelemre gyuladt, de szülei ellenállásán megtört szive boldogsága s a mélyérzésű grófnő magába temetve ez első és utolsó szerelem édes emlékeit, feljött Pestre feledni és tanulni. A ki oly heroikus elszántsággal daczolt később a zsarnoksággal, a mely alattomos és nyomorult eszközökkel életére tört, az nem ellenkezett szüleivel, midőn egyetlen szavuktól egész belső világa összeomlott. Nem ellenkezett gyöngédségből, gyermeki szeretetből. Inkább legyen halott az ő szive, semhogy szüleinek szíven sebet ejtsen. A szerelem külvilágban is mulandó, de a szeretet örök. És az ily magasztos jellem, a mely oly nagy önfeláldozásra képes már gyermekéveiben, hogy ne lenne képes feláldozni

később szabadságát, sőt életét is a megtiprott, a lealázott hazáért.

Budán lakó nagynagyjához, gróf Brunswick Antalnéhoz jött, a kinek a sógornője Brunswick Teréz grófnő neki nagynénje volt.

Itt ismerkedett meg bővebben a magyar irodalommal és fejledező művészetével. Itt olvasta Vörösmartynak „Az úri hölgyhöz” című gyönyörű költeményét, mely felrázó és átalakító hatással volt reá. A nagy költő elkeseredéséből tüzes ostort fon e költeményben s azzal korbácsolja föl a hazával keveset, vagy éppen semmit se törődő magyar nők mélyen alvó önérzetét. És a midőn sejti, hogy villámos ostorával felverte közönyéből a magyar anyák lelkét, buzditóan így kiált hozzájuk:

Teremtsd elő azon dicső időt,
Hol a magyar szó s név imádva lesz!

— — — — —
A kisdedeknek néma szája kér,
Hogy adj nekik hazát! Ne vondd meg azt!
Áldás, vagy átok vár e válaszáért,
Határozz és kimondtad sorsodat.

Mint éjjel az alvó katonára a riadó fuvása, olyan felrázó hatással volt ez a költemény a grófnőre. Minden sora tüzes vonalakként vésődött lelkébe s évek múlva maga mondotta, hogy ez a költemény szította föl lelkében a hazaszeretet lángját s teremtette újjá egész gondolatvilágát. Ugyan már ekkor is minden ízében olyan magyar nő volt, a milyenről a nagy költő álmodott, de fájdalommal látta, hogy a magyar anyák kevés kivétellel csakugyan mind olyanok, mint a minőnek Vörösmarty festette őket haragvó honfibanatában. Miként lehetne segíteni ezen? Miként lehetne olyan anyákat adni a hazának, a kiknek a szive szent és érző darabja lehetne e földnek, a melyet a nagy és dicső ősök annyi drága vére tett a nemzet legnagyobb kincsévé? Sokat, nagyon sokat tépelődött ezen, hosszu, álmatlan éjszakákon át.

És végre megoldódott előtte a rejtély. Egyedül a nemzeti nőnevelés az, a melylyel egy emberöltő alatt megvalósítható a nagy költő hazafias álma. A zsenge és fogékony lelkű leánykák szívébe kell belevésni a hazát multjának dicsőségével és tengernyi szenvedésével együtt. Mert azt a földet, melyben véres csatákban elhullt ősapáink porlanak; azt a nemzetet, a mely évszázadok óta küzd az elnyomatás ellen, csak úgy szeretheti önfeláldozóan, ha ismeri egész történetét, nagyjait és vértanuit, hőseit és Judásait. Ha tudja és átérzi, hogy a mily szent a léleknek az Isten háza, oly szent minden igaz honfiszívnek véráztatott hazája. Meg kell nekik mutatni, hogy mily hősök voltak egykor a magyar nők . . . Föl kell tární előttük a nemzet rég sajtó sebeit, a miket a zsarnok hatalom vérebei haraptak, elzsibbasztván előbb harczos fiainak karját s akkor tudni fogják, hogy ha majd anyák lesznek, mikép neveljék gyermekeiket. Tudni fogják, hogy az anyaszív legszentebb kötelessége betünként beleírni fiainak szívébe a honszerelem evangéliumát. Ha ők regélnek a multról, rajongó áhitattal hallgatja a gyermek s mint az édesanya teje, vérré, hússá válik bennük mindaz, a mi a hazát fiaiban nagygyá, szabaddá és hatalmassá teheti.

És a hogy mindezt átgondolta, merész elhatározás fogant meg lelkében. Vagyonos főúri nő létére leányiskolát nyit a fővárosban, hogy Veszta-temp-loma legyen a hazafiságnak. Mennyi előítéleten és kislelkű mosolygáson kellett túltennie magát, hogy ezt a nagy tervét megvalósíthassa. De a kinek oly önálló és határozott véleménye volt mindenről, mint neki; a ki oly megingathatatlan volt elveiben és meggyőződésében, mint ő, az előtt nem lehetett akadály sem a főúri világ idegenkedése, sem a régi vaskalapos paedagógia gépszerű hiveinek gúnymosolya.

Nem női szajkókat akart ő képezni intézetében, hanem lelkes honleányokat nevelni, a kik gyűlöljék a szabadság bakóit, a csúszó-mászó szolgaság emberi

férgeit s a mérges lehelletü önkény fekete-sárga csatlósait.

De hogy e nagy önmehtagadással járó magasztos célját méltóan betölthesse, előbb még Emma nővérével s egykori nevelőnőjével, az okos és szellemes Valentin Máriával külföldi tanulmányútra indult, hogy alaposan megismerhesse a külföld jó hírnevű nőnevelő-intézeteit. A midőn családja beleegyezésével útra kelt, a pozsonyi Duna-hídon szembe találkozott a nagy Wesselényi Miklós báróval, a magyar sajtószabadság halhatatlan emlékü vértanujával, a ki melegen üdvözölte őt s útjának célja felől kérdezősködött.

És a mikor a hatalmas óriás megtudta, hogy a grófnő milyen fenséges célt tűzött maga elé, mélyen megindulva áldását adta rá, a mivel egyszerre szentté avatta célját, mert a kinek áldó keze homlokát érintette, az már a nemzeti küzdelemnek egy haldokló hőse volt. Döntő hatással volt ez az örökké emlékezetes jelenet a grófnőre, annál is inkább, mert még útközben megtudta, hogy Wesselényit a kufsteini várbörtönbe hurczolják.

Szegény Blanka grófnő, hogy megsiratta az elítélt hőst! Oh, ki sejtette volna még akkor, hogy lángoló honszerelmeért ő is oda kerül s ugyanabban a vártoronyban siratja majd lelke a magyar szabadság vesztét, a melyben azelőtt a rablánczon sorvadó Wesselényi mennydörgé átkait az osztrák zsarnokságra...

A grófnő megjárta Drezdát, Münchent, Milanót és Párist. Mindenütt hosszabb időt töltött, tanulmányozva a nőnevelő-intézeteket, a képtárakat, műgyűjteményeket s közben maga is sokat festegetett. Ez és a zene volt az ő legnemesebb szenvedélye; az előbbit igazi hivatással művelte, finom érzéke az örökszép iránt, nagy műízlése s gyors felfogási képessége szinte ráteremtették az érzelmeknek és gondolatoknak színes vonalakban való kifejezésére.

Párisban a híres Cogniet-től tanult festeni s hogy mily tökéletességre vitte a színek költészetében, mi sem

bizonyíthatja jobban, mint az, hogy a Madelaine-templom egyik szent képének gyönyörű Madonna-feje egészen az ő műve. A szentképet Leon Cogniet festette, de még hiányzott róla a Madonna feje. A grófnő erre csak úgy képzeletből oly remek Madonna-fejet festett a saját vásznára, hogy a nagy művész egészen el volt ragadtatva tőle s azt másolta le a maga képére. Még most is látható ez a kép a Madelaine-templomban.

Ugyancsak Párisban történt vele, hogy midőn Cogniettel sétált a boulevardokon, egy új kávéház ötlött szemükbe, melyet épp akkor festettek és aranyoztak igazi műízléssel, de túlságos pazarsággal.

— Ha ily banális helyet is így díszítenek ezentúl, — jegyezte meg Cogniet, — mi fogja megkülömböztetni az előkelőt a közönségestől?

— *Az egyszerűség*, — felelte gondolkozás nélkül a grófnő, a ki e találó válaszával annyira meglepte a híres mestert, hogy az még évek múlva is magasztalva emlegette ez épp oly igaz, mint szellemes mondásáért, mely igazi tükre volt az ő szerénységgel párosult lelki nagyságának.

A grófnő itt már valódi művésznővé képezte magát s három nagyobb szabásu képet festett, a mik ma is drága ereklyéi a családnak. De párisi tartózkodásának csakhamar véget vetett a hazulról kapott leverő hír, hogy édesanyja halálán van.

Rögtön hazasietett s az áldott szívű, angyaljósága nő karjai közt lehelte ki fenkölt nemes lelkét...

Ez volt a második fájdalmas csapás életében. Az ősi kastélyból a drága halott porrá omlott szívével együtt elköltözött a boldogság is. Emma nővére már ekkor a nagyreményű fiatal francia író De Gerando Ágost neje volt s az árvaság súlyát nem érezte úgy, mint Blanka grófnő, ki magános bolygóként futotta be ragyogó pályáját. A nagy veszteségre ő kedvencz tervének megvalósításában keresett vigaszt. Feljött újból nagynénjéhez a fővárosba, a ki maga is határozatosan buzdította és támogatta intézetének felállí-

tásában. Társalkodónéja ekkor a nagy műveltségű irónő: Karacs Teréz volt, a kit a létesítendő leánynevelő-intézet élére akart állítani, de ugyanekkor hívta meg őt igazgatónőnek Miskolcz városa is, mire Karacs Teréz maga helyett az előkelő családból való fiatal, képzett és életvidor Lőwey Klárát ajánlotta, a ki megható hűséggel ragaszkodott hozzá, elválhatatlan barátnőkké lettek, együtt örültek a haza dicsőségén s együtt szenvedtek érte a gyásznapokban.

A szűk látkörű és idegen nevelésű főúri világ azonban nehezen tudott megbarátkozni ama gondolattal, hogy egy arisztokrata hölgy, a ki anyagilag sines rászorulva, egyszerű nevelőnővé alázza le magát pusztán hazafiságból. Az egész nagyszabásu tervet inkább csak a grófnő bogarának tartották s mikor 1846. őszén intézete az Újépületre néző báró Majthényi-féle házban csakugyan megnyílt, egyetlen egy növendéke akadt: báró Puteani Rózsa, Deák Ferencz keresztleánya.

Mást bizonyára elcsüggesztett volna a kezdet csalódása, de Blanka grófnő rendületlenül bizott a sikerben. Kiváló tanárokat nyert meg a tanításra s azzal az egy leánnyal is oly szeretetreméltóan, annyi buzgalommal, türelemmel és kitartással foglalkozott, mintha attól függött volna egész sorsa és jövője. A gyermek bámulatos haladása mindenkit meglepett; a kis baronesz nem győzte eléggé magasztalni a grófnő gyöngédségét, szívjóságát, mindenre kiterjedő figyelmét, a mi aztán mégis felkeltette az érdeklődést az intézet iránt, úgy hogy már 47-ben Puteani Rózsan kívül a gróf Kornis-nővérek, báró Döry Matild, báró Perényi Malvin, báró Sztojka Julia, Blacskovics Lilla, a Bulgárin- és Csernovics-nővérek, Basti, Vukotinovics és Sztankovánszky kisasszonyok voltak a növendékei. Tanáraik közt voltak Hanák, a jeles természettudós, Fejér Pál, a kiről csak a márcziusi mozgalmak idején tudták meg, hogy azonos Vasvári Pállal, az ifjuság egyik lánglelkű vezérével, továbbá

Thern Károly jeles zeneszerző, a „Fóti dal“ megzenésítője.

Vasvári Pál a történelmet olyan meggyőző ékes-szólással adta elő, hogy a mikor Mucius Scaevoláról beszélt, az egyik leányka az nap este a gyertya lángjába tartotta a kezét, hogy ön magán figyelje meg, mennyire tudná követni a nagy római hős példáját. Maga a grófnő is mindig köztük volt, nem szigorú parancsolójuk, hanem igazi testvérük volt, kedves és gyöngéd, ki méltóságosan szelid és bizalomkeltő modorával megnyerte a leánykák szívét s azok oly benső szeretettel és tisztelettel ragaszkodtak hozzá, mint a gyermek az édesanyjához.

„Árnyéka sem volt ott, — írja De Gerando Antonia, az ismert kiváló író nő „Teleki Blanka életé“-ről szóló gyönyörű művében, — a modern kényelem-imádásnak, önző, kisszerű érzéseknek, hanem a helyett hősiesszellem, tiszta gyermeki boldogság, nemes egyszerűség töltötte meg a szívet. Az egyik kis leány például túlhalmozott czifra köntösökkel érkezett az intézetbe. Teleki Blanka semmit sem mondott neki. Hanem egyszer általánosan lévén szó az egyszerűség előnyeiről, este észrevette, hogy a kis leány szó nélkül bontogatta köntöseiről a sok csokrot és csipkedíszítést.

Mert Teleki Blanka mindig növendékei közt volt. Velök étkezett, velök sétált a hegyek közt, velök hallgatta az előadásokat, jóságos szemével folyton elárasztotta őket nemes szeretetével, folyton buzdította, folyton emelte őket belülről, suggestív módon, szikrázó eszével és művészi tapintatával eltalálva mindig azt, a mi csakugyan célhoz vezetett, a mi hatott, mindenikkel az ő természete igényei szerint bántva, mint józan, szerető, okos anya.“

Az anyai bánásmód pótolta itt a nyers fegyelmet, a tiszta nemes és önzetlen szeretet az oktalan szigorúságot, a melytől elfonnyad és kiszárad a fejledező gyermeki lélek, mint a sziklára esett mag.

A grófnő a maga nagy szívét, szellemét, tüne-

ményes honszerelmét ültette át ifju tanítványainak keblébe s ezek rajongtak érte. Az intézetben soha se volt szünnap, mert a leánykák azt tartották ünnepnek, a mikor az előadást hallgatták.

Híre is ment csakhamar az egész országban e maga nemében páratlan nőnevelő-intézetnek. Most már nem mosolygott a főúri világ a grófnő hazafias felhívásán, a melyet intézetének megnyitása előtt bocsátott ki. Mily szép, lelkes szavak, mily nagy igazságok voltak ezek!

„Nálunk — ugymond — a nevelés eddig csaknem kizárólag külföldi egyénekre volt bízva s ez okból minden szorgalom mellett, mely leányaink kiképzésére fordított, bennök, midőn kiléptek a cselekvőség terére, midőn a család általuk alakult, *oly hiány mutatkozott, mely teljes nemzeti létünkre homályt vont.*

Nőink nem neveltettek magyarokká, nem ápolgatott bennük azon szent tűz, melynek lángja a hon egyes polgárait egy nagy és hatalmas egészszé olvasztja. Idegenekként álltak nőink a hazában.

A multon okulva, átlátjuk már most, hogy a nevelésnek is, mint sok egyébnek a hazában, *nemzeti alapon kell nyugodni.*“

Igy szólt többek közt a grófnő felhívása és hogy mily komolyan, mennyi lelkesedéssel és kitartással szentelte magát úgy ő, mint Löwey Klára és Vasvári Pál e nemzeti hivatásnak, fényes bizonyság arra az előkelő családokból való serdülő leánykák teljesen átformált gondolatvilága, a melyben már a hazaszeretet és a nemzeti érzés igazi napként ragyogott. Ha olvassuk e leánykák kedves leveleit, csodálattal kell adóznunk azok emlékének, a kik tanításukkal, példaadásukkal a honszerelem tiszta oltárává építették zsenge sziveiket.

Báró Döry Matild például 48 elején ezeket írja: „A jövőben olyan derék nő akarok lenni, hogy a jeles nők történetébe lehet írni és falumat megmagyarosítani és azután a többi falukat.”

Báró Perényi Malvin azt igéri, hogy a falujában (Abaujmegye) lakó németeket meg fogja magyarosítani, könyvtárt alapít s erős meggyőződése, *hogy a szabadság előmozdítja a közjólétet.*

Báró Sztojka Julia ezt írja: „*Elismerem, hogy én németes kis lány voltam, de most szégyenlem hibámat.*“

Blaskovics Lilla kedves naivitással jegyzi meg: Én azt hiszem, hogy Nagy Károly azt nem jól tette, hogy annyi országot megdöntött.

Báró Puteani Rózsa elragadtatással dicsőíti a Gracchusok anyját, kárhoztatja az Anjoukat, hogy a nemzet szelleme ellen való törvényeket hoztak.

A midőn a szabadság márcziusi szellője fellobbantotta a nemzeti lelkesedés régen szunyadó parazsát, a kis honleányok boldog önérzettel mondják, hogy ha már egyebet nem tehetnek, büszkék arra, hogy leg-alább *magyarul beszélnek.*

Ilyen szellem uralkodott ez intézetben, azért volt ez a hazaszeretet Vesta-temploma.

A grófnő közös sétáik alkalmával elmondta nekik a lengyel nemzet sorsát, megtanította őket a fájdalmas jajkiáltáshoz hasonló lengyel himnuszra s a leánykák szemeiből könnyek peregtek, a mikor el-elénekeltek a letiport, szétszakgatott nemzet gyász-zsolozsmáját.

Az intézet 48-ban már alig győzte befogadni a növendékeket. De kitört a vihar, a tanárokból katonák lettek, az iskolák bezárultak, az ifjak kardot kötöttek és a harczmezőre siettek. Nem hiába zengett keresztül a hazán Petőfi riadója, hogy:

Elég soká voltunk fajankók,
Legyünk végtére katonák,
Elég volt már a furulyából,
Riadjatok meg harsonák!

De sietett is fegyvert ragadni minden épkezláb ember a haza védelmére. A grófnő is kénytelen volt feloszlatni intézetét. A főváros harczy zajtól, az átvonuló honvédek csatadalától visszhangzott. Nem kellett most senkinek se a könyv; a nők is lázban égtek, a

honszerelem szent varázsa mámorossá tette a gyermeksziveket is.

Az ifjúság most vérével irt könyvet puskaropogás, szuronycsattogás és ágyudörej között. És az a nemzeti dicsőség történetkönyve volt.

Blanka grófnő honleányi szive is tele volt a lelkesedés örömmámorával. Legmerészebb álmait látta valóra válni. A nemzet egyetlen varázsütésre szolgából szabad lett, törpéből óriás A mit ő csak évtizedek múlva remélt elérni, azt elérte Kossuth néhány nap alatt. Hazájára nézett egész Európa, soha se látta azt ily nagynak a történelem. Több volt ez minden boldogságnál, ez maga volt az üdvözülés

Itt maradt a fővárosban és gyönyörködött a csataterre vonuló daliák harczvágyó elszántságában. Elment Vasváry is, hogy ékesszólásával fegyverre szólítsa a népet. Nem kellett annak sok biztatás, elég volt ez a fölrázó kiáltás: „*Veszélyben a haza!*“ és ment az apa a fiával, az aggastyán az unokájával. A mithosi korcsodái elevenedtek meg. De a móori vesztett csata és Windischgrätz közeledése arra kényszerítette a kormányt, hogy Debreczenbe tegye a székhelyét. Dermesztően hideg téli napon, lázas zürzavarban siettek a honatyák, családtagjaik s a miniszteriumok tisztviselői a szolnoki vasutra.

Teleki Blanka Löwey Klárával együtt szintén Debreczenbe ment. Ezer aggodalom és remény között várták a harcztéri híreket. Közbe sűrűn látogatták Kossuth családját, Petőfinét, Vörösmartynét, Vahot Sándornét, Vas Gerebennét. Együtt készítették a lengyel-legio számára a lobogókat, a nemzetiszín kokárdákat, himezték az aranynyal és ezüsttel gazdagon áttört zászlószalagokat.

A szolnoki fényes győzelem híre felvillanyozta az egész várost. Diadalt diadal követett ezután. A nagy Damjanich hadteste csodákat művelt. A nemzeti öröm és lelkesedés, a honvédek dicsősége épp oly boldoggá, mint büszkévé tette a grófnőt.

— Áldom az Istent, hogy ebben a korban és magyarnak születtem, — mondta elragadtatással.

De mintha megirigyelte volna rövid boldogságát az ég, a hosszufalvi kastélyból azt a lesujtó hírt kapta, hogy édesatyja csöndes magányában, családjától elszakítva meghalt. Most már teljesen árva lett a grófnő. Nem csoda, ha annál nagyobb szeretettel fogadta édesanyjává a titáni harczot vivó hazát.

Május havában Debreczenbe toppant Vasváry Pál, ekkor már nemzetőri őrnagy, 600 főnyi Rákóczi-csapatával, melyet maga toborzott Szabolcs-, Szatmár- és Biharmegyében.

Neki már többnyire csak 14—17 éves gyermekek jutottak. A többi fegyverfogható nép már mind a harczmezőn volt. Vasváry a grófnőt kérte föl zászlóanyának, a ki maga készítette el az ezüstrojtos vörös selyemzászlót és saját kezével himezte rá eme büszke jelszót: „*Hazádnak rendületlenül . . . !*“ A másik oldalára meg ezt a sóhajtaást: „*Oh ha te élnél Rákóczi!*“

Mennyi vágy és öröm, mennyi honleányi büszkeség és kegyelet egy aranyszálakkal átszőtt röpke sóhajtasban! Igen, igen, ha akkor fölkelhetett volna Rákóczi, a boldogságtól sirva borult volna a haza földjére. Mert hős lett a magyar újra, nagy, vitéz és önfeláldozó, mint ő alatta. A mi vezérlő fejedelmünk áhiattal csókolta volna meg minden rögét e hazának, mert viasszaszállt fiaiba a kuruczkor bajnoki lelke. És ha akkor élt volna, ha az ő csodás, önzetlen, nagy honszerelmét beleönthette volna vezére szívébe, édes lenne mostan síri álma, mert drága hamvait már régen haza hozta volna a független, boldog magyar nemzet . . .

A grófnő nehéz zöld selyemszalaggal díszítette a hadi lobogót, rajta arannyal volt kivarrva a neve s alatta e végzetes évszám: 1849.

A zászlószentelési ünnepélyt Nagyváradon tartották ezerek jelenlétében s midőn a lobogó nyelébe mind be voltak verve a szegek, a grófnő kezébe fogván a

szabadság lengő, piros szárnyát, e szavakkal nyujtotta át Vasvárynak:

— *Vezesse dicsőséggel!*

A lelkes honleány jóságos arcza ragyogott a boldogságtól. Sohasem érezte még szívében a hazafias örömnnek azt az édes, mámorító lázát, mint ez ünnepest, feledhetlenül magasztos pillanatban.

Ez volt életének legboldogabb napja. Az a büszke tudat, hogy „az ifju hősök“ ama zászló alatt mennek győzni vagy meghalni, a melyet maga himzett, és az a gondolat, hogy selymébe szőtt fenséges jelszava rohamra fuvó kürt gyanánt járja át a névtelen vitézek lelkét, végtelen örömmel töltötte el szívét.

Vasváry gyönyörű beszédben esküdött hűséget a lobogónak. Halavány ajkáról csak úgy omlott a lelkesedés tüze és ragyogó szikraesőjével elárasztotta, felgyujtotta, megbűvölte a tengernyi népet, mely egy viharzó oczeán morájával harsogta utána:

— Éljen a haza, éljen a szabadság!

A grófnő átszelleműlten hallgatta a népléleknek ezt a fenséges kitörését, mely hatalmasabban rohan át a sziveken, mint a vulkánok tűzhulláma. Ki gondolta volna még akkor, hogy ez a gyujtó beszéd volt az ifju szabadsághős hattyudala és ez a nap az áldott emlékü grófnő utolsó örömnapja.

Vasváry julius 13-án elesett a fontinelli fensíkon. Előbb mellbe lőtték az oláhok s mikor lebukott lováról, egy Gavrilla Tógyer nevű paraszt lándzsájával átdöfte. Egy hónapra rá Görgei letette a fegyvert...

A grófnő jó és balszerencsájében hiven követte a kormányt elválhatatlan társnőjével, Löwey Klárával. Őrangyala volt a sebesülteknek, a szenvedőknek, segítője a nyomorgóknak.

Szegeden értesült arról a nagy csapásról, mely a hazát és nemzeti irodalmat érte Vasváry halálával. Nem tudta elhinni ezt a borzasztó hírt. Pár héttel előbb még mellette állott ifjusága daczos erejében,

tettvágytól duzzadva, szónoki hevének lobogó árjával fölkorbácsolva a nemes népszenvedélyt.

És ma már összeroncsolva, megcsenkitva ott feküd-
nék a havas fensík sziklás göröngyei alatt, az elhullt
névtelen hősök közös sírgödrében? Nem, ez lehetetlen.
Elesni senki se látta a nagy zűrzavarban. Honnan
tudják tehát, hogy mégis elesett?

És a grófnő, hogy kétségtelen bizonyosságot sze-
rezzen a fájdalmas hírről, rögtön Bánffy-Hunyadra
utazott, fölkereste a megsemmisült Rákóczi-csapat
néhány életben maradt tagját, hogy tőlük tudakozód-
jék Vasváry sorsáról. Mindannyian azt vallották, hogy
vezérük a harcz hevében eltűnt, de elesni nem látták.

A grófnő erre újból remélni kezd. Fiafént szerette
intézetének ifju tanárát s minden áldozatra kész volt,
hogy fölkutassa s ha él, fogságából kiválthassa. Ekkor
már ugysis megbánta Janku Avrám, hogy az oláhokat
föllázította ellenünk. Baleszescunak, a román emigráció
ügynökének közbenjárására levelet irt a kormányzóhoz,
melyben teljes semlegességet ígért, ha őt honvéd-
tábornokká kinevezik.

Igy tehát azt remélte a grófnő, hogy ha elmegy
a havasi oláh táborba s lefizeti a váltságdíjat Vasváry-
ért, azt szabadon bocsátják. Nagy elszántság és hősi
lélek kellett e merész lépéshez, mert nemcsak élete,
de ennél sokkal drágább női becsülete is kockán
forgott volna e vad és vérszomjas martalóczhad
között.

Már fel is készült a veszélyes útra, de a valkói
oláh pap, a ki megígérte, hogy elkiséri, lemondott a
nyaktörő vállalkozásról s a grófnő azzal a marczangoló
tudattal utazott Nagyváradra, hogy intézetének leg-
kedveltebb tanárát vagy a fontinelli síkon, vagy pedig
fogságában csakugyan megölték.

Szívből meggyászolta és megsiratta a hősvérü ifjut,
a ki jobbkeze volt az intézetben s oly sokat várt tőle
a haza is. A nagy és fájdalmas veszteség fölött így
sóhajt föl naplójában a ritka honleány: .

„Sokat, kimondhatatlan sokat vesztett a haza s mennyit vesztettem én!”

A debreczeni véres csata után Nagy Sándor hadtestének romjai Nagyváradra jöttek, a hol a tábori kórházban tömérdek honvédsébesült feküdt. A grófnő hölgyismerőseivel együtt egész nap tépést csinált, a saját költségén készítette el a gyógyszereket, a kötelekeket, hogy a szegény, elcsigázott, kimerült és nehéz sebekből vérző hősök semmiben se szenvedjenek hiányt.

De az ő nemes, emberbaráti lelke akkor sem tagadta meg magát, a mikor az oroszok özönlötték el a várost. Az ellenség sebesültjeit is épp oly önfeláldozóan ápolta, mint a honvédeket. Pedig jól tudta, hogy ezeket a szabadság meggyilkolására küldötték hazánkba. Hanem a kórágyon megszűnik a gyűlölet, ahhoz csak szeretettel léphet minden nemes lélek . . .

Midőn a két nagy hatalom szuronygyűrűjével megfojtották a nemzet igazságos ügyét s vele szabadságát és boldogságát, a bujdokló honvédek ezerével lepték el a várost. Szívfacsaró volt a bánat és a nyomor, a mely lerítt róluk. Ajkuk néma volt, de a szemükben ott ült a mélységes keserv, a kimondhatatlan fájdalom, mely darabokra zúzta a szívüket. Egy-egy lehullott, sárba tiport levele volt mindenik a nemzet kidöntött, szétforgácsolt szabadságfájának.

Eheztek ők, a kik vérükkel táplálták a hazát. Nem volt betevő falatjuk azoknak, a kik a saját husukat és szívüket adták oda a nemzetnek. Koldus és Istentől, embertől elhagyott lett az is, mint bujdosó fiai. Milyen lélektébolyító helyzet! Hanem a grófnő mélyen elrejté szívében a földig sujtott honleány keservét s a jótékonyság igazi nemtőjeként jelent meg közöttük. Az értékét vesztett magyar bankók helyett ezüst pénzt osztatott ki köztük s a Kossuth-bankókat eltette emlékül. Oh dehogy sejtette még akkor, hogy a kriptába zárt nemzetnek és különösen neki, ez ártatlan emlékekért is annyit kell majd szenvednie.

Az elesett, elvérzett szabadság földönfutó vitézei

nemcsak éheztek, de rongyosak is voltak, a ruha rég leszakadt róluk, csak felismerhetetlen foszlányok maradtak rajtuk, mert esőben, sárban, villámló zivatarban mindig a szabad ég volt a takarójuk s a két tenyerük a párnájuk. A grófnő hű társnőjével együtt tehát ruhát és lábbelit is vett nekik és ha a szivét ki tudta volna szakítani értük, azt is örömmel adta volna oda, mert árvák voltak ezek is, mint ő, de szegény, sorsüldözött árvák, a kiket csakugyan még az ág is húzott...

A halálos csend, a mely a házára feküdt, a nemzeti gyász és tompa kétségbeesés iszonyuan hatott a grófnőre. Családját szétszórta a vihar. Sógora, ki mint zászlótartó vett részt a győri csatában, a fegyverletétel után Drezdába ment s ott meghalt. Nővére, kit el akartak fogni, hamis útlevéllal Párisba menekült.

Szeretett volna elvonulni a világtól, magányba temetkezni honleányi bánatával, de nem tudta merre menjen, hogy ne hallja a kőpadra feszített nemzet szívtépő hörgését. A hosszufalvi kastély üres volt és rideg. A boldog gyermekkor édes emlékeit gyászba borította a szülők halála és ez emlékek zokogva borultak volna amugy is könnytől ázott lelkére.

Felutazott tehát a fővárosba. Ott sok a nép, könnyebben el lehet temetkezni. Visszament intézetébe azzal a szándékkal, hogy ha lehet, ősszel újból megnyitja. Hanem az intézet ablakai éppen az Újépületre s ott is arra a borzasztó emlékü V-ik pavillonra nyíltak, a melyet a legszonyatosabb kínzókamarává tett Haynau.

Nap nap után hallotta az udvaron végigbotozott honfiak jajkiáltását, a tompa dobörgést, a halálos ítéletek felolvasását, a czölöpverést, a fegyverropogást. Lelke iszonyattal telt meg és futott, menekült a fővárosból. Pálfalvai kastélyába vonult, a hol most De Gerando Atilla lakik fenkölt lelkü nejével, gróf Teleki Irénnel. Ez a kastély vastag falaival, boltíves mennyezetével, elszigetelt fekvésével szinte hivatva volt arra, hogy elzárja őt az egész világtól.

Itt élt a grófnő ezentúl teljes elvonultságban, pénzzel segítve a bujdosásukban arra vetődő honvédeket s rejtegetve őket a zsandárkopók elől.

Itt talált menhelyet Ocsvay Ferencz, Bem tábornok hivatalos lapjának, a „Honvéd“-nek szerkesztője, a kit utóbb elfogtak s husz évi vasban töltendő várfogságra ítélték, a melyből hét évet töltött ki a jوسفstadti kőkoporsóban.

Ocsvay álnév alatt mint gazdatiszt szerepelt a kastélyban.

Szatmármegyének ekkor egy Baranyai nevű magyar ember volt a főnöke, a ki inkább jószívvel segített a menekülők sorsán, semhogy üldözte volna őket. Ha már nem tudtak hova menekülni a zsandárok elől, egyenesen hozzá állítottak be, hogy csináljon velük valamit, mire az öreg fogait csikorgatva, rájuk förmedt:

— Ebadta tacsói, most még nekem kell védelmeznem őket. Mars be az irodámba, ott fogtok ezentúl dolgozni.

A grófnőt se háborgatta senki csöndes magányában. Irt, dolgozott, olvasott, ifjusági iratokat fordíthatott és sűrűn levelezett Emma nővérével. Fájdalom azonban, e levelek mind a pesti és bécsi kabinetnoiron mentek keresztül, felbontották, tartalmát elolvasták, lemásolták s csak úgy továbbították. Ártatlan levelek voltak ezek, hanem sokszor előfordult bennük a haza és szabadság. Miről is írhatott volna a nagy halottasházban, mint a kiterített testvérpárról?! Minden betűje sötét gyászként folyta körül a két tetszhalottat.

Nem sejtette szegény, hogy leírni sem szabad, a mi fáj a szívnek, hogy még az ártatlan betűkből is láncszemeket vernek az önkény pribékjei.

Vigyázták őt pálfalvi magányában, mert hiszen a Teleki-család néhány tagja dicsőséges részt vett a szabadságharcban s a nagy Teleki László diplomáciai tevékenysége akkor se szűnt meg, a mikor a sír szélén állott nemzete.

Hej, hogy szeretne volna elevenen belerántani a bécsi kéz! Hogy betemette volna ólommal, vassal és sziklakövel, ha nem állnak őrt körölte az emigránsok, távol a hazától, de elég közel a hatalmakhoz, hogy az európai közvélemény legalább félszemével mindig láthassa letiport és koldusbotra juttatott hazánkat.

Gróf Teleki László vezére volt a nyugatra szakadt emigránsoknak. Allandó összeköttetésben volt Kossuth-tal; irt, levelezett, kitartásra buzdított, sorra kopogtatott a hatalmaknál, hadd lássák mindenütt, hogy él még a magyar, bár kitepték a lelkét: a szabadságot.

Mennyire szeretne volna nyakába vetni a hóhérhurkot a bécsi kéz. De bosszuja nem ért odáig. Hanem itt van rokona, az ártatlan Teleki Blanka. Ezt kell elfogatni, börtönre vetni, kínozni, sanyargatni, az ő szenvedésével rajta is végig suhint a bosszu ostora.

A titkos parancs folytán, 1851 tavaszán zsandárok lepték meg, összes irományait és magánleveleit elkobozták, május 13-án újból visszatértek, mindent átkutattak, még a padlót is felszakgatták, aztán befogattak a saját kocsiába, hogy Nagyváradra kísérik.

A grófnő csodálatos lelki nyugalommal és hidegvérű megvetéssel nézte a kastélyát felduló pribékhad garázdálkodását. A durva parancsnak, hogy kocsiába üljön, szó nélkül engedelmeskedett, hanem mikor az elfogatására küldött császári hivatalnok is melléje akart telepedni, lesújtó tekintettel mérte végig s metsző hangon így szólt:

— Ily társaságban én nem utazom!

A leforrázott szolgálélek ajkába harapott, de a fenséges női méltóságtól erkölcsileg legyőzve, alázatosan a bakra kuporodott s úgy kísérte a grófnőt a nagyváradi várba.

Itt kezdődött a nagy honleány évekig tartó kínszenvedése. Ez volt az első lépés ama tövissel hintett kálvária-úton, a melyen oly sokan roskadtak össze s lettek névtelen vértanui az elbukott nemzeti ügynek.

Még ki sem hallgatták s máris oly szigorúan őriz-

ték, hogy még Miksa bátyját se engedték be hozzá. Csak Tisza Lajosnénak sikerült leleményes női fortélylyal besurranni cellájába s a Teleki-leány azzal vigasztalta Blankát, hogy ne essék kétségbe, mert a család mindent elkövet kiszabadítására.

— Nem is félek, — felelte rendületlen nyugalommal a grófnő, — mert semmi olyast se tettem, a miért joggal börtönben tarthatnának.

Szegény, boldogtalan grófnő! Hogy is képzelhette volna az ő igazságszerető, gyöngéd, nemes lelke, hogy az önkénynek nem a jog és igazság, nem a tisztesség és becsületérzés a fegyvere, hanem az álnokság, a törvénytíprás, a rágalom és becsstelen hazudozás. A térdig vérben gázoló szoldateszka benne nemcsak az áldozatkész s törhetlen erélyű honleányt, hanem a forradalmi szellemű főúri nőt is porig akarta alázní. Meg akarták törni. el akarták sorvasztani testben, lélekben egyaránt. Azt sem engedték meg, hogy könyveket és írószereket adjanak be neki. Mert jól tudták, hogy az sokkal gyötrelmesebb csapás egy művelt lélekre, mintha kezét, lábát bilincs marja föl. Azt akarták, hogy nagy szellemét s csodás türelmét törpe kétségbeesés tépje foszlányokká s fenséges női büszkeségének széthullt forgácsain csúszszék kegyelemért.

Hanem rosszul számítottak! A grófnő nem sirt, nem esdekelt és nem csüggedett. Édes a szenvedés az ártatlanság felemelő tudatában és kétszeresen édes akkor, a midőn a nemzet színe, virága börtönben sorvadoz. A mult nagy emlékei türelemmel vértetik a szívet s a tomboló önkény törészúrásai visszapattannak róla.

Ha fojtogatni kezdi az unalom, leguggol a földre, fölkaparja körmeivel az agyagot, vizes korsójával megnedvesíti, péppé gyurja s mialatt magasztos gondolatok röpködnek lelkében, egy alvó oroszánt formál a jéghideg földből s oldalára vési:

— *Csak alszik!*

Igen, csak alszik s erős benne a hit, hogy a nemzet,

ez a nagy beteg szunnyadó oroszlán nemsokára megint fölébred s ha megrázza magát, szétesik szuronyketrecze, leszakad rabláncza és ijedten rebben el róla a förtelmes vampirsereg, mely most vérét szivja és sebeit marja.

Nap-nap után fakgatták, vallatták, minden legkisebbke jegyzetét, levelét felolvasták, de az ottani hadbíró semmi felségsértőt se talált bennök s az ott járt családtagok előtt úgy nyilatkozott, hogy fölmentése kétségtelen.

Hanem a kamarilla vele akarta sakkban tartani a külföldre menekült Telekieket s a helyett, hogy a vizsgálatot beszüntette volna, titkos utasítást adott ki, hogy a grófnőt kísérvék fel az Újépületbe, fogják el Lőwey Klárát és 14 éves Bernvallner Erzsí nevű szobaleányát is.

Durva katonák szuronyai közt hozták föl Pestre. Az V-ik pavillonba zárták őt is, nedves, szűk, korhadtnak padlója szobába, a melynek szögleteit vastag pókháló takarta.

Más-más cellában volt Lőwey Klára és Bernvallner Erzsí.

Az V-ik pavillon a vesztőhelyre nézett.

Innen vitték a siralomházba Batthyányt, Csányit, báró Perényit, herczeg Voronyeczkit, Szacsvayt és a többi vértanút.

Egy gyöngye szívének nőnek iszonyu még rágondolni is ez épületszörnyre, a melyből annyi nagy hazafit hurczoltak a bitó alá és a sortűz elé. És az ártatlan grófnőt ebbe az irtóztató kriptába zárták.

Azt hitték, hogy a borzalom elveszi az eszét, megtöri méltóságát, összezúzza büszkeségét és vallani fog, mint a parancsolat. Még azt is magára veszi, a miről tudomása sincs, csak hogy szabaduljon innen.

Épp azért nem is siettek vallatásával. Hadd puhuljon meg előbb, hadd locsolja cellája földjét könyeivel s hadd szárítsa föl ismét szabadságért epedő

sóhajásaival. A sok köny és sóhaj majd csak el-
olvasztja gőgös büszkeségét, mely most jégpyramisként
emelkedik közte és kínzói között. Aztán jó az esdeklés,
a könyörgés, a megalázkodás és fogadkozás, hogy ezentúl
áldani és magasztalni fogja a brutalis zsarnokságot,
mely aczélkörmeivel nemzete szívében vájkál.

Ámde újból csalódnak! Nem borzad ő itt sem.
A martyrok árnyai nem vértől cseppegve sóhajtoznak
körülötte, hanem a megdicsőülés sugárkoszorujától
körülragyogva simulnak hozzája és bátorítják, vigasz-
talják:

— Ne csüggedj, mi veled vagyunk!

És nem is csügged! A vértanuk eszményien tiszta,
nagy jelleme beleolvad a szívébe s akár mint kínozzák,
nem érzi, nem fáj neki, mert csak a teste van
a börtönben, a lelke ott van fönnt a martyroké között.

Irni, olvasni itt sem szabad, de szelleme szabadon
szóheti gondolatait, belefűzve a szabadság virágait s a
szebb jövő hajnalsugarait.

A levegő büzhödt, a cella dohos és homályos,
ablakai előtt vastag deszkafal, de mégis lát egy
tenyérnyi darabkát az égből s ez elég, hogy gon-
dolatai keresztül szállhassanak az egész hazán.

Hanem mikor dobpergést hall, vagy a botozott
honfiak fájdalmas hörgése üti meg a fülét, a düh
démona szállja meg, finom kis keze ökölbe rándul s
haragtól szikrázva kiáltja:

— Átkozottak!

Igy tölt egy hosszú kínos félévet börtönében.
Senki se néz feléje, mintha ott felejtették volna. Csak
rövid sétái alkalmával láthatja barátnőjét Löwey Klárát,
de beszélniök nem szabad. Ha valakit halálra ítélnék,
gondoskodnak róla, hogy pontosan értesüljön a ki-
végzés percéről.

A hullaszállító kocsis is ott áll meg mindig az ő
ablaka alatt, hogy szíve összefacsarodjon a borzalom-
tól s erős lelkét a halálfélelem rémei fojtogassák.

Igy majd csak megtörik s bűnbánó alázatossággal esik lábaik elé, hogy kegyelemért esdekелjen.

A mikor végre azt hitték, hogy a sötét kinzó-kamarában és tébolyító magánosságban, a szörnyű jelenetek hatása alatt teljesen megpuhult, a haditörvénszék elé vezették, a melynek előadója Bilkó kapitány volt. A zsarnokság ezt a páratlan hülyét a penzió sírjából ásta ki s azért minden követ megmozgatott, hogy az újból reá mosolygó bizalmat a legképtelenebb hazugságok halmazával érdemelje ki.

Hat hónap alatt összegyűjtött minden parányi írást, könyvet és levelet, a mi valaha a grófnő kezén megfordult. Mindazokat beidéztette, a kik valaha szót váltottak vele. Egész garmadában feküdt előtte a sok könyv és íráscsomó.

— Ezekben van az ő halálos ítélete, — mondotta kezeit dörzsölve a hadbíráknak, a kik nagyobbreszt épp oly bárgyuk és félkegyelműek voltak, mint ő.

A mikor a grófnő családja megsürgette nála a pör befejezését, kárörvendő gúnynyal s roppant fontoskodó képpel válaszolta:

— Oh, ez nem megy olyan könnyen, ez monstre-pör, még százakat kell kihallgatnunk.

És ki is hallgatott vagy kétszáz tanut az ország minden vidékéről. Buta volt, mint az éjszaka, de agyafurt s a keresztkérdések egész özönével árasztotta el a grófnő ismerőseit, hogy bizonyítékokat szerezzen ellene. Hanem a tanuk közt nem akadt egy se, a ki csak egy mákszemnyi kompromittálót is mondott volna.

Ekkor aztán 70 éves nagynénjét, gróf Brunswick Terézt fogta vallatóra. Összes irományait, könyveit lefoglaltatta s hetekig gyötörte a legképtelenebb kérdésekkel. Gróf Brunswick Teréz volt tudvalevően az, a ki hazánkban és Bajorországban (a hová az udvar meghívására ment) a gyermekkertek felállításával halhatatlan érdemeket szerzett.

Számos neveléstudományi értekezése volt részint kinyomatva, részint kéziratban Ezeket Bilkó egytől-

egyig mind felolvastatta. A grófnő valamennyit 25—30 évvel ezelőtt irta, már maga sem emlékezett rájuk, azért nagy figyelemmel hallgatta s mikor egy neki tetsző pontot olvastak, megfélekezve a haditörvénytől, tapsolva kiáltá:

— Bravó, Teréz, ezt valóban jól irtad!

— Ruhe! — förmedt rá magából kikelve a pléh-gallérra áhítózó Bilkó s a grófnő csak ekkor vette észre, hogy sötétlelkű vérbírák előtt áll.

A kapitány toporzékolt dühében, hogy az agg grófnő irataiból semmi vádanyagot se lehetett kihalásznia. De hát szerinte Blanka grófnő a legveszedelmesebb forradalmár és összeesküvő volt, a kit okvetetlenül halálra kell ítélni s azért ismét egy teljes évig folytatta a vizsgálatot, szorgosan áttanulmányozva a grófnő összes leveleit és Vasvári naplóját, melyet becses ereklyeként őrzött s a mely szintén Bilkó zsákmánya lett.

Ezalatt egyre szigorubbá tette fogságát is. Czellája ablakát újra falaztatta s ez által oly nedvessé tette, hogy falain penészgomba nőtt, ajtajára pedig kerek lyukat vágatott, hogy a durva örök tolakodó tekintetétől akkor se lehessen megóva, a mikor elszenderül e kőkoporsóban.

De a grófnő ajkát nem nyitá panaszra e női méltósága ellen intézett durva merénylet se. Ruháiból akgatott függőnyt ágya elé s néma megadással és krisztusi türelemmel viselte keresztjét.

A midőn Noszlopyt és Sárközyt kivégezték, e szörnyű hírrel maga kedveskedett neki, ama hátsó gondolattal, hogy hátha megrendíti e fájdalmas hír s bűnbánó vallomásra bírja.

— Dicsőség a hazáért meghalni!

Ezzel a büszke válaszszal fizette ki a grófnő s az otromba véreb megszégyenülve kullogott ki czellájából.

A mikor újból vallatni kezdte a fehérkabátos és feketetollas kalapu haditörvénytől, oly baromi butaságot árult el, hogy bárgyu kérdéseivel gyakran még vérebtársait is hangos hahotára fakasztotta.

Egy izben kezébe kapva a Bernardin de St. Pierre által még a mult században irt *Pál és Virginia* című regény fordítását, így kiáltott föl:

— Tudja-e, hogy vannak földalatti börtönök, hová semmi világosság nem hatol soha, hogy csak tőlem függ s azonnal oda vitethetem; ha tudja, tehát vigyázzon szavaira. (E közben kardját csörgette s öklével nagyokat csapott a zöldposztós asztalra.) Nos hát vallja be őszintén, ki az a Pál és ki az a Virginia?

— Azok nekem amerikai ismerőseim, — felelte szánó mosolylyal és metsző gúnnyal a grófnő.

Bilkó meglegedetten dörzsölte szikár kezeit.

— Lássák uraim, fordult a hadbirák felé — ő tehát még az Amerikában csatangoló forradalmárokkal is conspirál.

Egy hadapród azonban meg nem állhatta, hogy ki ne ábrándítsa kolosszális tévedéséből. A kegyetlenül lefőzött Bilkó erre még jobban prüszkölt. Rácsapott az előtte fölhalmozott iratokra s dühösen orditá:

— Ime egy halmaz irka-firka! Az ember azt hinné, hogy szemétre való haszontalanságok, de ha kezébe vesz egyet és bele pillant, tüstént szemébe ötlík rajta ez a szó: *haza*. Haza, haza! Én is születtem valahol, de azért soha sem emlitem hazámat.

Ilyen fattyuvérű, hülye szolgalelek tartotta kezében a grófnő és Löwey Klára sorsát, a kit szintén hónapokig vallattak, külön-külön, majd meg egymással szembesítve őket.

De hasztalan fogták a két honleányt a legagya-furtabb keresztkérdések közé, hiába szőtték éjjel-nappal a hálót megrontásukra, a grófnőnél talált néhány száz Kossuth-bankón kívül egyetlen terhelő bizonyítékot se tudtak felhajszolni ellenük. Ekkor aztán két vessző-paripán kezdett lovagolni Bilkó.

Az egyik volt a grófnő nevelőintézete, a másik meg az a levelezés, a melyet Párisban lakó Emma nővérével és Löwey Klarával folytatott, a ki báró

Sztoyka Julia nevelőnője volt Szlatinán s onnan is hurczolták az Újépületbe.

E levelek felolvasása alkalmával ismét teljes meztelenségében tárult föl az ő példátlan bamhasága. A midőn például kezébe akadt Lőwey Klárának ama levele, melyben azt írja, hogy tanítványainak gyöngye egészsége miatt valóságos sisiphusi munka a tanulás, Bilkó mellét verve sziszegte:

— Nos, mit szól ehhez, nemde azt jelenti ez, hogy az ön által hirdetett forradalmi eszmék nem nagyon terjednek.

Ez eget ostromló hülyeségre a hadbirák is elnevelték magukat. Bilkó elképedve nézett rájuk, aztán dühösen kaparászva a rengeteg aktacsomóban, előrántotta belőle Lőwey Klárának egy másik levelét s diadalmasan lobogtatva a vérbirák felé, ideges izgatottsággal makogta:

— E levélben meg van írva, hogy ő megálmodta, mint hullanak le a lánczok a honfiak lábáról s hogy jelennek meg előtte dicsfénytől övezve. Ez aztán, uraim, fájdalom, már nem nevetséges. Ki álmodta ezt? — fordult sziszegve a rabnők felé.

— En, — felelte Lőwey Klára.

— Elég! — kiált föl kárörömmel Bilkó, — ez egészen politikai. A ki ilyet álmodik, az így is gondolkodik, azért én ez álmot igen fontosnak tartom.

Más alkalommal meg a tömérdek levélcsomót bontogatva, így szólt:

— Az ember kezébe vesz egy kis rongy papirost, azt hinné, hogy szóra se érdemes, de alig pillant rá, már is ily fontos szavakat talál benne: Haza és szabadság és kénytelen egytől-egyig végig olvasni, ha belevakul is.

De minthogy e levelek tartalmából se sikerült kihámozni az összeesküvés vádját, teljes erővel a nevelő-intézetre vetette magát, mert abból indult ki szerinte az egész 48-iki „lázaság“, ez hintette el az egész országban a márcziusi szabadságeszméket.

A nővérehez intézett levelekből pedig azt sütötte ki, hogy a grófnő az emigransokkal szövetkezve új forradalmat akart támasztani az országban. És hogy ez alávaló hazugságok pyramisára a bokrétát is feltűzhesse, mindenféle ígéretekkel rávette a grófnő hysterikus szobaleányát, hogy esküt tegyen arra, hogy úrnője tényleg összeesküvést szőtt.

Ennyi gazzal szemben nem maradt más fegyvere a grófnőnek, mint a törhetetlen dacz és néma megvetés. Hadarhatott előtte bármit, ő összefont karokkal, némán, mozdulatlanul állt és hallgatott. Csak szelid szeme szikrázott néha, mikor a rágalmak egész özöne omlott a foghijas véreb szájából.

Sanyargatásában is kifogyhatatlan volt ez a hóhérfattyú. A grófnő Smialovszky főporkoláb szép fiatal feleségétől kapott kosztot. Ez a jólelkű magyar nő titkon sok kedvezésben részesítette a szegény foglyokat. Büszke is volt rá, hogy a politikai rabok, a kik oly találóan nevezték el az Újépületet Babylonnak, őt meg Babylon királynéjának nevezték.

Bilkó kivitte, hogy az élelmezést egy lelketlen kufarra bizzák fejenként napi 5, mondd öt krajczárért. Ez volt a grófnő karácsonyi ajándéka. Ehetetlen moslék, a mihez már csak akkor nyult, ha igazán roskadozott az éhségtől.

De a vakbosszunak ez az újabb szennyos hulláma se tudta lesodorni a türelemnek ama sziklájáról, a melyen vértanui nyugalommal állt a végtelen gyötrelmek sivár tengerében.

Bilkó ekkor megint egy újabb gazzal eszelt ki megfélemlítésére. Spiczlijei által teleharangoztatta az egész várost, hogy Teleki Blankát kivégzik. E rémhírre a nép seregestől tódult az Újépülethez s a szivrázó jelenetről Vay Miklós báró „Öt hét az Újépületben” című naplótöredékében ezeket írja: 1852. szeptember 11. „Ma reggel, a mint ablakomat kinyitottam, azt láttam, hogy a vesztőhely és környéke tele van emberekkel. Gyorsan felöltöztem. Kétségtelen, hogy Bilkó és társai

ismét kivégzést rendeznek. Az irodába menekültem, hogy távol legyek e mészárlástól. Ott hallottam, hogy egy szakasz katonát küldtek ki, hogy a tömeget széjjeloszlassa. Az emberek ugyanis arra az álhirre futottak össze, hogy Teleki Blankát kivégzik. Ő maga is hallotta ezt s őt magát is, a ki pedig oly hőiesen viseli magát fogságában, annyira felizgatta e hír, hogy dr. Kudlert hívták el hozzá.

Szeptember 12. Már megint ugyanaz a komédia. Az emberek ismét összesereglettek, hogy a szegény Blanka kivégzését lássák. Ebből is lehet látni azt a jó véleményt, a mit a közönség alkotott magának a hadi törvényszékről.

Ime, ez a nyomorult vén szószátyár még attól se borzadt vissza, hogy ilyen rettentő álhírekkel zúzza össze a grófnő türelmes lelkét. De célját most sem érte el. A grófnőt rendkívül felizgatta ugyan ez az égbekiáltó merényletterr, de egy csöppet se ingatta meg méltóságosan szelid, békétűrő magatartásában s Bilkó úr hasztalan rángatta ezentúl a vészharang kötelét, hasztalan riasztotta föl a gyászbaborult várost síri nyugalmaiból, a grófnő csak nevelte szánalmas cselvetéseit.

Tömvé volt ekkor politikai foglyokkal az Újépület. Százharminczan sorvadoztak itt az osztrák rabkenyéren, köztük egy gyermekleány és egy hét éves fiúcska is. Hogy mit vétettek ez ártatlan gyermekek, azt csak a rémuralom hiénái tudták volna megmondani. A grófnő dugaszban tartott pénzéből itt is segítette a szegény szenvedőket.

Ezerféle módot eszelt ki arra, hogy a sötét folyosón, vagy a szűk udvaron végzett sétáik alkalmával kezökbe csusztassa a pénzt. A foglyok részvétteljes tekintetében, hálás mosolyában és köszönő sóhajlásában elég vigaszt talált szenvedéseire.

Bilkó még rokonainak se engedte meg, hogy czellájában meglátogathassák.

Bizonyítja ezt Vay Miklós báró naplója, a ki

szeptember 8-án ezt írja: „Valóban nagyra kell becsülnöm, hogy Teleki grófné, született Jeszenák Lujza bárónő meglátogatott. Ide jött ő, a hol alig egy órával kivégzése előtt utoljára látta szeretett bátyját. *Teleki Blankához nem bocsátották be...*“

A család e közben mindent elkövetett, hogy a grófnőt kiszabadítsa a sátánlelkű Bilkó tigriskörmei közül. Erdély volt kormányzójának, a konzervatív Teleki Józsefnek és Forraynének végre sikerült kinyernie Albrecht főherczegtől ezt a parancsszerű alájegyzést: *Citissime* (a leggyorsabban), mire Bilkó kénytelen volt gyorsan befejezni a borzasztóan elnyújtott vizsgálatot.

Most még egy utolsó kétségbeesett lépést tett, hogy a grófnőt halálra ítéltesse. Ráfogta, hogy a Vasvári naplója tulajdonképen az övé s az nem egyéb, mint a forradalom bibliája, a miért fej- és jószágvesztés a legkisebb büntetés. A hadbírák azonban írásszakértők nélkül is látták, hogy ez a napló elejétől végig Vasvári írása s elejtették az épp oly förtelmesen gonosz, mint tarthatatlan vádat.

Bilkó ezt a kelepczéjét is önmagától összedőlni látván, még egyszer tollba mondatta Teleki Blanka és Löwey Klára vallomását.

A két nagy honleány, a kik két év óta szenvedtek különszakítva egy fedél alatt, ez utolsó kihallgatáson találkoztak először a haditörvényszék termében s a keserű viszontlátás annyira elérzékenyítette őket, hogy hangos zokogással borultak egymásra.

A hatalmát sülyedni érző Bilkó azonban itt se tagadhatta meg ocsmány jellemét. A két martyrleány önérzetes vallomását minduntalan félbeszakította s a jegyzőkönyvet az irnokkal teljesen meghamisíttatta, mert mindegyre ráförmedt:

Ezt ne írja be!

A mikor aztán 1853. június 21-én az ítélethirdetésre került a sor, Bilkó még egy örült gaztettet akart elkövetni. A haditörvényszéknek ugyanis a grófnő

halálra ítéltetését indítványozta, de leszavazták. Ekkor minden erejét megfeszítette, hogy legalább ijesztésképen engedjék meg felolvasni azt, hogy halálra ítéltetett. Itt pihenjenek meg s a mikor a grófnő majd ájuldozni fog, akkor mondják tovább, hogy kegyelem útján azonban a halálos ítélet várfogságra változtattatott.

A többség ezt sem fogadta el s Bilkó a két év óta annyi verejtékkel ácsolt vérpadot romba dőlteni látván, dühösen elrohant s az ítéletet más hadbíró hirdette ki.

Az annyira áhitozott pléhgallért azonban megnyerte s abban feketett vissza ismeretlen sírjába, a melyből a rémuralom ezt a lelketlen csontvázat kiásta.

Az ítélethirdetésre még ő tette meg az előkészületeket, persze olyan gyászos czerimoniával, hogy az összes foglyok azt hitték, hogy a grófnőt csakugyan halálra ítélik. A kihallgatási terem asztalát fekete posztóval vonatta be, közepén égő gyertyák között a feszület állott gyászfátyollal átkötve. A tisztek feketetollas csákóban, kivont karddal sorakoztak az asztal előtt, a dob is fekete fátyollal volt bevonva, az ajtó előtt szuronyos cserepárok álltak.

Maga a grófnő is azt hitte, hogy innen egyenesen a siralomházba viszik s mint később mondotta, valami kifejezhetetlen, túlvilági boldogságot érzett, hogy életét áldozhatja szerencsétlen hazájáért.

A hadbíró síri csendben fogott az ítélet felolvasásába. A bevezető rész elmondja, hogy törvényesen megállapított tényállás, saját és tanuvallomások alapján rájuk bizonyult, hogy a párisi magyar menekültekkel s De Gerando özvegyével összeesküvést szőttek Magyarországnak Ausztriától való erőszakos elszakítására, új forradalom szítására s e végből eme hajmeresztő dolgokkal egyengették az utat:

Leányok nevelésével, forradalmi elvek szerint, hogy mint anyák, hasonló elveket terjeszszenek; lázító tartalmu iratok, könyvek és képek terjesztésével; a nép hangulatáról tudósítások, kormányellenes hírek és

mondák gyűjtésével, azok keringésbe hozásával, Magyarország kitűnő forradalmi férfiai életiratának megszerzésével s annak Párisban sajtó alá való rendezésével, üldözött politikai szökevények rejtegetésével, egyesület alakításával, mely politikailag kártékony tartalmu könyveknek beszerzésével, lefordításával s olcsó kiadásokban való terjesztésével foglalkozott, Löwey Klára, mint tag, résztvevőket toborzott, végül 770 forintnyi tiltott Kossuth-bankó is találtatott nála.

Mindeme hajmeresztő bűnökért a haditörvényszék Teleki Blankát *tíz évi, vasban* töltendő várfogságra, Löwey Klárát pedig *öt évi* várfogságra ítélte.

A vizsgálati fogságot azonban a legfelsőbb megerősítés beszámíttatta a büntetésbe, Albrecht főherczeg pedig a lánczot is törülte. Ez is nagy kegy volt abban a nemzetirtó borzalmas időben. Mintha nem mindegy volna már, hogy mázsás köveket, vagy apró göröngyöket raknak-e a koporsónkra.

A hadbírák azt hitték, hogy a kegyetlen ítélet hallatára a két honleány egyik ájulásból a másikba fog esni, de mennyire elámultak, a mikor úgy álltak előttük összefont karokkal, hideg nyugalommal és királynői méltósággal, mintha ők volnának a bírák s ezek a feketelelkű vakondokok az elítéltek.

— Megértette? — rivallt a grófnőre az auditor.

— Csupa hazugság az egész, — vágta szemébe a grófnő s halvány, szelíd arczán szinte lobbogó vetett nemes lelkének haragja.

A véredek összenéztek és szégyenkezve sütötték le sunyi fejöket e csodás lelki nagyság előtt. Négy-szem közt azonban értésére adták, hogy ha kegyelmet kér, nem zörget hiába.

— Ezt a szót én nem ismerem, — felelte undorral a grófnő. — Csak a bűnös szokott alázkodni, nem az ártatlan.

És oly büszkén nézett végig e pulya népségen, mint egy diadalkocsiban ülő római hadvezér...

Az erkölcsi győzelem az övé volt. A kik meg

akarták törni, maguk törték meg, a kik le akarták alázni, magukat alázták meg. Az égbekiáltó ítélet által homlokára tették a martyromság töviskoszoruját, de az ő erős lelke abból győzelmi koszorút font. A hit szent vértanuinak égbeemelő boldogsága sugározta be sápadt vonásait.

Szeretett volna felkiáltani, mint Diagoras, mikor az olympiai versenyeken fiát és unokáját megkoszoruzni látta:

— Mi kár, hogy meg nem halhatok, mikor ilyen boldog vagyok!

Ő is boldog volt, hogy a hazáért tovább szenvedhet... A hadbírák nem győzték eléggé csodálni e törékeny, gyöngé nő lelki erejét, szellemi fölényét, óriási önuralmát. Még egy bánatos sóhajtás se szakadt föl kebléből. Ugy ment vissza cellájába, mintha rózsákat hintettek volna a lábai elé.

Nagynénje, az agg Brunswick grófnő, a ki végtelenül szerette, fájdalomtól roskadozva és gyermekként zokogva bucsuzott tőle.

Blanka grófnő meghatottan ölelte át és szeliden simogatva, így szólt:

— Ne sirjon, édes néni, én oly szép időket éltem át, hogy nyugodtan ülhetek a börtön falai között.

Végre közölték vele, hogy Löwey Klárával együtt a kufsteini várba szállítják, mely roppant szigorúsága és gyilkos levegője miatt rettegett hírü volt.

A grófnő ettől se borzadt meg, sőt mosolyogva mondta:

— Szép hely, Kazinczy és Wesselényi szellemei fognak körülengeni.

Milyen magasztos felelet! Mennyi rajongás a nemzet nagyjai iránt! Pedig a börtönlég már most is elfonnyasztotta üde arcának szépségét s halvány, szenvedő vonásain csak fehér kísértetleple maradt az elveszett rózsás ifjuságnak.

Szelid, bánatos szemébe gyakran kiült lelkének egész keserve s ilyenkor, mintha csak gyászfátyolba

szövődtek volna szeme sugarai, végtelen szomoru volt a tekintete.

Egy jobb érzésű börtönőrre annyira hatott ez a panasztalan néma, szenvedő arcz, hogy beleőrült és sirva, zokogva, haját tépve könyörgött Bilkónak, hogy bocsássa szabadon a grófnőt, mert ő már hetek óta nem tud aludni, szüntelenül maga előtt látja Blanka szomoru arczát . . .

Egy hónap mulva erős fedezettel, külön vasuti kocsiban vitték a két nagy honleányt Bécsbe s a hirhedt Criminal-Gebäudeban kaptak éjjeli szállást, a hol a hősl elkü May János honvédtüzér alezredes szalmazsákján égette el magát, hogy szabaduljon kínzóitól . . .

Másnap hajón mentek Linczbe s innen postakocsikon folytatták szomoru útjokat. Midőn a grófnő a kocsiban felállott, hogy szabadon szivhassa be az üde levegőt, a nép körülvette, éljenezte, virágokat hintett rája, mire a csendőrök roppant megszeppentek s könyörögve kérték, hogy „az Isten szerelmeért, csak üljön le“. Megrémültek a szegények, hogy az osztrák nép fölzendül s ki találja szabadítani a két magyar fogolynőt.

Végre az ötödik napon föltűnt előttük a kufsteini vár sötét emlékü Császár-tornya. Mély megindulás fogta el a két honleányt, midőn fölmeredezett előttük az az irtózatossziklasírbolt, mely az erdőkoszoruzta magas bércek közül is megkövült óriásként emelkedett ki.

Mily gyönyörű táj! A hegyvidék nyári pompája egész gazdagságában tárult ki előttük; kábitóan édes illat szállt föl a völgyekből, a fák lombjainak rejtelmes zsongása lágy, andalító énekként csókolta lelküket s a búcsuzó nap sugarai aranyfátyolt vetettek arczokra.

De ők most csak azt a sötét rovátkos, tömör bástyafalakkal körülvett kriptát nézték, a melybe elevenen eltemetik őket. Nem látták többé az édes haza földjét, nem hallották az anya szavánál is drágább

magyar szót. Idegen volt körülöttük minden: a föld, az ég, a levegő, az emberek. Ugy szerettek volna leborulni és utoljára kisírni magukat a szabad természetben. Hanem a zsandárfegyverek zörgése mintha csak azt csörögte volna:

— Előre, előre a koporsóba!

A midőn a meredek külső lépcsőhöz értek, a melynek szédítően magas párkányán vaskalitkaként sötétlett a Császár-torony, még a zsandárok kérges szive is elszorult.

Parancsnokuk megdöbbenve kérdezte:

— Tehát a toronyba?

— Igen, — felelte hidegen a kapitány, a ki a fogolynőket átvette.

Háromszáz szűk, meredek és tekervényes lépcsőfokon kellett fölmenniök. A lélekzetük is elállt, a mire fölérték. Itt megpihentek s még egyszer visszanéztek a gyönyörű tájra, mely oly szép volt a leáldozó nap biboros fényében, mint egy boldogságtól sugárzó menyasszony.

Lőwey Klára szemében könyek csillogtak, a grófnő is elérzékenyült és fájdalmasan sóhajtott:

— Mi kár, hogy nincsenek festőszereim, mily szép lenne a haldoklónak lefesteni a saját koporsóját.

Szivig ható hangjában mérhetetlen keserűség sirt föl. Mintha csak a Krisztus sóhajtását hallanók a keresztfáról:

— Istenem, Istenem, mért hagytál el engem?!

A mint az őrszobán mentek keresztül, hatalmas kődarabok ötlöttek szemükbe. Izgatottan kérdezték meg, hogy mire valók ezek. Maderbeek, az öles termetű főfoglár félrerugott egyet s fagyos nyugalommal mondta:

— Ezek kőkenyerek s a foglyok lábához szoktuk lánczolni.

A grófnő összeborzadt. Hosszu fogsága alatt most érezte először megremegni szívét. Álmodni se merte, hogy még e középkori kínzó-eszköz is benne van a diadalmas bosszu tarsolyában.

Elfogódva, némán követték a vastag kulcsokat csörgető főfoglárt. A czellák vasrostélyos ablakai közül most valami meghatóan bús énekhangokat hozott feléjük a szellő.

A két honleány meglassította lépteit és figyelt. Oly ismerősnek tetszett előttük a lágyan omló dallam. Mintha már hallották volna valaha régen, boldog éveikben.

És egyszerre csak egymásra borultak s hangosan felzokogtak. A közeli czella ablakából magyar dal hallatszott édes és szomorú, szivetrázó hangon:

Szülőföldem szép határa,
Meglátlak-e valahára?
A hol állok, a hol megyek,
Mindenütt csak feléd nézek.

A szegény magyar katonák, a szabadságharczban oly hősileg harczolt Dom Miguel-ezred vitézei, a kik az őrszoba falához támaszkodva, búsán néztek a két nagy honleány után, e megindító jelenetre maguk is sirva hajtották le fejüket a fegyver csövére.

Ott álltak immár czellaik előtt. Megnézték még egyszer koporsójuk fekete falát, aztán nyikorogva nyílt ki előttük a vaspántos ajtó s egy halk sóhajjal beléptek a gula-alaku sírboltba.

A harmadik és negyedik számú czella volt az övék. Az ötödik üresen maradt. Ebben tört meg, ebben vakult meg a nagy Wesselényi.

A többi czellákba magyar politikai foglyok voltak temetve, mint Csiky Sándor, Szigethy Miklós, Pap Lajos, Josipovics gróf, Beniczky Lajos a 13-as számmal jelölt losonczi hős, Sontágh huszárkapitány és Ilye temesmegyei g.-k. lelkész. E két utóbbi itt is halt meg s bár idegen föld jeltelen sírhantja alatt nyugosznak, van egy marék hazai por a sírjukban és ez az ő honszerető szivük...

A két czella ajtaja közös pitvarra nyílt. Bolt-hajtásos, ódon vastag falu, szűk szobácska volt mind

a kettő s az ajtó felé olyformán keskenyedett, mint a koporsó lába. Egy szakadozott ócska szalmazsákon, szalmapárnán, egy rozoga kis asztalon és széken kívül semmi se volt bennök.

Az est már leszállott a tájra, midőn elhelyezkedtek czelláikban. Magukra maradtak s a pitvarajtót nagy robajjal becsapták és rájuk zárták. Leültek egymás mellé a szalmazsákra, tenyerükbe temették arcukat és könnyes szemmel gondoltak hazájukra, melyet épp ilyen komor sziklatömlöczbe dugott a zsarnokság.

— Csakhogy legalább együtt lehetünk, — sóhajtott föl Lőwey Klára.

Alig mondta ki ezt, roppant csörömpölés hallatszott, a foglár jött be egy lánczos fegyenczczel és külön zárták őket.

— Nekünk nem szabad örülnünk, — mondta keserű megadással a grófnő.

Elszorult szívvvel gondoltak arra, hogy ezentúl csak a nehéz tölgyfa ajtók hasadékain láthatják egymást.

Másnap azonban nagy örömeikre ismét kinyitották czelláik ajtaját s egész nap együtt lehettek, csak éjjelre zárták őket külön.

Néhány nap múlva bejött hozzájuk a várparancsnok, Nehiba nyugalmazott alezredes, egy bácskai születésű, nemes jószívű katona s megengedte, hogy könyveket, írószereket hozathassanak s a silány rabkoszt helyett a maguk főztjét ehessék.

A jólelkű katona ezzel végtelen sokat könnyített a fogolynők szomorú sorsán. Az Újépületben átélt testi-lelki sanyargatás után óriási jótétemény volt ez, a mit még azzal is tetézett, hogy naponkint két órai sétát engedett nekik a várnak „József-tér“ nevű udvarán.

Itt legalább tiszta friss levegőt szívhattak, mert a Császár-torony levegője gyilkoló volt, a hol néhány óra alatt a vízbe tett virág is elhervadt.

Egy izben a grófnő fojtott keserőséggel jegyezte meg, hogy itt a felhők között még a virág is azonnal elfonnyad.

— Így jár az ember is, — felelte a szellemes Maderbeck s nagy bagolyszemének szűrő tekintetével gúnyosan fixirozta a fogolynők sápadt, beesett, szenvedő arczát.

Hanem ők úgy tettek, mintha nem értenék ez otromba czélzást. A grófnő boldog volt, hogy harmadfélvi kínzás után ismét kezébe vehette a rajzönt, a tollat s az ólomlábon járó időt kedvére való szórakozásokkal tölthette.

A hármas vasrostélylyal fődött ablakok ugyan kevés világosságot engedtek be czelláikba, de azért a grófnő órákig elüldögélt rajztáblája előtt, vagy hallgatta szótlanul Löwey Klárát, a ki a hazulról rendelt könyveket fenhangon olvasta. Épp a „Hunyadiak korá“-nak olvasásába kezdtek, a mikor sulyos és váratlan csapás érte őket.

A derék magyar várparancsnok hirtelen meghalt s utódja ideiglenesen Kempf kapitány lett, a ki mindenben tökéletes ellentéte volt a jólelkű Nehibának. Durva és szivtelen, önző és kegyetlen. Alig hantolták el Nehibát, egy csomó lánczos fegyencz kíséretében iszonyu zajjal rontott be s kardját csapkodva éktelenül szitkozódott.

— Majd megmutatom én, hogy rend lesz itt ezentúl. Tessék, a felségáruló fegyencznők egész szalont rendeztek be czellájukban. Hol van az megírva a börtön-szabályokban, hogy a fegyenczek tollat, papirost, könyvet, pénzt tarthatnak, a saját ágyneműjüket használhatják, leveleket írhatnak s kézímunkáival foglalkozhatnak. Prófus, azonnal kobozzon el mindent!

Maderbeck alázatosan hunyorgott s rögtön hozzálátott a lánczos fegyenczekkel a két honleány apróságainak elkobzásához. A grófnő összefonta karjait s egykedvűen nézte az „új seprű“ tisztogatását. Megszokta már ő a szenvedést, mint a keleti nép a méreg-

evést, hanem azért lelke mélyéből fel-felbuggyant a keserőség, bármint uralkodott is magán csodás akaraterejével.

Most is oly végtelen fájdalmat érzett, a mint megkezdett képeit, rajzeszközeit, könyveit egy halomba hányták, mintha megannyi húsdarabot vágtak volna ki testéből, de a viláért fel nem szisszent, egy hanggal, egy pillantással el nem árulta volna, hogy mennyi ártatlan örömétől rabolják meg.

Mikor már ismét pusztán meredezett a négy komor kőfal rájuk, Lőwey Klára a kezében tartott német bibliát is odaadta Kempf kapitánynak. Ez bele-nézett, aztán vigyorogva mondta:

— Ezt csak tartsa meg és olvasgassa szorgalmasan.

A két honleány megkönyebbülten lélegzett föl. Náluk maradt tehát a könyvek könyve, az örök vigasz és bölcsesség kiapadhatatlan forrása. Elvisznek mindent, csak az Istent nem vihetik el börtönükből. Az itt marad velük és köztük, mert miként a bölcs Seneca mondja, ő minden művét betöltötte önmagával.

És Dáviddal kiáltják majd ők is: Az Úr az én világosságom és szabadítóm s kitől féljek? Az Úr az én életemnek erőssége s kitől rettegjek? Ezt fogják ezen-től olvasni, ebből fognak imádkozni, ha a kétségbe-esés falánk hollói repdesik körül a lelküket.

Ámde a kapitány nemcsak lelkileg akarja megölni őket a halálos unalommal, hanem a testüket is el akarja sorvasztani. A szabad levegőn való sétát is eltiltja s azt is megparancsolja, hogy a fogolynők nappal is külön legyenek zárva.

A grófnő jól tudja, hogy ez nem egyéb, mint előkészítés a lassu halálra, minden vércseppje fellázad ez ádáz kegyetlenségre és mégis visszafojtja fölháborodását, mert ezzel örömet szerezne az egyenruhás fenevadnak és elárulná emberi gyöngeségét. De Lőwey Klára megrendül és sirva fakad. Nem magát félti,

hanem imádott barátnőjét. Összekulcsolja a kezét és zokogva kiáltja:

— Uram, a grófnő nincs halálra ítélve s ön mégis meg akarja ölni?! Az ő szobája csak az enyimen keresztül szellőztethető s ha ön ezt is megtagadja tőle, annyi, mintha készakarva megfojtaná.

Erre a kapitány is megijed, mert minden zsarnok gyáva is egyuttal, és megengedi, hogy legalább nappal továbbra is együtt lehessenek. A midőn kimegy, sugva mondja a grófnőnek:

— Csak folyamodjék felsőbb helyre kegyelemért s panaszkodjék minél többet szigorúságomról.

Teleki Blanka lesujtóan végignézi és szó nélkül hátat fordít neki. Így fejezte ki megvetését a Bilkó-féle himpellér iránt, a ki az agyonkínzott foglyok könyeiből akarta kisajtolni az őrnagyi csillagot. Reggel és este a foglár és egy lánczos rab társaságában mindig oly idegrázó robajjal rontott be, mintha az egész torony lángban állott volna.

Ilyenkor rendesen ezzel az aljas kérdéssel bántotta vérig a hazaszeretet hősnőit:

— Nos, élnek még?

— Élünk, mert nem akarunk és nem is fogunk meghalni, — felelte önérzettel a grófnő.

Bizony, most már csakis az akarat és a lelki erő tartotta fönn őket. A levegőt és mozgáshiányt nem pótolhatta semmi, a szűk kriptafülkében csak a reggeli tisztogatás alkalmával bocsátottak be egy kis friss levegőt s egész nap egyebet se tehettek, mint a mult emlékeit idézték vissza, hogy annak parazsa mellett ne lássák oly sötétnek a lelki tépelődés fekete éjszakáját . . . Hideg is volt már, Maderbeck szerint nyolcz hónapig tartott itt a tél s ők sokat fáztak, dideregtek, mert kályhát kaptak ugyan, de czellájukat akármennyi tüzelővel se lehetett hat foknál melegebbre fűteni.

Ha az ablakhoz álltak, lehelletük ráfagyott a sűrű vasrostély közé ékelt s örökké piszkos üvegre s télen,

mikor 20—30 fok hideg is volt, durva pokrócztakarójukat vették magukra, hogy meg ne fagyjanak. A grófnő kisujja így is elfagyott.

E szigorított fogság néhány hét alatt szörnyű rombolást vitt véghez Blanka gyöngé szervezetében. Arcza megnyult, a hús fontonként esett le róla, arcszínje fakó, csaknem ónszinű, járása lassu, tétovázó, hangja halk és suttogó lett. Melle gyakran sipolt és erősen köhécselt. A penészes falak bűzhödő levegője megtámadta az égi türelemmel vértezett grófnő tüdejét s midőn egy tábornok jött szemlére a várba, a férfi foglyok egyhangulag arra kérték, hogy könnyítsen a fogolynők rettenetes sorsán.

Lehet, hogy e látogatásnak köszönhatték, hogy úgy nem jártak, mint a szegény Illye lelkész, a kinek akkor jött le Bécsből a kegyelem, mikor már a ravatalon feküdt. Annyi tény, hogy e szemle után nem sokáig bitorolhatta a hóhér szerepét, mert fölmentették állásától s gróf Merkandin alezredes lett az új várparancsnok.

A Caraffa-vér azonban mégse kegyetlenkedett hiába; osztrák nemességet kapott Hartenkampf előnévvel, de báró nem lett, mint De Gerando Antonina írja. A kényuralomnak eme jeles mákvirága cselekedte meg azt, hogy egy kunsági magyar katonát a fogolynők ablakai alatt *ötvenig botoztatott, mert föl merte emelni a grófnő leejtett keztyűjét.*

Az ily kegyetlenség napirenden volt az ő rémuralma alatt. De a magyar fiukat ezzel se tudta annyira megfélemlíteni, hogy titokban apró szíveségeket ne tegyenek a két honleánynak.

Ha őrségen voltak, halkan el-elbeszélgettek velök, az ajtó hasadékain czeruzát, tollat, papirost dugdostak be nekik, pedig jól tudták, hogy ha rajtakapják őket, a botozáson kívül vassal és bőjttel szigorított fogságot kapnak. De rabok voltak itt ők is, az osztrák szoldateszka rabjai s meleg honfiszívükkal át tudták érezni a fogolynők szenvedéseit. A két honleány is viszonzta

apró kedveskedéseiket s a kölcsönös részvét és bizalom kapcsán mondhatni testvéri érzület fejlődött ki köztük. A fogolynők kedvencz álnevekkel látták el őket, mint Szegfű, Rózsa, Babér, Mindig és Jókor. Ezek értelmesebb magyar fiuk voltak, a kik ha suttogva beszéltek hozzájuk, boldogan sóhajtották:

— Oh csak beszéljenek, oly jól esik egy kis magyar szót hallani magyar nők ajkáról.

Kempf kapitány azonban ezt is megneszelte s egyszer csak borzasztó kalapácsolásra riadtak fel a fogolynők. Már azt hitték, hogy rájuk szegezik a koporsó fedelét, de csakhamar megtudták, hogy csupán az ajtó hasadékait deszkáztatja be a lelketlen ember s alul a nyílásra szegeztet léczeket, hogy ott se adhasanak be nekik semmit. Szerencsére azonban ez volt az utolsó gaztette, pár napra rá megérkezett gróf Merkandin, a ki a Teleki-család egyik tagjának még Bécsben megígérte, hogy a grófnő sorsának könnyítésére minden lehetőet megtesz.

Mindjárt meg is látogatta őket, visszaadatta az elkobzott könyveket, írószereket, a mindennapi sétát is megengedte, s végül sürgetően kérte a grófnőt, hogy írjon „Gnaden-Gesuchot.”

Teleki Blanka szeliden, de méltóságosan felelte:

— Ezt én nem ismerem s ilyet nem is tudok írni.

A gróf ebből megértette, hogy e büszke magyar főúri nőt még a szabadság reményével se lehet megálázni, s többé sohase hozta fel a kegyelem-kérést.

Most már ismét könnyebb lett a két fogolynő súlyos kőkeresztje. Két órára mindennap elhagyhatták czellájukat, de nekik még e cseppnyi örömük is tenger keserőséggel járt. A tél ugyanis rendkívül zordon volt, néha 29—30 foknyi hidegben voltak kénytelenek sétájukat megtenni. A tyroli havasok közt fekvő s meredek kőszálon épült várnak alig volt valami kis szabad térsége, minden nap le kellett tehát menniök a háromezáz rozoga kőlépcsőn, de ez meg oly sikos volt, hogy a rajta való járás életveszélylyel járt s gyakran egészen

kimerültek, mire le, vagy feljutottak rajta. Lőwey Klára mindig hamuval volt kénytelen behinteni, hogy el ne csuszszanak s le ne guruljanak a mélységbe.

Czellájukban ismét kedvteléseiknek élhettek s ez némileg helyrehozta lelkük megbillent egyensúlyát.

Felváltva hangosan olvastak, a grófnő rajzolt, lombfűrészszettel foglalkozott s agyagból egy búsuló Hunnia-fejet mintázott, majd önmagát is lemintázta, a mint összefont karokkal büszke nyugalommal áll vérbirái előtt. Ezt sikerült is Párisba juttatnia Emma nővéréhez s mikor a langeszü Michelet, a kiváló francia író e nemes kifejezésű szobrocskát meglátta, a meghatottságtól szeme könybe borult s eme szép sorokat mellékelte De Gerandoné leveléhez: „Csodáljuk, bámuljuk emberfeletti lelkierőjét, tisztelettel borulunk le Ön előtt és meghatva érintjük ajkainkkal lánczainak nyomát.“ Sok örömet szerzett nekik a madarak etetése is. A dermesztő hideg a várba hajtotta az erdők madarait s Maderbeck csabdát állítva, százával fogdosta őket.

A két fogolynő erre halcsonttal kenyérmorzsát és kendermagot dugdosott ki az ablak párkányára s a szegény madarak nem szálltak többé az alattuk lakó főfoglár ablakára.

Nagy örömet szerzett a grófnőnek Csiky Sándor és Josipovich gróf is. Egy him és egy nőstény kanárit ajándékoztak neki s az egyik Bibi, a másik Fiucska nevet kapott. Ez utóbbi annyira szerette a grófnőt, hogyha fészken ült is s ő nevét kiáltotta, rögtön a vállára repült. Három kis kanárit neveltek föl s a szelid apróságok oly kedvesen ültek a fészekben, hogy a grófnő lerajzolta őket. Michelet később elkérte tőle ezt a rendkívül finom és kedves kis tollrajzot, hogy „Madár“ című könyvének egyik illusztrációjául használja.

A grófnő angyali részvéttel volt szerencsétlen fogolytársainak nyomora iránt is, a kikkel gyakran találkozott a várkápolnában tartott istentiszteleten.

Kivált a vékony és rongyos ruhájú sánczos rabok szenvedtek sokat a dermesztő hidegben. A gyöngéd lelkű grófnő egy csomó magyar szűrt rendelt és osztott ki köztük karácsonyra, húsvétkor pedig egy-egy kosár szentelt kalácscsal és sonkával lepte meg őket.

Egészsége azonban egyre hanyatlott. A tavasz is beköszöntött enyhe, napsugaras levegőjével, de rohamosan fogyó erejét már ez sem adhatta vissza. Arcza ónszínű, lehellete szakadozott és fuldokló lett. Alig volt jártányi ereje. Ha fönséges lelkének óriási akarateréjével nem pótolta volna testi gyöngeségét, — már rég összeroskadt volna. De ő élni akart, élni, hogy megmutassa a zsarnok hatalomnak, hogy milyen isteni erő van a hazaszeretetben.

Az orvos is megijedt láttára és sürgősen ajánlotta a parancsnokságnak, hogy hozzák le a két fogolynőt a Császár-toronyból, mert ott menthetetlenül végük lesz.

De az engedély csak három hónap múlva érkezett le Bécsből. Nem nagyon siettek vele, mert azt akarták, hogy törjön, ha nem hajol. Itt világosabb czellájuk volt ugyan, de mikor a sirocco dühöngött, a csatorna bűze és fojtó gáza behatolt szobájukba s a grófnőt ideges főfájás kezdte gyötörni. Szemlátomást esett össze. Már csak árnyéka volt önmagának s mégis ha a szabadulásról példálózgattak előtte, mosolyogva mondta:

— Igen, igen, majd ha a tíz év letelik.

Ha meg a cserepárok kezdték vigasztalni, hogy amnestiát rebesgetnek, gúnyosan csak ennyit mondott: So? s azzal elfordult tőlük.

Meg volt győződve arról, hogy törhetetlen daczossága miatt önként nem adnak neki kegyelmet, ő pedig nem kéri, ha az ég, föld reá szakadna is. Időközben eltették onnan a derék magyar fiukat is. Sokan sirva búcsuztak el tőlük, s az egyik emlékül mást nem adhatva, suttyomban egy darabka szappant csusztatott Löwey Klára kezébe. Olasz katonák váltották fel őket, a kik szintén készek voltak bármi szivességre,

de nem voltak elég óvatosak, sorra botozták őket úgy, hogy a fogolynők maguk kérték, hogy többé semmi áldozatot se hozzanak értök. Az olaszok ekkor esténként czellája közelébe gyűltek s ott búbanatos hangu szép olasz nótákat daloltak, a mit igaz gyönyörűséggel hallgatott a grófnő.

Hanem 1856-ban újabb csapás érte. Julius 11-én letelt Lőwey Klára fogsága s bármint szerette volna is önként megosztani drága úrnőjével a további rabságot, távoznia kellett. A búcsuzás olyan megindító volt, hogy a kőből is könnyet facsarhatott volna. A példás erényű honleány átkulcsolta a grófnőt és órákig zokogott. Örülnie kellett volna a szabadságnak és vigasztalhatatlan volt, hogy itt kell hagynia a grófnőt e kétségbeejtő magányban. Az utolsó éjet átvirrasztották, s másnap hosszú csókok és fájdalmas ölelések közt váltak el egymástól. A két szenvedő sziv egygyé forrott a gyászban, a kínos fájdalomban. Fenkölt szellemök, egyformán magasztos elvszilárdságuk, tántoríthatatlan honszerelmök a legtisztább lelki harmóniát hozta létre köztük; nemcsak barátnőkké, de igazi testvérekké váltak s mint két egyenletesen futó bolygócsillag, úgy követték egymást az egész életen át.

Nagy Sándor ama kérdésre, hogy hol tartja kincseit, így szolt: Barátaimnál. E két nagy honleány is egymásnál tartotta kincseit: az erényt, a türelmet, a női méltóságot és önzetlen szeretetet. Egymást kiegészítve, egymásnak élve minden kincsüket a hazáért áldozák. . .

Mikor Lőwey Klára Pestre érkezett, már egy kedves meglepetés várta. A grófnő remek himzésű könyvjegyet küldött neki, melyen elválásuk éve és napja gyászbetűkkel volt kivarrva. Ennél szebben és meghatóbban ki se fejezhette volna azt a nagy fájdalmat, a melyet elválásuk tört fel oly sok sebből vérező szíven.

Nemsokára ezután Laibachba vitték a grófnőt s nemcsak a maga, de még az őt kísérő zsandárok úti

költségét is neki kellett viselnie. Itt a fellegrvárba zárták, a hol egyideig gróf Batthyány Lajost őrizték. Ghiberti várparancsnok udvariasan fogadta s óriási, hat ablakos termet jelölt ki számára, a mely a sötét kufsteini tömlöcz után egyszerre túlságosan világos volt, úgy hogy szemeit támadta meg. A kilátás itt gyönyörű volt, oh de ez még százszorta jobban éreztette vele borzasztó elhagyatottságát. Egyetlen szóra-kozása és vigasztalója a kedves „Fiúcska“ volt, a mely oly hűségesen ragaszkodott hozzá.

Végre 1857. májusban, Rudolf trónörökös születése alkalmából nagy öröm és sürgés-forgás támadt a várban. Lejött a rég várt kegyelem Bécsből s a foglyok örömkönyeket sirva búcsuztak egymástól. Csak a grófnő neve maradt ki a megkegyelmezettek névsorából.

— Tudtam. — sóhajtott a egykedvűen, — hogy mind a tíz évet le kell ülnöm.

De két nap múlva lelkendezve nyitott be hozzá Ghiberti őrnagy s nagy örömmel mondá:

— Grófnő, ön szabad.

Teleki Blanka e megváltó szóra is nyugodt maradt. Örömével szerette volna telekiáltani a világot, szíve majd megszakadt a nem várt boldogságtól s még se jött egy hang se az ajkára, mert ő egyformán tudott uralkodni örömén és bánatán.

Kedves kis madarát az őrnagynak ajándékozta, hogy a ki szabad, ne vigyen foglyot magával s másnap eléje sietett unokahugával: Stackelberg Minora bárónővel Bécsbe, innen Brunswick Teréz grófnővel Pestre utazott, hogy végre viszontláthassa imádott hazáját, mely még most is alig mozdulhatott a nehéz bilincsektől.

De nagynénje palotája az Újépületre nézett s hárápillantott, a szörnyű emlékeknek egész kísértetraja merült föl előtte ama rémidőkből, a melyet a magyar nemzet siralomházában töltött.

Ha elszenderült, ismét hallotta a botozást, a

velőbe hasító jajkiáltást, az idegrázó lánczsörgést, ítéletolvasást, czölöpverést, fegyverropogást. Föltűnt előtte az a hatalmas athleta termetű ifju, a ki nem engedte a szemét bekötni és három golyó se ölte meg. A katonák erre fejéhez illesztették a puskacsövet s a borzasztóan vergődő ifjut úgy lötték keresztül. Látta, mint siratta a szegény ifjut Székács lelkész s ő is keservesen felsírt álmából.

Ha az utczára ment, kémek követték, úton-útfélen leselkedtek reá, mert ők a lelkét szerették volna megölni. A testét már úgy is tönkretették Bilkó és pribéktársai. Beteg volt a nagy honleány, halálos beteg!

A hat évi súlyos rabság végnélküli gyötrelmei között föntartotta őt a győzhetetlen akarát és lelki erő, de mikor szabad lőn s nem kellett többé harczolnia kínzói ellen, az erkölcsi győzelem boldog tudatával összeroskadt, mint az összevagdalt zászlótartó, mikor látja, hogy a lobogót megmentette.

Egész idegrendszere, szeme, tüdeje meg volt támadva. Útlevelért folyamodott, hogy Párisban lakó nővéréhez s onnan valamely csöndes fürdőre mehessen. De a tavasszal kért útlevelet csak október végén kapta meg két hónapra és csakis Münchenig.

A grófnő mégis elutazott s nővére és Miksa bátyja társaságában visszanyerte régi életkedvét, víg volt és mosolygott, mintha a szeretet melege új erőt és ifjuságot öntött volna lassu, de halálos kórtól emésztett tagjaiba.

Életerejé rohamosan fogyott, csak kedélye maradt derűs, mint a tavaszi égbolt és örökifju lelke maradt hű a régi eszményekhez, a mikért annyi sok szenvedés tuskéje szakadt a szívébe. Hitt a nemzet föltámadásában, a szabadság örökkévalóságában, ifjukori édes álma; a nemzeti nőnevelés megvalósulásában.

Es magasztos hite, az arczán előmlő mélabú és a vértanúság szent fénye olyan varázshatalommal sugározta be emberfölötti lényét, hogy ígésző és feled-

hetetlen hatással volt mindazokra, a kik közelébe juthattak és szavát hallhatták.

Oh, de ha valaki, úgy ő igazán keserűen tapasztalta, hogy halála előtt senki sem lehet boldog.

A szolgállelkű drezdai kormány épp akkor fogatta el rokonát: gróf Teleki Lászlót, mikor ő is Drezdában időzött. A lánglelkű hazafi Orczy bárónővel izente neki, hogy látogassa meg börtönében. De mire odaért, rokonát már Bécsbe szállították. Szabadságát visszaadták, de rabbá tették a lelkét. Se ő, se nagynénje nem tudta ezt s azért írta neki az agg szerzetesnő e vigasztaló sorokat: „Nemsokára eljön az az idő, midőn boldog érzéssel térhetsz vissza hazádba.“

Hiu álom! E helyett azt a megdöbbentő hírt kapta, hogy az ország reménye öngyilkos lett.

E csapás okozta lelki rázkódást nyomon követte a másik: áldott lelkű nagynénje halála.

A grófnő ekkor elhagyta Brüsszelt, hol két jeles hazafi: báró Jósika Miklós és Perczel Mór társaságát élvezte, s nővéréhez ment Párisba. Az ő magyaros szalonjában visszaálmodta magát a hosszufalvi kastélyba, a bűvös emlékű gyermekkor édességét szürcsölte a lelke s fölötte színes szárnyu pillangóraj gyanánt röpködött a mult, a mely feledésbe szórja, a mi keserű s csak azt hozza magával, a mi egykor öröme volt a szívnek.

Talán sohasem érezte azt a megnyugvást és lelki békét, mint itt a szülők és ősök mosolygó képei között, szeretett nővére és vidám gyermekei körében. Mentonéba készült, de a végzet úgy akarta, hogy utolsó perczeit e földön drága szerettei közt tölthesse. Mert már ekkor megérintette szívét a halál fagyos lehellete; október 22-én lefeküdt s bár semmi fájdalomról sem panaszkodott, arczán megjelent az a fehér árnyék, mely az utolsó szívdobbanásokat jelzi. Hű barátnője, Lőwey Klára virrasztott mellette. Estefelé gyöngéd szeretettel nézett rá, kezét görcsösen megszorította s csodás nyugalommal, de szívig ható hangon így szólt:

— Lelkem, oly fáradt vagyok, hogy szeretnék meghalni!

Midőn Gruby, a híres magyar orvos meglátogatta s kérdezte, hogy mit kíván, bágyadtan felelte:

— Csak aludni akarok!

Az orvos altatót adott neki s ő elszenderült, de elszálló lelke ekkor is hazáját csókolta s utolsó öntudatlan sóhaja is ez volt:

— Magyarország!

A páratlanul nagy és nemes lélek, melyben két angyal lakott: a jóság és hazaszeretet, elköltözött, de arcza még a ravatalon is oly eszményien szép, nyugodt és fenséges vonásu volt, hogy Michelet, ki könybe borult szemmel közeledett hozzá, önkénytelenül felkiáltott:

— Mily erély, mily hősi jellem!

Páris írói és művészei nagy számmal kísérték ki a mont-parناسse-i temetőbe a vértanu magyar honleány koporsóját. Sírja fölött Irányi Dániel tartott megható gyászbeszédet

* * *

Fülöp király azt mondta Aristotelesnek, hogy büszke rá és hálát ad az égnek, hogy fia (a későbbi Nagy Sándor) az ő korában született. Teleki Blanka arra volt büszke, hogy oly korban született, mikor a magyart nagynak láthatta tetteiben, óriásnak dicsőségében és csodaszerűnek önfeláldozásában.

És büszke lehet ő rá is hazája, mert a magyar női lélek türelme, bátorsága, törhetetlen erélye és hősi önfeláldozása oly csodás nagyságban ragyog felénk szomoru, de dicsőséges multjából, hogy halhatatlan emléket örök példaul állithatjuk honleányaink elé.

Megható és lélekemelő élettörténetét meg kellene iratni a leány-iskolák számára, hogy tanuljanak tőle honszerelmet, erélyt, bátorságot és büszke nagy jellemet, mert az élet vihara és sorscsapása csak a

lelki gyöngéket törí le, az erőslelkűeket meg se hajlithatja.

Teleki Blanka sírján is elmondható, a mit Gyulai Pál irt a nagy honleány vértanu rokonának, báró Jeszenák Jánosnak sírkövére:

Szerette hazáját
Szívvel, szóval, tettel,
Védte szabadságát
Híven becsülettel.

Áldozott, szenvedett,
Jutalmát nem kérte,
S nem küzdhetve többé,
Vérpadon halt érte.

Nem halt ugyan meg vérpadon, de vértanuja volt ő is a hazának, mert lassu kínzással emésztették el és sokkal többet szenvedett sok nagy vértanunknál. Legyen emléke szent és örökké tisztelt minden magyar nő szívében!

RÓZSA K. ÉS NEJE KIADÁSAI.

Budapest, VIII. ker., Szentkirályi-utca 30. szám.

hazaszeretet vértanúi. Regényes korrajz. Az 1848/49-iki szabadságharcban résztvett hősök tételése és kivégzése az Újépületben. Irta *Farkas Emőd*. — Ára 1 kor. 20 fillér. Postai küldéssel 1 kor. 30 fillér.

a ellen a hazaért. Történeti regény a Rákóczy korból. Szép nyelvezettel a magyar nép részére. Irta *Russay László*. — Ára 80 fillér. Postán 90 fillér.

nyady László, vagy: **Az esküszegő király.** Igen szép történeti elbeszélés. Irta *Boross Vilmos*. — Tizenegy képpel. — Ára 60 fillér. Postai küldéssel 70 fillér.

magyar nép szavaló-könyve. Hazánk jelesebb költőinek kiválóbb verseivel. — Szerztette *Dura Máté*. — Ára 40 fillér. Postai küldéssel 50 fillér.

magyar köszöntő-könyv. Felköszöntők újévre, név- és születésnapra, valamint különféle alkalomokra. Versekben, prózában és levelekben. Irta *Igaz Pál*. — Ára kötve 60 fillér. Postán 70 fillér.

legszebb magyar népdalok. Kedves magyar testvérei számára a nép ajkáról összegyűjtötte egy *Nótás legény*. — Ára 40 fillér. Postai küldéssel 50 fillér.

újabb násznagyi és vőfényi beszédek és versek. A nép számára készítette *Flóris Benő*. Ára 40 fillér. Postai küldéssel 50 fillér.

az óczeánon. Tréfás elbeszélések az amerikai életből. Irta *Madarassy László*. — Ára 1 korona. Postán 1 kor. 20 fillér.

élet bohóságai. Humoros elbeszélések. Irta *Madarassy László*. — Ára 1 korona. Postán 1 kor. 20 fillér.

toronyőr leánya. Regény. — Ára 80 fillér. Postai küldéssel 90 fillér.

lkosság a gyorsvonaton. Roppant érdekfeszítő bűnügyi regény. Fordította *Farkas Emőd*, a magyar nép kedvencz írója. E terjedelmes, szép képek-ellátott és igen érdekes könyv ára csak 1 korona 20 fillér. Postán 1 korona 30 fillér.

RÓZSA K. ÉS NEJE KIADÁSAI.

Budapest, VIII. ker., Szentkirályi-utca 30. szám.

LURDI KIS KALAUZ.

A magyar zarándokok és érdeklődők használatára.

ÖSSZEÁLLITOTTA

EGY LELKÉSZ NÉPBARÁT.

E könyv számos Lurdi csodás jelenés leírásán kívül teljes tájékoztatást nyújt e szent helyről. E munka szerzőjét azon egyedüli cél vezérelte, hogy tehetsége szerint hirdesse a lurdi szent Szűz dicsőségét, s hogy így azok is, kiknek nincs alkalmuk e szent helyet felkeresni, de egyet-mást szeretnének tudni arról, e könyvecske által kívánságukat kielégíthessék.

Különösen nagy szolgálatot tesz e mű a Lurdesbe zarándoklók részére, mert a benne foglalt utasítások alapján igen könnyen tájékozhatják magukat.

E könyv számos Lurdesi képpel van diszitve s bolti ára csak 80 fillér.

Megbízható és minden háztartásban nélkülözhetetlen igaz és őszinte tanácsadó

C Z I F R A Y I S T V Á N

bold. emlékezetű József nádor főherczeg udv. szakácsa

Nemzeti Szakácskönyve.

1650 utasítás a gazdálkodás minden irányában.

A könyv terjedelme 612 oldal. ára pedig kemény kötésben csak 2 korona 40 fillér. Postán 2 korona 90 fillér.

GYORS-SZÁMVETŐ.

Az adás-vevésnél nélkülözhetetlen segédkönyv.

Magyar, német, horvát és tót szöveggel.

Ára 80 fillér. Postán 90 fillér.

Budapest, 1901. Rózsa K. és neje könyvnyom ája.

